प्रवेश सं०

विषय: धर्मशास्त्रम्

क्रम सं०

नाम कालनिर्णयदीपिकाविवरणम्

ग्रन्थकार नृसिंहाचार्य: रामचन्द्राचार्यसुत:

पत्र सं० ~~१-५, ७-१००~~, १-१०० 13690

श्लोक सं०

अक्षर सं० (पंक्तौ) ४१

पंक्ति सं० (पृष्ठे) १०

आकार: ११.३" x ४.१".

लिपि: दे.ना.

आधार: का.

सं. १६८४,

वि० विवरणम् अपू०

पी० एम० यू० पी०--७७ एम० सी० ई०--१९५१--५०.०००

आ० ७३२२.

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible]

सविचार:
[illegible]सुविचोकार्यनि०
प्रधिमासे दोषमना:
संक्रमासेकार्यनिर्णय:
सम्मान्यतिथिनिर्णय:
व्रतविशेषगतिथिनि०
एकभक्तकालनि०
१ नक्तकालनिर्णय:
२ उपवासतिथिनि०
३ मन्दोपवासनि०
२३ जन्माष्टमीनि०
४ एकादशीनिर्णय:
३० श्रवणद्वादशीनि०
३१ शिवरात्रिनिर्णय:
३२ पर्वनिर्णय:
३४ ग्रहणकालनि०
३८ उपाकर्मकाल
४१ उत्सर्गकाल:
४२ संक्रान्तिकाल:
४५ अमावस्याश्राद्धनि०
४८ अष्टकानिर्णय:
४९ वृद्धश्राद्ध
४८ नवान्नश्राद्धका
५२ चतुर्दशीश्राद्धनि०
५८ अयनादिश्राद्धका
५ गजच्छायाश्राद्ध
५४ पूर्वीश्राद्धका
५६ काम्यश्राद्धकाल:
५७ सामान्यश्राद्धकाल
[illegible]
[illegible]

६१ सपिण्डी[illegible]
६२ मघा[illegible] श्राद्ध
६३ आशौचे श्रा[illegible]
६४ [illegible]
६५ [illegible]
६६ पिण्डदाननि०
६७ प्रेतक्रियानु[illegible]
६८ श्राद्धभेदा
६९ [illegible]
६९ पुत्रप्रतिपद[illegible]
७४ नक्षत्रयुक्त
तिथिनि०
७५ युगादय:
युगानां
७६ युगभेद
७६ कलिवर्ज्य
७७ मन्वादय
७७ कल्पा[illegible]
७८ व्यतीपात
७९ प्रक्रान्त[illegible]
७९ निमित्त[illegible]
७९ तिथिविशे[illegible]
८० पर्ववस्था[illegible]
८१ कालनिर्णय
८१ चोरानि[illegible]
८२ [illegible]
८२ [illegible]
८३ [illegible]
८३ [illegible]
८४ स्नान[illegible]
८५ [illegible]
८६ [illegible]
८८ [illegible]
८७ [illegible]
८८ [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कृष्ण

॥ॐ॥ श्रीगणेशाय नमः। श्रीसरस्वत्यै नमः। श्रीविठ्ठलं कृतिशिरःश्रितिनम्रभावं वाग्मानससरोवर
राजहंसं। श्रीरामचंद्रगुरुमेकमनेकशास्त्रपारीणकोविदधुरीणमहं नमामि॥ येन व्याकरणार्णवैकतर
णिः सा प्रक्रियाकौमुदी वेदांताद्यवबोधवमहासिद्धांतसद्दीपिका। कालज्ञानविधौ व्यधायि विबुधानंदा
बंधत्रयं तच्छास्त्रार्थसुतः सताः सुखयतु। श्रीरामचंद्रो गुरुः॥२॥ श्रीरामचंद्रकृतिनानिधिनाकलानामान
तमेलमैंसँमधुनावसुधया॥ श्रीकालनिर्णयरूढुक्तिसुधाब्धिसारमापीयकर्णपुटकैः कलयंतु कालं
॥३॥ तत्र [illegible] समयनिर्णयदीपिकाया गांभीर्यगर्तपदपद्यगुणान्विताया:। निर्णीयते विवरणं कण
प्रवीणैरात्र [illegible] मूलमवलोक्य विवेचनीयं॥४॥ न्यायामृतं स्वादनलंपटाये तेन केवर्णकस्य रेरमयंतु स
क्तो॥ तत्रायं निर्णीतमिहास्ति सम्यक् शिष्टैरनुष्ठेयमिति प्रतीमः॥५॥ तत्र तावत् कालनिर्णयदीपिकां
कीर्षन् आचार्यास्तत्समाप्तिप्रचयगमनाय शिष्टाचारपरिपालनाय च विशिष्टदेवताविशिष्ट
नमस्काररूपं मंगलमाचरंतो विषयप्रयोजनादिकं दर्शयंतः प्रतिजानते॥ कालचक्रप्रयो

१

क्त्रा श्रीविठ्ठले गुरुरूपेऽधर्मज्ञानार्थमातन्मः कालनिर्णयदीपिकामिति। कालचक्रप्रयोक्ता। श्रीविठ्ठलं गुरुरू
पेणोपा[illegible] संख्यानूनं धर्मज्ञानार्थं कालनिर्णयदीपिकामातन्म इत्यन्वयः। अत्र समुच्चयद्यो
तकाभावेन गुरुदेवतैक्यमाचार्याणाममभिमतमिति प्रतीयते। तथा च तेषामुक्तिप्रायो गुरुस्तु
तौ ह्रस्वपते तो सद्विद्यानिलयः सदागमगुरुः सत्संप्रदायाग्रणीः सद्धर्मस्थितिरूपसमस्तपरदृक्सम्पू
र्णतां [illegible] सारासारविवेकविसमस्तगुणयुक् संसारसिंधोस्तरिः श्रीगोपालगुरुः सदाचतु सनः श्रीवि
ठ्ठलो यः स्वयमिति। गुरुरेव तेकं [illegible] आचार्यमा जानीयान्नावमन्येत कर्हिचित् इत्यादि श्रीभागवता
दौ प्रसिद्धं। एकार्थवचनयोः सामानाधिकरण्यं च वेदाः प्रमाणमित्यादौ सुप्रसिद्धं। कालचक्रप्रयोक्तेत्यत्र
रमिति। कालः सर्वेषां तानां कलनात् कालः आदिरेष [illegible] कालोऽनंतोऽजरोमर इति कूर्मपुराणो
क्तः। तस्य चक्रं सूर्यादिग्रहगणं क्रियाभिर्निमेषादिकल्पांतो विच्छेदः। स च निमेषादिकल्पांताकारेण
पुनः पुनः चक्रवद्भ्रमतीति चक्रमित्युच्यते। तस्य प्रयोक्ता कर्ता आदिजनकत्वेन। अयं [illegible] कर्ता
त्यादि

वृ दान ब कुं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कृपानुत्वा पथ्यः समासान प्रभातान तु नलोकाव्य तन्याग वध्यो दनस्यात सत्याक तृ जकान्याक्त

दि २

रित्येत्यत्र चं सानुबंध्यग्रहणं च त्रिवृत्यर्थं तत्र तस्यो यपि षष्ठी ज्ञापयति। तथा च तस्मादुत्पत्तिः श्रूयते।
चैत्रोः सूर्यो अजायते त्याकाली लयाकालचक्रमत्रयोऽकारं ममतास्माकं निर्णयज्ञानं सुलभमिति
भावः। श्रीविठ्ठलरिति। वेदनं वि॰ तज्ज्ञानं तेन तंतः सूर्यात्ः सूर्येच हृदधुनावित्यचि धान्यानुजा
तिग्रहणातिला आदनै अस्माकप्रत्ययः। तथाचार्यैरुक्तं। विद्याज्ञानेन तौ सूर्यानूजातिग्रहणातिय
क्वयं। अस्मानुग्रहरुद्रे वा विठ्ठलः कथ्यते बुधैरिति। एतेन ग्रंथैः पुरुषधर्मं चेपि यज्ञानुग्रहकत्वं
भावं श्री विठ्ठलेन मतो ग्रं तिलेशानवकाशः सूचितः। धर्मज्ञानार्थमिति। धर्मशब्देन यज्ञादिधर्मा
नुष्ठानसाधनत्वतो न्यायनिर्णीतः काल उच्यते। आयुर्घृतमितिवत्। तस्य ज्ञानं धर्मज्ञानं अर्थः प्रयोज
नं यस्यां क्रियायां तद्यथा भवति। आतन्मृदन्यतेषदर्थे नाडनग्रंथः शाब्देरस्यद्रूस्य कल्प्ये। विस्तारवा ॥२॥
न्निर्णीतकालः अपार्थ बाहुल्यं सूचितं। कालनिर्णयदीपिकामिति कालनिर्णयस्य दीपिकात्र काश
श्रा॰१ कात्तां ने न्त्र्यर्थं नाम कालनिर्णयग्रंथे प्रतिपाद्यो यः कालस्य निर्णयः स एवास्या विषयो दर्शितः।

हा। कालनिर्णयदीपिकामिति। स्मृति विपुल वाक्याय ब ऊनवखम संदर्शातिग्रंथेन कालस्य निर्णयो नेष्टकालं
सं भाप × २

धर्मज्ञानं प्रयोजनं। ननु कालनिर्णयस्य विषयप्रयोजने एव वेदस्यापि विषयप्रयोजने तेक्विं ग्रंथ्यं प्यकरणेनै
तत्रो निर्णीतं निर्णयं श्लोकैः शब्दैरंजनेस्य निषा प्रकाशयतीत्येतदेवानंतरं प्रयोजनं सूचितमि
ति ज्ञानार्थमित्यनेन धर्मजिज्ञासुरत्राधिकारीति निरस्य कालनिर्णयदीपिकाकेत्यनेनैवं
वष्येकालनिर्णयार्थस्य अस्याश्च प्रकाश्यप्रकाशकभावः संबंधो बोधितः। दीपिकेत्यनेन स्पष्टार्थे
ताम्रलि नाहरति। मंगलाचरणेन सूचितां स्वकृतौ निर्दुष्टतामसहमानो दोषांतरमभलनमानः
पुनः किं ता दोषं यस्वोदयेतं प्रत्याह। यद्यपि वशात्स्यात्स्पष्टताये विस्तुन्येलग्नं धग्रपं
तेस्वशब्देन मूलग्रंथानुसारतः इति। यद्यपि अर्थवशात्स्यात् अंत स्य स्पष्टतायै क्वचित् क्वचित्मूल
ग्रंथानुसारतः। स्वशब्देन प्रपंच्यतेऽस्य अन्वयः। यद्यपि ज्ञातं तथापि तदर्थवशात्तु एवं न शब्दात्
ततः स्वशब्देन प्रपंच्यते विस्तीर्यते तस्यार्थः प्रतिकोऽयं सूत्र पूर्वेति तस्य स्पष्टीकरणार्थं शब्दो
न विवरणं न पुनरुक्तिलादोषमावहतीति भावः। इष्ट नासौ किमित्यंगीकृयंमित्याकांक्षायामाह

Indira Gandhi National Centre for the Arts

...लग्नं यानुसारं तरति। तसिस्मृतीयायि एवं अंधे निष्क... सौमा ...कोकेय प्रवर्त्तधर्मे जिज्ञासुप्रतियज्ञादि
धर्मानुष्ठानां गन्तसकालनिर्णयं च वक्तुं तदुपयोगिमासवर्षादि विशेषान् लक्षयितुं प्रथमं मासविशे
षान् निर्दिशति। मासाः सावनसौरचान्द्रनाक्षत्राः इति। नक्षत्रमासं कृत्वा। तथा च ज्योतिःशास्त्रे। प्रथमः सावनो मा
सो द्वितीयश्चान्द्र उच्यते। नाक्षत्रस्तु तृतीयः स्यात्सौरो मासश्चतुर्थक इति। उद्दिष्टक्रमेण तान् लक्षयति। अर्कात्
त्रिंशत्संक्रमादामार्कं तिथिसितादिपक्षयुगतः सर्वर्क्षेनुत्याक्रमादिति। अर्कात् त्रिंशांता त्रिंशता दिनैः सौ
रः ... संक्रमात् संक्रान्तिः सूर्यस्य मेषादिराश्यून प्रवेशमारभ्य राश्यंतरप्रवेशपर्यन्तः सौरः। सितादिप
क्षयुगतः शुक्लादिकृष्णपक्षांतश्चान्द्रः। सर्वर्क्षेनुत्या अश्विन्यादिरेवत्यंतनक्षत्रपरिवर्त्तनेन नाक्षत्रः तथा च
ब्रह्मसिद्धान्ते चांद्रः शुक्लादिदर्शान्तः सावनस्त्रिंशता दिनैः। एकराशौ रविर्यावत्कालं मासः स भास्करः। विष्णु
... सर्वर्क्षपरिवर्त्तैस्तु नाक्षत्रो मास उच्यत इति। दिवसविशेषान् लक्षयन् दिवसेपि सावनादि चतुर्विधो
... शति। नाडीषष्टिमितोर्कराश्यनुगतत्रिंशांशाकृतिष्यवच्छिन्नो यावधि एवमेव दिवसः प्रोक्तश्चत्व ॥२॥
रि॥

३

आवेरितिविबुधैः एवमेव सावनसौरचांद्रनाक्षत्रभेदात्तिन्नो दिवसश्चंद्रप्रोक्त इत्यन्वयः। सदाकें उदयेनास्तं
गडीत्योदि। नाडीषष्टिमितः अहोरात्रं स सावनः। अर्कराश्यनुगतत्रिंशांशाकृ। अर्केण उपलक्षितो रा
शिः ... अर्कस्य राशिरर्कराशिरिति षष्ठीसमासो वा। अर्केण राशिर्भोग्य इति तत्पुरुषः संबंधमध्वीनात्
अर्कयुक्तो राशिरित्युत्तरपदलोपी वा। अर्कराशौ अनुगतो वर्त्तमानो यः त्रिंशांशः राशेस्त्रिंशत्तमो
भागः तं न लंघयतीति स सौरः। तिथ्यवच्छिन्न तिथिपरिमितः स चांद्रः। यावद्भिः स्वचंद्रनक्षत्रपरिमितानां
नाड्यः तं न लंघयतीति स सौरः। ... अहोरात्रेण चैकेन सा
वनो दिवसः। ... तिथिनैकेन दिवसश्चांद्रमाने प्रकीर्तितः। अहोरात्रेण चैकेन सा
क्षत्रो दिवसः। ... चंद्रनक्षत्रयोगेन नाक्षत्रो दिवसः स्मृत इति। लक्ष
वनो दिवसः स्मृतः आदित्यराशिभोगेन सौरो दिवस उच्यते। चंद्रनक्षत्रयोगेन नाक्षत्रो दिवसः स्मृत इति।
एषु सर्वेषु विशेषाणां गणयति। तत्र मासमासषट्कयुगतस्त्र वृत्ति। तत्रादित्यक्रान्त्रिंशतेत्यादिनोक्तं य
माने तस्मात्क्रायं इति। तत्र मानजाः ते च ते मासाः तेषां षट्कं तस्य युगं युग्मं द्वादशमासा इति यावत्।
तस्मात् त्रयाणां मध्ये नाम समाहारस्त्र वृत्ति। मासानां चतुर्विधेत क्रा। वृत्तानां कथं त्रिविधं। कानि च तानि

न३ न४

नीष्याको द्रायामाह। नमानं विनेति। नाक्रत्राद्रं नास्तीत्यर्थः। अतःसावनसौरचांद्रात्मकमद्व्यमेवमैवति
तदुक्तं ब्रह्मसिद्धांते। चांद्रसावनसौराणां मासानां त्रयं ते दर्श्यते। चांद्रसावनसौराख्याः संवत्सरा अ
पीति। एतत्त्रिविधमप्युक्तं तत्र द्वौ द्वादशमासात्मकमेव। द्वादशमासाः संवत्सर इति श्रुतेः। ननु चांद्रम
प्युक्तं कदाचिदधिमासस्सति त्रयोदशमासात्मकं संभवतीति कथमयं नियम इति चेतू। न। यतोधिकउत्तर
मासस्य पूर्वोद्ध मेवत्वस्य कुः। षष्ट्यात्मदिवसैर्मासः कथितो बादरायणैरिति षष्टिदिनात्मकस्य मासस्यो
क्तत्वात्। तदेतत्सर्वं मासषट्कयुगत इत्यनेन सूचितं। ऋतुं लक्षयन् तस्य सौरचांद्रमानेन द्वैवि
४३ विध्यं दर्शयति। सौरश्चांद्र इति द्विमासज ऋतुर्द्वैधिति। तथा च त्रिकांडमंडनः श्रौतस्मार्तक्रियाः सर्वाः कुर्याच्चां
द्रमसैर्नृ। तदन्यास्तेषु सौरर्तुष्विति ज्योतिर्विदां मतमिति। ननु द्विमासज ऋतुरित्येतदसंगतं। अधिमासस
त्रमासात्मकस्यापि संभवात्। तथा च त्रिकांडमंडनेनोक्तं ननु सैवेयमायाता मासत्रयं वसंततो। स्त्व ॥४॥
त्यंतरा गवास्मैवात्र त्युपगम्यत इति। तदसत्। अधिमासस्य तदुत्तरमासपूर्वार्द्धत्वेन षष्टिदिनात्मकमास

स्योक्तत्वात्। अतो द्विमासज एव ऋतुः। तथा चोक्तं कालनिर्णयकृता। यदा षष्टिदिनैर्मास एक एवोभयात्मकः।
नो त्राप्येव वसंतत्वं स्यात् द्वयोरेव मासयोरिति॥ तस्य प्रारंभमाह। वसंतादिक इति सवत्सरस्य वसंता
१५ मुखं वा एतदृतूनां यद्वसंत इति श्रुतेः॥ चांद्रवर्षस्य चैत्रशुक्लप्रतिपदुपक्रम इत्याह। चांद्रोऽ
ब्दो मधुशुक्लग प्रतिपदारंभ इति। तथा च ब्रह्मसिद्धांते। चैत्रसितादेरुदयाद्भानोर्दिनमासवर्षयुग
कल्पाः सृष्ट्यादौ लंकायां प्रवृत्ता दिनेऽर्कस्येति॥ चांद्रवसंतस्यारंभमाह। वसंतस्तस्य चैत्रादिरिति।
तस्य चांद्र इत्यर्थः। चैत्रादिः तिस्याप्रोपपंचमी। चैत्रमारभ्येत्यर्थः। तथा च मधुश्च माधवश्च वासंतिकावृतू इ
त्यादिकार्थर्ववश्रुतिः। सौरयोरव वसंतयोरर्द्धवसंतयोर्विकल्पेनोपक्रममाह। अर्द्धवसंतयोरविज्ञयो
वां मीने मेषामुखे इति। तथा च बौधायनेन मेषयोमेषवृषभयोर्वा वसंत इति विकल्पेन वसंतस्य मीनादिक
मेषादिकयोरुक्तत्वात्। वसंतस्य च संवत्सरमुखत्वात् संवत्सरस्यापि मीनादित्वं मेषादित्वं वा बोद्धव्यमि
ति भावः। अयनं सौरमेवेति दर्शयन् तल्लक्षणमाह। सौरर्त्तुत्रितयं प्रदिष्टमयनमिति। तदुक्तं। सौरमान

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मधिंकृत्य विष्णुधर्मोत्तरे । उत्तरायणं वायनं स्यादिति । मासशब्दस्य मुख्यगौणविभागमाह । मुख्यश्चैवमासा
लिधश्चांद्रस्तत्र गुणाश्रयेति । अन्यत्रसौरादौ । अस्ति त्रयोदशो मास इति श्रुतेः । स द्वैधः पूर्वपरौ शुक्ल
कृष्णो मासस्तु ताबुभौ इत्यभिधानाच्च चांद्र एव मासशब्दो मुख्यः । अनेकशक्तिकल्पनया सौरगौण इ
ति नामः । चैत्रादिशब्दानामपि गौणमुख्यविभागमाह । मुख्या वैशाखादिकाः मुख्या चांद्रमास इति ना
ति नादेः । चैत्रादिशब्दानामपि गौणमुख्यविभागमाह । मुख्यं वै सौरे पि चैत्रादिकाः मुख्याश्चांद्रमास इति । चांद्र
अपि संभावना याः । ननु चैत्रादिशब्दा लोके सौरे दृश्यंते अतः कथं एव मुख्य इत्युच्यते । नक्षत्रेण युक्तः
कालः सास्मिन्पौर्णमासीति संज्ञायामिति पाणिनेरनुशासनं । इयं च संज्ञा सौरादौ नोपपद्यते । तस्मा
च्चांद्रमासमेवचैत्रादय इति सौरे संभाविताः । यदि लोके प्रसिद्धा सौरे संभाव्येरन्नूनदा गौ
ण्या वृत्त्या सौरेषु । तथा वाहुः । शास्त्रस्था तन्निमित्तत्वात्प्रतिपत्तिर्बलीयसी । लौकिकी प्रतिपत्तिस्तु गौणी
जैमिनीयतदिति । चांद्रमासस्य द्वैविध्यं तस्य देशतो व्यवस्थां आह । द्विधा सहितं वदन्ति । तेनार
कतो विंध्यस्य दक्षिणतो खिलै रपिबुधैः कृष्णादिको नेष्यत इति । हि यस्मात् चांद्रः द्विमानवे तूत्तरतः वि

× मासवृद्धिदिविक्षयेनेनादि चांद्रे नोपलभ्यते पत्रप्पारा शृष्टो त्वाय नादि परामर्श कौयन्न ×४

दक्षिणतो खिलै रपिबुधैः कृष्णादिको नेष्यत इति योजना । तस्मिः सप्तमार्थे । केचित्कृष्णादिको नेष्यत इति यः । तथाच
त्रिकांडमंडनः । चांद्रोपि शुक्लपक्षादिः कृष्णादिर्वेति च द्विधा । कृष्णादिं शुक्लादिकं मासं नांगीकुर्वंति केचन । येषां
ते । तेषामपि विंध्यस्य दक्षिणे इति । एवं मासादि विशेषानभिधाय तेषां कार्यविशेषेषु उपयोगं दर्शयति । यन्मास
वृद्धिविशेषतो यदुदितं तत्कर्म कार्यं तथा मासवृद्धिदिविक्षिति यन्मास इत्यनंतरमादिशब्दो द्रष्टव्यः सर्वमास वृद्धिवि
शेषात्तय कर्मादितं तत्तथा मासवृद्धिषु कार्यमित्यन्वयः । तत्र संवत्सरादेः कालस्य यज्ञादौ यथाय उपयो
गो द्रष्टव्यः लोपनस्य उत्सत्यं आह । देवतारामवाप्यादिप्रतिष्ठोदगुखे रवौ । दक्षिणा संमुखे कुर्वन्न तत्फलम येन
आप्नुयात् । मासस्य उ विष्णुधर्मोत्तरे । एवं कालस्य सूक्ष्मस्य प्रोक्तं मासचतुष्टयं । येन च मानेन यत्कार्यं निबोध
मे । आ सौरेण तु कार्याणि उत्तरकर्म सौरेण मानेन सदा व्यवस्येत् । सावनेन तु पास्यान्यथ सावनेन लोकं वयस्या द्यवहा
रकर्म । स्यात्सर्वकालं द्वयपूरणं स्यात् चांद्रेण मानेन युगं वराहाः । नक्षत्र सत्राण्युपयानि चैव सोमानि नक्षत्र्याणि
त्यकेनापि । विवाहव्रतयज्ञेषु सौरं मानं प्रशस्यते । पार्वणे त्वष्टकाश्राद्धे चांद्रमिष्टं तथा... ज्योति
संवत्सरश्रुतादौ

सद

गार्ग्यः। विवाहोत्सवयज्ञेषु सौरमानं प्रशस्यते। तथा च स्मृत्यंतरे। एकोद्दिष्टविवाहादौ रुग्णादौ सौरसावनौ।। दैवपित्र्ये कृ
त्यादौ मासश्चांद्रमसः स्मृतः। ज्योतिर्गार्ग्यः। सौरो मासो विवाहादौ यज्ञादौ सावनः स्मृतः। आब्दिके पित्र्ये कार्ये च वी
वां श्रौतः प्रशस्यते। श्राद्धिके सांवत्सरिके पितृकार्ये षाण्मासिकादौ च शब्दात् मास संवत्सरः। श्येयज्ञव्यतिरिक्ते
सर्वस्मिन् दैवकार्ये चांद्रः प्रशस्त इत्युक्तं। तदुक्तं पितामहेन। दैवे कर्मणि पित्र्ये च मासश्चांद्रमसः स्मृतः इति ज्योति
र्गार्ग्यः। आयुर्दायविलग्नश्च प्रायश्चित्तक्रिया तथा। सावनेनैव कर्तव्या शत्रूणां चाप्युपासना। यथा पांडवैः कौर
वाणां ब्र लिखितानां च मावास्यापरिच्छिन्नो मासः स्याद्बाललग्नस्य। संक्रांतिपौर्णमासी स्यांत थैव चन्द्रपर्वययोः।
एतेषु वाक्येषु आदिशब्देन यस्मिन्कार्यांतरे वचनांतरेण सौरादिमासा विनियुक्ताः। तदेव कार्यमुपादीयते नां मता
न्तदंतदुक्तं यन्मासवर्षादिना। एवं मासादिविशेषेणोक्तं कार्यं मासादिविशेषे कर्तव्यमित्युक्तं यत्र तु सामा
न्योक्तं तत्र किं कार्यमित्यत आह। चांद्रमानमुररीकुर्याद्विशेषो न च यदि तदुररीकुर्याद्दशी कु... कृत इ ॥६॥
न्ति चेत्तत्। चैत्रादिशब्दानां चांद्र एव मुख्यत्वात्। दैवे कर्मणि पित्र्ये च मासश्चांद्रमसः स्मृत इति पितामहेन सामान्ये

मोक्तं वा चेति॥७॥ इति कालनिर्णयदीपिकाविवरणे मासवर्षादिविशेषाणां कार्योपयोगनिरूपणं॥ अथ मलमासनिर्
णः। तत्राधिमासक्षयमासरूपमलमासस्य स्वरूपमाह। चांद्रः स्यादविसंक्रमेण रहितो मासः सितादिः क्रियाबा
ह्य इति। क्रियाबाह्यो नाम मलमासः। तथा च बृहस्पतिः। मलिम्लुचस्तु मासो वै मलिनः पापसंभवः। गर्हि
तः पितृदेवेभ्यः सर्वकर्मसु त्यज्यते इति मलिने क्रियाबाह्य एव मुक्तं। रविसंक्रमेण रहितः सितादिश्चांद्रो
मासः क्रियाबाह्य इत्येकं स्वरूपं। तथा च ब्रह्मसिद्धांते। चांद्रो मासो ह्यसंक्रांतो मलमासः प्रकीर्तित इति। सोधि
धिमाससंज्ञ इत्यादि। असाववधिमासक इति असौ क्रियाबाह्योधिमासः स्यादित्यन्वयः। तथा च वसुः। एकरा यो७
शिस्थिते सूर्ये यदा दर्शद्वयं भवेत्। हव्यकव्यक्रियाहंता तदा ज्ञेयोधिमासक इति। दर्शद्वयं दर्शौ तद्द्वयं। दर्शस्तु सूर्ये
न्दुसंगम इति दर्शशब्दस्तत्रैव मुख्यः संगमश्चांत्यक्षण एवेति। स्वरूपांतरमाह। क्षय इति। स्याद्यदि संक्रांति
क इति। सः सितादिश्चांद्रः। द्विसंक्रांतिकः सितादिश्चांद्रः क्रियाबाह्य इति द्वितीयस्वरूपमित्येतत्। तथा च
काठकगृह्ये। यस्मिन्मासे न संक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेव वा। मलमासः स विज्ञेयो मासे त्रिंशत्तमे भवेत् इति। द्विसंक्रांते

Indira Gandhi National Centre for the Arts

धिमासश्चमुक्तः स च क्षयमाससंज्ञ इत्याह। क्षय इति स्यादिति। द्विसंक्रांतिमासः क्षयाख्यः कदाचित् स्यादिति ज्योतिःसि-
द्धांते। अधिकांमनेवाधिसंवन्नामासंसारस्याधिकमासमेतिसत्र नद्वा त्रिंशमासैर्मासं भवत्येव षोडशान्विवर्द्धि युतैर्या
तेरिति। अधिकमाससमारम्भस्तु वर्द्धितयुतैः षोडशभिर्दिनैः समं द्वात्रिंशमासैर्यातैर्गतैः सः। सोऽधिकमासः पु
नरेति आगच्छतीत्यन्वयः। तथा च वासिष्ठसिद्धांते। द्वात्रिंशद्भिर्गतैर्मासैर्दिनैः षोडशभिस्तथा। घटिकानां चतु
ष्केण पतत्यधिकमासक इति। अनेन द्वात्रिंशन्मासात् पूर्वागसंक्रांत्यधिमासो न संभवतीति दर्शितं। स च किंनामेत्य
त आह। अस्य मासाके यह इति। षष्ठ्या उदिवसैर्मासः कथितो बादरायणैः। पूर्वमर्द्धं परित्यज्य कर्तव्या उत्तरे क्रियेति
ज्योतिःपितामहेनाधिमासस्योत्तरमासपूर्वार्द्धं चेनोक्तत्वात् उत्तरमाससंज्ञक इति भावः। क्षयमासस्य नियममाह
मासः स्वेवत्रिषु कार्तिकादिषु भवेन्मासः क्षयाख्यस्ततः प्राक्पश्चादधिमासकौ नियमतोऽवर्षस्य मध्ये तदेति
एवकारो भिन्नक्रमः स च क्रियाख्यत्यनंतरं द्रष्टव्यः क्षयाख्यो मासः कार्तिकादिषु त्रिष्वेव मासेषु भवेदित्यन्वयः
य तस्मिन् वर्षमध्ये क्षयमासो भवति तदा तस्मिन् वर्षमध्ये ततः क्षयमासात् प्राक् पूर्वभागे पश्चादुत्तरभागेऽधिमा ॥१७॥

असंक्रांतौ मासौ।
सकौ नियमतः नियमेन भवतः इत्यन्वयः। तदुक्तं ज्योतिःसिद्धांते। असंक्रांतिमासोऽधिकमासः स्फुटः स्यात् द्विसंक्रां
तिमासः क्षयाख्यः कदाचित्। क्षयः कार्तिकादित्रये नान्यतः स्यात्तदा वर्षमध्येऽधिमासद्वयं च। तिथ्यादि। अपि तत्र अस्मिन् एक
तरस्मिन्निति यावत्। यदा क्षयमासस्तदा तस्मिन्वर्षमध्ये अधिमासद्वयं असंक्रांतिद्वयं नान्यतः स्यात् एकस्मि
न्नागे नन्नवेत् किं तु एकस्मिन् एकएकस्मिन्नित्यर्थः। वर्षमावनं नाचैत्रादि। असंक्रांतमासद्वयं निपाते नियम
द्वयमासेऽपि स्वात् अपतेदिषु षादिषु पुनश्चैत्रादिषु परो यदेषादिषु च क्षयस्य पुरतः पश्चाद्भवेतामिमौ इति। इषादिषु अग्नि
नादिषु। इमौ असंक्रांती पुनश्चैत्रादिषट्के परत्र इत्यते नेवसावनं वर्षस्य चितं। पूर्वो संक्रांतस्य शुद्धत्वख्यापनाय क्रियाक्रि
यौ विशेषत्रयाणामपि त्याज्यत्वमाह। तत्र द्वावधिमासकौ क्षयश्च त्याज्यं त्रयं कर्मसु द्वाहि श्रुत। सर्वमंगलेषु च ततोऽन्यत्र
दिनः शो भन इति तत्र वर्षोद्वाहे श्रुत सर्वमंगलेषु ज्योतिः शास्त्रप्रसिद्ध। शुभकर्मसु त्रयं त्याज्यं। तत्र ज्योतिःशास्त्रे
यद्वर्षमध्येऽधिमासयुग्मं तत्कार्तिकादित्रितये क्षयाख्यो मासः स त्रयं त्याज्यमिदं प्रयत्नात् द्विवाहे यतो सर्वमंगलेष्विति।
ततो न्यत्र श्रौतस्मार्तकर्मसु आदिमः असंक्रांतः शुभः शुद्धवादित्यर्थः। वर्षमध्ये असंक्रांतद्वये पि तत्पि द्वात्रिंश

Indira Gandhi National Centre for the Arts

न्मासादर्वाग्यवचोत्तरो नाधिमासः अकालेधिकात् । कालाधिक्यस्यैवमलत्वात् । तथा चोक्तं ॥ दीपसिद्धिमे
मलं वदंति कालस्य मासं कालविदोधिकमिति तथा च विष्णुधर्मोत्तरे धिमासोत्पत्तिर्दर्शिता । सौरेण द्युमाने
न यातस्न नति नार्थवा सावनेन तदा माने दिनषट्कं न पूर्यते । कनरात्राश्च तेरामत्राकाः संवत्सरेण षट् । सौर
संवत्सरस्यांते मानेन शशिजेन तु । एकादशातिरिच्यंते दिनानि भृगुनंदन । समाद्वये चाष्टमासे तस्मान्मासो
तिरिच्यते । स चाधिमासकः प्रोक्तः काम्यकर्मसु गर्हित इति तस्माद्द्वात्रिंशन्मासात्पूर्वोत्र संक्रांतः शुद्ध एवे
ति भावः । तथा च जाबालिः । मासद्वयेथ मध्ये तु संक्रांतिर्न यदा भवेत् । प्राकृतस्तत्र पूर्वः स्यादधिमासस्तथोत्त
र इति । द्वात्रिंशन्मासादूर्ध्वं ययोः संक्रांतो मासस्ततोर्वाग्यो संक्रांतो मासः स प्राकृतो नाधिमास इत्यर्थ इति का
ल निर्णये द्विर्व्याख्यातं । याद्यधिमासो सर्वकर्मसु ज्याविस्याहः काम्यादिष्वखिलेषु कर्मसु परित्याज्यो
कयारंभो नरासंक्रांतौ । इति । द्वात्रिंशन्मासात्पूर्वं संक्रांतः शुद्धोस्तु यद्यतः ऊर्ध्वं नव तिलतमन जदूर्ध्वं नवतीत्यार्थ ॥८॥
क्याह बहुकालतोपि हि नव पूर्वोधिमासः शुच इति । बहुकालः द्वात्रिंशन्मासादूर्ध्वं हि हैनो हि स्त्र्या पूर्व

र्व नाधिमास्य २

ऽतः शुच इत्यर्थः । तथा च जाबालिः । एकस्मिन्नपि वर्षे चेद्द्वौ मासावधिमासकौ । पूर्वो मासः प्राकृतः स्यादपरस्त्वधि
मासक इति पूर्वाधिमासमारभ्य द्वात्रिंशन्मासादूर्ध्वं यः पूर्वो संक्रांतः स प्राकृतः शुद्ध इत्यर्थ इति कालनिर्णयकारै
र्व्याख्यातं च यदा त्वि नादिषट्के असंक्रांत एकस्मिन्नादिषट्के मस्तदा च वचनांतरेणापि निषेधः । ब्रह्मसिद्धांते चैत्राद
वड्न्यधिमासः परतस्त्वाधिको भवेत् । दृष्टो हि सर्वशास्त्रेषु तस्मिन्मूर्तिः स्वापो दर्शी । तस्मिन्नुत्तरस्मिन्नेवं ठ पूर्वस्मि
धि ५ न्नपि । पूर्वं नास्त्यधार्थो मासच स्वीकारे चतुर्दशमासाः स्युः तच्च विरुद्धमिति भावः । चैत्रादर्वागाश्विनमासस्येत्यर्थः
तदुक्तं ज्योतिःसिद्धांते । धनकन्यागते सूर्ये वृश्चिके वाप्यधन्विनि । वमकरे वाप्यकं नेवा नाधिमासो विधीयते । अथ
च निषेधः कथात्पूर्वस्यैव न मासान्यस्य तथा वदशानां फाल्गुनादीनां त्रयो माघस्य तु क चित्रमुं सकवं त्यादिवा भवनी
कैरधिमासस्य सामान्यस्य विधानात् । यदा त्वि नादिषट्के एवासंक्रांतिद्वयं तदा प्राकृतस्तत्र पूर्वः स्यादित्येवं
यो यस्त्वाचार्यवर्यैः छंदोनुरोधात् पूर्वो संक्रांते अधिमासत्वाद्यपयुक्तः मध्ये संक्रांत एव नायं नमासवच
नः । अयमर्थः । स्वयं क्रिया वा होमस्य वाधिकचमुक्तं । अस्य च यो तस्मान्नादि कर्मसु शुद्धवत् ... तीनां तोवगा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यादसंक्रांतिमासोऽधिमासः। रविणालंघितो मासः इत्यादिवचनात् नतुकर्मानर्हत्वादितीतिगम्भात्
जना सऽसंक्रांतेः X ?

यक्रियाव
म्यते। तेन कंकालनिर्णयकारैः। यत्तुनदावर्षमध्येऽधिमासद्वयंचेत्तत्रिधानंतदसंक्रांतिवमप्रयोजकं। यक्रियाबा
ध्यैवमेवप्रयोजकमितिभावः। इति॥ इतिकालनिर्णयदीपिकाविवरणेमलमासस्वरूपनिर्णयः॥॥ अथ
मलमासेकार्यनिर्णयः। आरंभनमलिम्लुचेवितनुयात्काम्यस्यमोक्षणमुपक्रांतस्यापिसमापनमिति। काम्यस्य
आरंभंमलिम्लुचेनवितनुयात्मोक्षणं तत्रोपक्रांतस्यसमापनमपीत्यन्वयः। तथाच। असूर्यानामयेमासा
न ते शुभसंमताः। व्रतानांचैवयज्ञानामारंभाश्चसमाप्तयइति। अनेनकाम्यव्रतादीनामारंभादिनिषि
ध्यते। ननुनित्यादीनां नित्यनैमित्तिके कुर्यात्प्रयतः सन्मलिम्लुचइत्यादिविधायकवचनविरोधात् मलमा
से ग्रहणात् प्रारब्धस्यकाम्यस्यतत्रैवसमाप्तिर्दोषाधिक्यायेत्येतदर्थमिदंवचनं प्राक् प्रारब्धस्यमलमासे
मलमासेवैधप्रमाणत्वात्। प्रथमतः आरंभमेवक्षयइतिद्वितीयार्थतासिः क्षयमासेकाम्यस्यप्रथममेवआरंभं
नवितनुयात्। द्वितीयारंभंसमाप्तिंचतनुयात्। इत्यर्थः। अन्यथाकार्तिकस्यक्षयमासांतःपातेचातुर्मास्यव्रतानाम
आरब्धस्यमाघस्नानव्रतस्यचनरकारंभप्रसज्येत।
संसमाप्तिः प्रयुज्येत। पौषस्य च क्षयमासांतःपाते पूर्ववर्षे
पौषे ॥६॥

आरंभान्नियमोदोषश्चासमाप्तौस्यादितिकात्यायनवचनविरोधश्च। एतदेवकारणेसूचितं। अन्यमासिमृतस्य
वार्षिकमपिश्राद्धंद्वितीयादिकेनेनस्यान्मलमासकइति। तथाचसत्यव्रतः। वर्षेवर्षेतुयच्छ्राद्धंमातापित्रोर्मृतेहनि।
मलमासेनकर्तव्यंव्याघ्रस्यवचनंयथा। एतद्द्वितीयाद्याब्दिकपरं। प्रथमाब्दिकेविधानस्यवप्रमाणत्वात्॥ विधे
तनुयान्मासिक्षयारव्येपितदिति। ततूवार्षिकंक्षयेपिकुर्यादित्यर्थः। तथाचोएकएवयदामासं संक्रां
तिद्वयसंयुतः। मासद्वयगतंश्राद्धंमलमासेपिशस्यतइति। एवंचसतिक्षयमासात्पूर्वेनावासंत्रिंशि श्राद्ध
श्राद्धंप्राप्तंस्तत्रपूर्वःस्यादितिश्राद्धवाप्यूर्वोसंक्रांते। एकस्मिन्नेवयदामासइत्यादिवचनात्। क्षयमासे
पिकार्यमित्याहतत्राकुसंग्यधिमासकोयदितवत्तत्रत्यसांवत्सरंतस्मिन्नूशुद्धतयादायेचवचनात्के
यौद्वयोःकोविदइति। तत्राक्षसंगीक्षयान्नेरंतर्येणपूर्वभावी। पापमास्यपिपारयेन्मलिनतोयत्रा
कृप्रवृत्तंतवेकाम्यइति। पारयेत् समापयेत्। तपोषकाठस्य। प्रवृत्तंमलमासे प्राकृयकाम्यम
संमापितं। आगतेमलमासेपितत्समाप्यमसंशयं॥७॥ चेत्रातिवत्सरेसमलिनस्तत्रपौषकंमासिके
तिदे

कुर्वीतेति। तथा चकौथुमिः। अब्दमेकं तु षट्चंद्र यादन्नं वापि सु संचितं। संवत्सरे विवृद्धेपि प्रतिमासं च मासिकं। प्रथमे त्वन्नमोऽम्ह तिशारम्भ ध्येतदा द्या॥ वृद्धिकं कुर्यान्मासि चतुर्दशे इति। शारत्तवर्षे। एतच्च अधिमासं एकविधं नास्तिहं। प्रथमं तियुक्त मासात् द्विषट्कीपरः। सस्पाद्ध मलमासं एव तत्तु या दाद्या वृद्धिकमिति। मासः। देति लपञ्चेणपंच
मी। तमाद तत्वार्थः। द्वयोः षट्कयोः समाहारः द्विषट्कं तस्याः परः त्रयोदश इति यावत्। समलिम्लुचः। तथा
च वृद्धवसिष्ठः। असंक्रांतेपि कर्तव्यमाद्विकं प्रथमं द्विजैः। तथैवमाद्विकं श्राद्धं सपिंडीकरणं तथा॥
वार्षिकं श्राद्धं स्यान्मलिनेऽमृतस्य मलिन इति। तथा च पैठीनसिः। मलमासमृतानां तु श्राद्धं यत्प्रतिवत्स
रं। मलमासे तु कर्तव्यं नान्येषां कदाचन। अभावे स्य शुद्धे चरेदिति। अस्य मलमासस्य अभावे त्रयोदशत्वे
नासंवे। शुद्धे मासि श्राद्धं चरेदित्यर्थः। तथा व्यासः। अधिमासे विपन्नानां सौरमानं समाश्रयेत्। स एवतस्य
दिवसः श्राद्धपिंडोदकादिषु। तथा च। मासपक्षतिथिस्पृष्टे यो यस्मिन् म्रियतेऽहनि। प्रत्यब्दं तत्तथाभूतं नातिकर
या हं तस्य तं विदुः। नष्टानां क्षयमासगास्तु तिथिषु प्राग्यं त्वयोरब्दयोः ... ह्यस्तत्तिथयः क्षयाहविध ॥१०॥

ह्र ४

एवं
यः प्राग्नूर्ध्वमासस्थिता। तद्वद्वर्द्धनेपि नष्टानां क्षयमासगासु तिथिषु प्रागं त्वयोरब्दयोर्नष्टानां क्षयाहविध
यं कुर्यात् प्राकृ ऊर्ध्व मासस्थितास्तत्तिथयो ग्राह्या इत्यन्वयः। क्षयमासे यस्याः तिथेः पूर्वार्धे मृतः सैव तिथिः।
क्षयात्पूर्वमासस्था ग्राह्या। एवमुत्तरार्द्धे। चेन्मृतः तस्य तदा क्षयाद्धत्तरमासस्थे तियोजना। तद्वद्वर्द्धनाकं मासो
त्पन्नस्य वर्षापनेपि एवं तिथिर्ग्राह्येत्यर्थः। तथा चोक्तं। तिथ्यर्द्धे प्रथमे पूर्वो द्वितीयेर्द्धे तदुत्तरः। मासाविति बु
धैर्ज्ञेयौ क्षयमासस्य मध्यगौ इति। नियतत्रिं शाद्दिन त्वाद्धु वे मासस्यासमाप्यायतमलिनेमासोपवासव्रतनि
तिस्पष्टं। दाहादि प्रथमाब्दिकांत मखिलं प्रेतस्य कार्यं तथा गर्भाधानमुखं च यौ जविधितः प्राकृ ज्ञात यागं विना।
कृच्छ्र प्रायश्चित्तं गजं दुपुरतः छाया महादानं गयोस्तीर्थेषु क्षयाद्यो ह्यपि त्यमधिके मास्येव मा द्याचरेत्। मासारव्या
निरपेक्षमेव विहितं नित्यं यथोपासनं तद्वत्पंचमखाग्नि होत्रविधायादर्शादि पर्व स्पृशः। यन्नैमित्तिमग्निना
ह्यनुगतं स्याधनमचो सुसंस्कारादि विलोपने सति पुनः कौके प्रतिष्ठादिकं। दाहे ह्यादिचयस्व काले विग
मे गौणाधि धमनात्यार्थं लुप्ते नाधिकमासि न द्विविरु यात् प्रक्रांतकाम्यं तथा। च अर्कग्रहणेधिकेपि न तुयात्का

वा २

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

न्यो ह्यावश्यकं दैवं पित्र्यमनारतं वितरणं त्वन्यथैव वृद्धीति। जातयागो जातेष्टिः। तथाच ज्योतिः पाराशरः। उपाकर्म
तथोत्सर्गः प्रसवोत्सवाष्टकाः। मासवृद्धौ पराः कार्या वर्जयित्वा तु पैतृकमिति। पराः कार्याः उत्तरे मासि कार्याः इत्यर्थः।
प्रसवोत्सवशब्देन जातेष्टिरेव गृह्यत इति कालनिर्णयकृता व्याख्यातं। काम्यादृष्टीश्च वर्जयेदित्यनेन समाना
र्थत्वात्। पंचमहायज्ञाः पंचमहायज्ञाः। अग्निनष्टानुगताधानं अग्निनाशानंतरमेव प्रायश्चित्तत्वात् पुन
राधानं। अनारतं वितरणं नित्यदानं। तथाच काठकगृह्यपरिशिष्टे। प्रेतमासादिमासश्राद्धपिंडोदकक्रियाः।
सपिंडीकरणं ताश्च यथाकालमुपस्थिताः। यवव्रीहितिलैर्होमो जातकर्मादिकाः क्रियाः। मघात्रयोदशीश्रा
द्धं प्रत्युपस्थिति हेतुकं। अनन्यगतिकत्वेन कर्तव्यं स्यान्मलिम्लुचे। यमः। गर्भे वार्धुषिके भृत्ये श्राद्धकर्मणि मासि
के। सपिंडीकरणे नित्ये नाधिमासं विवर्जयेत्। बृहस्पतिः। नित्यनैमित्तिके कुर्यात्प्रयतः सन्मलिम्लुचे। तीर्थ
स्नानं गजच्छाया प्रेतश्राद्धं तथैव च। गृह्यपरिशिष्टे। अवषट्कारहोमाश्च पर्व चाग्रयणं तथा। मलमासेऽपि कर्तव्यं
काम्या इष्टीश्च वर्जयेत्। अवषट्कारहोमाः। अग्निहोत्रोपासनवैश्वदेवादयः। पर्व दर्शपौर्णमासौ स्थालीपाकौ॥ ॥१९॥

आग्रयणेष्टिः साकमेधेष्टिः। तथाच। चंद्रसूर्यग्रहे चैव मरणे पुत्रजन्मनि। मलमासेऽपि देयं स्याद्दत्तमक्षय्यं
तु मंगलमलमासे शुक्रबाल्यादिके च निषिद्धान्याह। अथ आधानमहाव्रतोपनयनं नृपाभिषेकं महादाना
दीन् स्मृतिरिति उक्तेतरवृषोत्सर्गप्रतिष्ठामखानुविवादाद्व्रतचौलदारकरणादीनथ नावश्यकोस्तीर्थस्नानं प्रथमपू
र्वमत्रमलिने नैवाचरेद्धार्मिकः। देवालोकनमथ पूर्वमधिके नेच्छंति केचिद्बुधाः शुक्रस्थविरबाल्यान्ना
न्यासमन्ये सर्वे पि नेच्छंति तत्। आधानादिकं तं च नैव तनुयाच्छुक्रस्य बाल्यादिके मुक्त्वार्कग्रहणादिति।
चंद्रसूर्यग्रहणव्यतिरिक्ते मलमासे शुक्रबाल्यादिके च आधानादीनि अनावश्यकानि वर्ज्यानि। आ
वश्यकानि कर्तव्यानीति प्रागुक्तं। आदिशब्दादितराण्यपि दानानि वेदादीत्यत्र आदिशब्देन वेदव्र
तमहानाम्नीव्रतोपनिषद्व्रतानि। दारकरणानीत्यत्र आदिशब्दान्मांगल्यानि। प्रसिद्धस्वयंभूदेवालोकनं।
अर्कग्रहणादीत्यादिशब्देन चंद्रग्रहणपुत्रजन्मादि ग्राह्यं। तथाच वृद्धमनुबृहस्पतिपैठीनसिज्योतिःपाराशराः।
आरंभाधीय प्रतिष्ठां च यज्ञदानव्रतानि च। वेदव्रतवृषोत्सर्गचूडाकरणमेखलाः। मांगल्यमभिषेकं च मलमासे

विपर्जयेत्। क्वचित्तु यज्ञदानव्रतियज्ञहानिरिति पाठः। बाले वाथ यदि वा वृद्धे शुक्रे चास्तमुपागते। मलमास इवैतानि
वर्जयेद्देवदर्शनमिति। मुख्यमासेऽस्त्वेवाप्यादिके प्यर्थाः सम्भवे धेयादि निषिध्यते। मलमासे इव तानीत्यनिधानात्।
॥ अयं च मलमासे मलमास एव निषिद्धं तदर्ण्याह। अप्यसुदयिकं गवसरादन्यतः। यात्रा वास्तुनिवेशवर्जनविधीन्य
वौ अवेोत्सर्जनोपाकर्माग्रयणप्रतिग्रहमुखान्युत्पीष्टिपूर्तीष्टकाः। शुद्धे स्फुटतरमासे तु तिष्ठन्नपि स्याद्यस्य
काले कृतं तन्नित्यं यद्यपि पापमासि न नजेज्जा। तष्टिसोमादिकं। कन्यास्थोऽस्तु नवा तदादिनकरोन्नाड्स्यपक्षो
सिताश्रावर्धे: समहालयोपि मलिनेन स्यादिति। प्राग्वस्त्रादन्यतः मृतप्रथमाब्दसपिंडीकरणानंतरमसु
दयिकादन्यदसुदयिकं। इतरस्पष्टं। मलिने मलमासे असुदयि दिनस्यादित्यन्वयः। तथा च हारीतः। अ
धिमासेन कर्तव्यं श्राद्धमब्दं यदि तथा। तथैव काम्यं यत्कर्म वत्सरात्प्रथमादृते। सपिंडीकरणादूर्ध्वं यत्किंचि
च्छ्राद्धिकं भवेत्। इष्टं वाप्यथवापूर्तं तन्न कुर्यान्मलिम्लुचे। ज्योतिःशास्त्रे। असंक्रांतं प्रकुर्वन्नयात्रानविवाहस्व ॥१२॥
न च वास्तुनिवेशनं। न प्रतिष्ठां च देवानां प्रासादभ्यास्तरूहां। प्रजापतिः। उपाकर्म च हव्यं च कुर्यंपर्वोत्सवं

का ४

तथा। उत्तरे नियतं कुर्यान्पूर्वे तन्निःफलं भवेत्। कौथुमिः। वर्षवृद्ध्यभिषेकादि कर्तव्यमधिके नतु। काठक
गृह्यपरिशिष्टे। मलेन्यागतिं नित्यां कुर्यान्नैमित्तिकीं क्रियां। सोमयागादिकर्माणि नित्यान्यपि मलिम्लुचे
कुर्वीत श्राद्धाग्रयणाधानचातुर्मास्यादिकान्यपि। महालयाष्टकाश्रौद्धोपाकर्माद्यपि कर्म यत्। स्पष्टं मासविशेषाख्याव
हितं वर्जयेन्मले॥ इति। महालयो नाड्स्यापरपक्षः। आषाढ्याः पंचमे पक्षे कन्यासंस्थे दिवाकरे। यो वै श्राद्धं न
रः कुर्यादेकस्मिन्नपि वासरे। तस्य संवत्सरं यावत्तृप्ताः स्युः पितरो ध्रुवं। न चैवाप्यनन्तस्यापि मलमा
सो यदा भवेत्। तत्रमः पितृपक्षः स्यादन्यत्रैव तु पंचम इति नागरखंडवचनात्। अयं निर्णय इति। अय
मिति मलमासकार्याकार्यरूपः। अयं निर्णय इति कालादर्शनाम्नि इति सूचितं। तस्मात्सम्यक् प्रदर्शितः शिष्टकालसार
र्थस्यापि कालविवरणे मलमासकार्याकार्यनिर्णयः॥ ॥ अथ सामान्यतिथिनिर्णयः। तिथिः संपूर्णाखं
डा चेति द्विविधा। तत्र संपूर्णा स्कंदपुराणे। प्रतिपत्प्रभृतयः सर्वा उदयादोदयाद्रवेः। संपूर्णा इति विख्याता
हरिवासरवर्जिताः। इति। असंपूर्णा दिनद्वयसंबंधिनी खंडा। तत्र संपूर्णानिर्णयानर्हा संपूर्णत्वादेवा। स

कार्य ४

Indira Gandhi National Centre for the Arts

खंडा।। दिनद्वयगतत्वेन संदिग्धत्वान्निर्णयेत्यत्रित्यत्र प्रथमं प्रतिपन्निर्णयमाह। शुक्लास्यात्प्रतिपत्तिथिः प्रथ
मंतस्थ्यापराह्णव्यापिनी वेदिति। तस्मिः प्रथमायां। सा प्रतिपच्चेदपराह्णव्यापिनी वेत्तर्हि प्रथमास्यादित्यन्वयः। प्रतिपद्य
[illegible] वास्येति शुक्लायां प्रतिपदि सामान्येन पूर्वविद्धायां प्रतिपत्संमुखाकार्यायास्त्वेदापराह्णिकीति स्कंदपु
राणवचनादपराह्णव्यापिनी पूर्वविद्धा ग्राह्येत्यर्थः।। कृष्णायां विशेषमाह। कृष्णास्त्वुत्तरतो खिलेति। [illegible]
नापराह्णा [illegible] स्यावा। सर्वा कृष्णाप्रतिपदुत्तरतः उत्तरा ग्राह्या। प्रतिपत्सद्वितीयास्याद्वितीया प्रतिपद्युतेत्यापस्त
बवचनात्।। द्वितीयानिर्णयमाह।। अथ गदिता कृष्णा द्वितीयादिमा पूर्वाह्णयदि सेति। स्पष्टोन्वयः। [illegible]ति
पत्संमुखाकार्या द्वितीया प्रतिपद्युतेति। आपस्तंबवचनात्। द्वितीयानिर्णयमाह। अथ गदिता कृष्णा द्वि[illegible] यादिमा
पूर्वाह्णयदि सेति। स्पष्टोन्वयः। प्रतिपत्संमुखाकार्या द्वितीया प्रतिपद्युतेति सामान्येन प्रवृत्तस्य वाक्यस्य [illegible]
[illegible] तिथिर्या ह्यायस्यामस्तमितो रविः [illegible] तिमार्कोदयवचनस्समाना ।।१२।।
र्थत्वेन कृष्णद्वितीयाविषयत्वे सति प्रतिपत्संमुखाकार्या न्वेदापराह्णिकी। पूर्वाह्णिकी च कर्त्तव्या द्वितीयापि च ता

या १

दृशी।। तिस्कं[illegible] पुराणगतविशेषवचनेन पूर्वाह्णगायाः कृष्णद्वितीयायाः पूर्वविद्धत्वमुक्तमिति भावः।। सिता
[illegible] परतः सर्वेति। सिता शुक्ला सर्वा पूर्वाह्णगा अन्या वा द्वितीयापरा स्यात्। युग्माग्नीति युग्मवाक्यबलादि
त्यर्थः।। तृतीयानिर्णयमाह। तृतीया तु रंभास्यो त्तरतः इति। या तृतीया रंभाव्रतव्यतिरिक्तसर्वकार्यविषया
सा उत्तरत उत्तरा स्यात्। रंभाख्यां वर्जयित्वा तृतीयां द्विजसत्तमाः। अन्येषु सर्वकार्येषु गणयुक्ता प्रशस्यत
इति ब्रह्म[illegible]वर्त्तवचनात्। गणेशचतुर्थी।। विनायकव्रतव्यतिरिक्ता या चतुर्थ्याः परविद्धत्वमाह। अथ
विघ्नपदेति। [illegible] चतुर्थी परेति। तथा च ब्रह्मवैवर्त्ते। चतुर्थी संयुता या च सा तृतीया फलप्रदा। चतुर्थी
तृतीयायां महापुण्यफलप्रदा। कर्तव्या व्रतिभिर्वत्स गणनाथसुतोषिणी। गणनाथं सुतरां तोषयती
[illegible] नायकव्रतविषया चतुर्थी पूर्वविद्धान्यापरविद्धा युगन्ता[illegible] नामिति वचनात्।। पंचमीनिर्णयमा
ह।। कृष्णापूर्वयुता सितापरयुता स्यात्पंचमीति स्फुटिं। रितिपंचमीति तत्पाका[illegible] चतुर्थीसहिता विज्ञो
[illegible] ति स्कंदपुराणवचनस्य कृष्णपक्षे तिथिर्या ह्यस्तमेन न समानार्थत्वात् कृष्णापूर्वयुता। पंचमी तु प्रकर्त्ते

Indira Gandhi National Centre for the Arts

आषाढ्या एवं काउ नौरदेति त्रलवैव तैवचनस्य शुक्लपक्षेति पित्र्याहेत्येतत्परत्वात्। शुक्लापरविद्धेति नावग्रा
नस्य [illegible] व्यवस्थां नरस्माहा यद्वां त्यैव विनोपवासमनुत्तयाति। उत्तयीस्तु का कृष्णा च। सर्वविद्धपंचमीप्रतिपं
द [illegible] न निर्णयस्य एकादशी तथा षष्ठी अमावास्या चतुर्थिका। उपोष्याः परसंयुक्ताः परा पूर्वेण संयु
ताइस्या नउपवासविषयत्वात्। तथा पंचमी उपकर्तव्येति वचनस्य उपवासव्यतिरिक्तविषयत्वेन शुक्ल
कृष्णपक्षे [illegible] नान्येन प्रवृत्तस्य कारणं विना संकोचस्यानुचितत्वाच्चेयं व्यवस्थेत्याशयः। षष्ठी तु रास्तात्र षष्ठीनि[illegible]
रेति। [illegible] यिति युग्मवाक्यात्। नागविद्धा न कर्तव्या षष्ठी चैव कदाचन। सप्तमीसंयुता कार्या [illegible]क पमाद।।५
मी पर्विं तैकेरिति स्कंदपुराणवचनाच्च। पूर्वस्यादिह सप्तमीतीति। इह एवं उत्तिथ्योर्मध्ये। इतिहेतौ। ष
राज[illegible]न्योरिति युग्मवाक्यात्। षष्ठ्यायुता सप्तमी च कर्तव्या तात सर्वदा। षष्ठी च सप्तमी यत्र तत्र संनिहिते
15 [illegible]मीरिति स्कंदपुराणाच्च हेतोरित्यर्थः। इत्थं सर्वतिथिनिर्णयहेतुभूतानी यहतिथ्यो। तं नार्यमन्त्रेवेतिश ।।१४।।
यं प्रयुज्[illegible]। तत्र ह्यधिकारित्वात् सर्वत्रेति भावः॥ परयुक्शुक्लाष्टमी। पूर्वयुक्कृष्णेति ह्रि। तथा चनि

गृह[illegible] उक्ता कृष्णाष्टमी चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी। परविद्धा तु कर्तव्या पूर्वविद्धा न कस्यचिदिदि। कृष्णपक्षेऽष्टमी चैव
१ [illegible]पक्षे चतुर्दशी। पूर्वविद्धा तु कर्तव्या परविद्धा न कस्यचिदिति। शिवशक्त्योरुत्सवे तस्याः पक्षद्वयेऽपि परविद्धं
वमाह। द्वय्यपि शस्यते परगता सोमेशयोरुत्सवे। इति साष्टमी। द्वय्यपि। पक्षद्वयगतापि उमेशयोः गौरीश्वरयो
रुत्सवे परगता शस्यते। कथ्यते। तथा च पद्मपुराणे। अष्टम्या नवमी विद्धा नवम्या चाष्टमी युता। अर्धनारीश्व
रप्राया उमामहेश्वरी तिथिः। अष्टमी नवमी या गेमशोमाहिमलेशवः। शिवशक्त्योः शिवक्षेत्रे पक्षयोरुभयोर
अथ नवमी पीतिः। [illegible]ष्टम्यान्न। वमी[illegible]नेति। वसुरंध्रयोरिति युग्मात्। न कुर्यान्नवमीं तात दशम्या तु कदाचनेति स्कंदपुरा
निर्णयः ८ णात्। निषेधोऽप्या[illegible] दिनक्षये अस्पृशके मर्कायादशम्याः पूर्वविद्धत्वमाह। अथ दशमी का[illegible]स्पृगाह्येति। तथा च
स्कं [illegible]। दशमी चैव कर्तव्या सदुर्गा द्विजसत्तमेति। दिनक्षयस्पृष्टकालायाविकल्पमाह। अथ साध्या नोका
[illegible]धु [illegible]द्मोत्तरयुताथवेति। सा दशमी द्वयोरह्नोः [illegible] कालस्पृक्कर्मकालस्पर्श। तथा वंद्वादशीकल्पे
कृत्स्न [illegible] दशमी कार्या पूर्वा वा परयाथवा। युक्ता न दूष्यते तस्या यतः सा सर्वतोमुखीति। अथैकादशी।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

...कादशी नकर्तव्या दशमी संयुता विभो इति ब्रह्मवैवर्तवचनात्। द्वादश्यायुतेति। द्वादशी च प्रकर्तव्या एकादश्या
युता ... सदा कार्या न विद्धा द्विर्विष्णुतत्परैः समानवेदितिस्कांदात्॥ त्रयोदशी तिथिः पूर्वसित इति। त्रयो
दशी ... कर्तव्या द्वादशी सहिता मुने इति ब्रह्मवैवर्तवचनात्। अथासितः पक्षा... विति ... अष्टमी च
माव... कृष्णपक्षे त्रयोदशी। एताः परयुताः पूज्याः पराः पूर्वयुतास्तथेति निगमात्। कृष्णा... [illegible]
परदिने ... पूर्वविद्धमाह। परत्र चन्द्रस... त्वाष्ट्रविद्ध एवोदित इति॥ तथा... [illegible] ए
कादशी ... षष्ठी चैव त्रयोदशी पूर्वविद्धा तु कर्तव्या यदि न स्यात्परेहनीति। अपराह्णव्यापिन्या
उक्तयुप... याः चतुर्दश्याः पूर्वविद्धमाह। ... चतुर्दशी ... कथिता च सापराह्णे खिल इति।
तथा च कालनिर्णयकाले। यदा तु शुक्लपक्षे द्वे अपि चतुर्दश्यौ पूर्वदिनापराह्णव्याप्ते ततः तदेतयोः
...श्रुत एव आहेति॥ तथापि... चतुर्दशी तु कर्तव्या त्रयोदश्या युता विभो ... ॥१५॥
... वेधाच्चापराह्णिकीति॥ अपराह्णव्याप्त्यभावे चैत्र श्रावणव्यतिरिक्ता शुक्ला उत्तरा कृष्णा पूर्वेति

...न। नो चेच्चैत्र... ततः ... माद्यापि तेति। नो चेदपराह्णिकी न भवतीति ...
... तृतीया च पूर्णिमेति युग्मवाक्यात्। तृतीया एकादशी षष्ठी शुक्लपक्षे चतुर्दशी। पूर्वविद्धा न कर्तव्या कर्तव्या
परसंयुतेति नारदीयवचनात्। शुक्ला परा मधुश्रावणमासस्य शुक्ला या च चतुर्दशी सा रात्रिव्यापिनी ग्राह्ये
ति वचनात्। चैत्र श्रावणगता पूर्वा। कृष्णपक्षेष्टमी चैव कृष्णपक्षे चतुर्दशी। पूर्वविद्धा तु कर्तव्या परविद्धा
न कस्यचिदिति वचनात्। कृष्णा पूर्वेत्याशयः। सावित्रीव्रतमंतरेण वतो मा पौर्णमास्यौ परे इति। तत्र विद्धा
न कर्तव्या दर्शे ... कदाचन वर्जयित्वा मुनिश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमुत्तममिति वचनात्। अथ प्रतिपदादि ति
थिनिर्णयः सामान्येन सर्वकर्मसु खंडतिथ्यकल्पः ... द्वैधे ... सर्वतिथेः क्रिया युगादितः ...
न ... एवं तिथिद्वैधे निर्णयमुक्त्वा ... वाक्यानां व्यवस्थामाह ... खंडतिथि व्रते ...
॥ युग्मवाक्यादिनामाग्राह्येति खंडतिथिव्रते ... युग्मवाक्यादिनाग्राह्या ...
... तिपित्र्यकर्मव्यतिरिक्तोपवासादिसकलकर्मोपयोगपरं तथा च। खर्वो दर्पस्तथा हिंसा

पिर...

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तिथिर्विज्ञेया॥ खर्वो दर्पस्तथा हिंसा त्रिविधं तिथिलक्षणं। खर्वदर्पौ परौ पूज्यौ हिंसा स्यात्पूर्वकालिकी॥ खर्वः साम्यं। युग्माग्नियुगभूतानां षण्मु-
नुरंध्रयोः। रुद्रेण द्वादशीयुक्ता चतुर्दश्याथ पूर्णिमा। प्रतिपद्यप्यमावास्या तिथ्योर्युग्मं महाफलं।
एतद्व्यस्तं महादोषं हंति पुण्यं पुराकृतमिति। अनयोर्विरोधे सति व्यासस्य नियामकं वाक्यं। द्वितीयादिष्विति युग्म-
वाक्यं। ५ ... एकोद्दिष्टादि... इत्यादिना दिनेति नियमादिष्वित्यादि...
... दैवे युग्मादिनैव न्यायः। तत्र कर्मणो यस्य यः
कर्मव्यतिरिक्त व्रतोपवासादि सकलकर्मणो ग्रहणं॥ ... युग्मादिनैव ... कर्मकालव्यापिशास्त्र-
कालस्य कालव्यापिनी तिथिः। तथा कर्मणि कुर्वीत ह्रासवृद्धी न कारणमित्यादि कर्मकालव्यापिशास्त्र-
स्य युग्मवाक्यविषयपरिहारेणोपपत्तेः युग्मवाक्यफलदोषश्रवणात् युग्मादर एव युक्त इत्येके वित्ता
... युग्मवाक्यस्यैव कर्मकालव्यापिशास्त्रविषयपरित्यागस्योचितत्वात्। अन्यथा त्रातिविधिक
... युग्मवाक्यस्यैव कर्मकालव्यापि न्यायव्याप्तेति स्थितं। तत्र यत्र हि न द्वयेपि कर्म ॥१९॥
... विधिरनवकाशः स्यात्। तत्र च कर्मकालव्यापि ... युग्मवाक्यान्निर्णय इत्याहां यदि कर्मकालमुभयी व्याप्नोति
कालस्य ... व्याप्तिः स्पर्शो वा तदा युग्मवाक्यान्

नोपादाने ... युग्मादरस्तत्र यदि तदा त्वेव युग्मादरो येति। यदेकस्मिन्दिने कर्मोपक्रमकालगा नान्यस्मिन्
... यस्मिन्विहितः कालः कर्मणस्तदुपक्रमे। तिथिः कार्या मता सा तु कार्या नोपक्रमोज्झितेति च स्मृतिविषयं प-
... युग्मवाक्यस्यापपत्तेर्युग्मानादरेण कर्मोपक्रमकालगैव तिथिर्ग्राह्येति केषांचिन्मतं तदुपपत्ति।
... युग्मवाक्यस्यापपत्तेर्युग्मानादरेण कर्मोपक्रमकालगैव तिथिर्ग्राह्येति केषांचिन्मतं तदुपेक्ष्यमिति।
कर्मोपक्रमकालगा तु तिथिस्तिथिर्ग्राह्या न युग्मादरः। इत्येके। कुर्वत इति। यदि एकस्मिन् दिने व्रतादि कालगा
कर्मोपक्रमकालगा तु तिथिस्तिथिर्ग्राह्या न युग्मादरः। इत्येके कुर्वत इति। यदेकस्मिन्दिने व्रतादि कालगा
नान्यस्मिन् तु ... कर्मणो यस्य यः काल इत्यादिवचनबलात् कर्मकालगैव ग्राह्येत्याह॥ अथ कर्म समये स्र-
दा५ ... बोधिकां खलु शास्त्रे व्रत विधेयुग्मात्तिथ्यन्तरेति। येका तिथिरेकेन वचनेन ... व्यते अ-
परे ... परा सा च यदा दिनद्वयकर्मकालस्य व्यापिनी स्पर्शिनी वा न भवति। तदा शुक्ला ... तिथिर्ग्राह्येत्यादिवा-
क्यैकवचनबलेन शुक्लापरा कृष्णा पूर्वेत्यालोच्यते। केवलविकल्पतो ... व्यापिन्युताऽस्पर्शिनी
... यदा दिनद्वयेपि कर्मकाले तिथिर्नास्ति तदा। यां तिथिं
... अस्तं याति भास्करः। सा तिथिः सकला ज्ञेया स्नानाध्ययनकर्मसु इति देवलादिवचननिचयबलेन उदय-
गामिनी ग्राह्या। उदयं याति भास्करः। सा तिथिः सकला ज्ञेया ...

उ...स्तमये विहिततिथिसंस्पर्शमात्रेण यत्रियेः कर्मानुगण्यं प्राप्तं तदन्यथा विविधं निषिद्धं कालास्पृग्यदि
वा... युक्तं परयुतापूर्वाह्निता येष्यते षट्कं रखुद... ... ... कमपि वा स्यान्नाडिकानां तदा। पूर्वैष्टा त्रिमुहूर्ता
वा... युक्तपरयुतापूर्वाह्निता... ... ... कालास्पृक् सती... युक्तउदयास्तमयस्पृगपि पर
... संसकल... सायेइति। या तिथिर्विहिततिथ्या कालास्पृक् सती... युक्तउदयास्तमयस्पृगपि वा स्यात्तदा पूर्वैष्टा।
युता... दिवा पूर्वाह्निताइ ष्यते मा यदा रखुदया दुपरि नाडिकानां षट्कं च उष्क... पि वा स्यात्तदा पूर्वैष्टा।
सायेउ... यं काले... यदा त्रिमुहूर्ता गा तदैवसकला संपूर्णैत्यवयं। तथा... उदि
ते दैवतं... पित्र्यं चास्तमिति रवौ द्विमुहूर्तत्रिरद्धा सा तिथिर्दैवपित्र्ययोः। ...नोदिते सत्युत्त
रकाले... मुहूर्तद्वयं दैवतं रवौ अस्तमिते... त्रिमुहूर्तं पित्र्यं। अतस्तत्कालव्यापिनी
ग्राह्या... त्रिमुहूर्तानकर्तव्या या तिथिः क्षयगामिनी। द्विमुहूर्तापि कर्तव्या तिथिर्वृद्धिगा ॥१९
...नि... वचनं उदयसंबंधिवात् द्विमुहूर्तस्यानुकल्पविधायकं। ततश्चउदयसंबंधिव्यापिन्या
...त्रिमुहूर्त... व्यापिनी च द्विमुहूर्तव्यापिनी वं विकल्पेनोक्तं भवति। यां तिथिं समनुप्राप्य यात्यस्तं पमि
यां

नीपति... तिथिः सकला प्रोक्ता त्रिमुहूर्तापि या भवेदिति स्कंदपुराणादस्तमयसंबंधिन्यास्त्रिमुहूर्तायाएव
... ग्राह्यत्वमुक्तमिति भावः॥ दिवसव्रते रात्रिव्रते च युग्मानादरेण तत्तत्कालैव ग्राह्या स्याः। अयुग्मयोर्हि स्थि
ते... निषिद्धा न हि तत्र युग्मनियमो रात्रिव्रते रात्रियुगिति। तथा च जाबालिः। अहःसु तिथयः पुण्याः कर्मानुष्ठा
नतो दिवा। नक्तादिव्रतयोगेषु रात्रियोगे विशिष्यत इति॥ अहोरात्रसाध्यव्रते अहोरात्रमेव स्यादहोरात्रस्ताह निर्ण
कर्मसु... युग्मादरो नास्तीति तथा च वृद्धयाज्ञवल्क्यः। दिवारात्रौ व्रतं यत्र एकमेकति यौगतं। तस्या
मुन्न युग्यो... माचरेत् तद्व्रतं व्रतीति॥ यदा युग्मदिने अस्तमयसंबंधिनी... युग्मदिने तूदयास्तमय
संबंधिनी तदा उदयसंबंधिन्याः प्राशस्त्यात्सैव ग्राह्या स्यात्। अथ ग्राह्या यास्तमयोदयस्पृगितरां युग्मा
संबंधिनीतदा उदयसंबंधिव्याप्तिरेव। युग्मा निषिद्धा... तथा... निषिद्धं तान्त्यजेदिति। इतरां उदयास्तमयसंबंधिव्याप्तिरेवा। युग्मान्निषिद्धा वा... तथा...
...दिने तूदयास्तमयसंबंधिन्याः प्राशस्त्यमुक्तं। युग्मदिने व्रतप्राप्तौ प्रातरेव संकल्पमाह। प्रातर्युग्मादि
...तदनुपासं कल्पमिति। प्रातः संकल्प कुर्वितानुपवासव्रतादिकेइति वचनात्। अन्यत्र उप्रा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्ये विदधीत तं व्रतं तिथिरिति। अन्यत्र युग्मादिने विहिततिथेः प्रारंभे तं संकल्पं विदधीत कुर्यादित्यर्थः। उक्तं पद्मे
...वति नि प्रवृत्ते तु शयने। पुन्नामधेयनक्षत्रे गृह्णीयात् सप्तमीव्रतमित्यादिवचनैः सप्तम्यादिकाले संकल्पश्राव
णादितिभावः। नोक्तो विशेषो यदा इति। यदि व्रतविशेषेण संकल्पकालविशेषो नोक्तः॥ [illegible] जविशेषप्रक्र
स्तदा तत्काले संकल्पं कुर्यादित्यर्थः। भीमद्वादश्यादि व्रते सायं तदुपदेशात्। युग्मवाक्यं। युग्माग्नियुगभू
तानां षण्मुन्योर्वसुरंध्रयोः। रुद्रेण द्वादशीयुक्ता चतुर्दश्या च पूर्णिमा। प्रतिपद्यप्यमावास्या तिथ्योर्युग्मं
महाफलं। एतद्व्यस्तं महादोषं हंति पुण्यं पुराकृतमिति। युग्मं द्वितीया। अग्निस्तृतीया। युगं चतुर्थी। भूतं
पंचमी। षट् षष्ठी। मुनिः सप्तमी। वसुरष्टमी। रंध्रं नवमी। रुद्र एकादशी। द्वितीयादि प्रतिपदंतासु क्रमेण द्वयोस्ति
थ्योः। युग्मं महाफलं। न पुनर्व्यस्तं तिथ्यंतरयुग्ममित्यर्थः। अनेन युग्ममतेन पूर्वा तिथिरुत्तरविद्धा ग्रा
ह्या [illegible] विद्धा ग्राह्येत्युक्तं भवति॥ एवं त्रिमुहूर्तगा युग्मतिथ्यौ अयुग्मा तिथिर्वेधदोषादग्राह्या तु तां नव
[illegible] तिथ्येत्स्यजेदविहितमिति। अविहितं निषिद्धं तन्मे
ति तत्र [illegible] तिथेर्निषिद्धं वेधं त्यजेदित्याह विधं निषिद्ध तिथ्येत्स्यजेदविहितमिति।

वर्धिका प्रमाणयुक्तास्तदिह तत्र नागा तनाड्यः पंचदशे [illegible] पञ्चशरामष्टादशाष्टौ द्वादश्यां दैर्ध्यपंचादि
वर्धिका प्रमाणयुक्तास्तदित्यन्ता नाड्यः क्रमात्पंचदश [illegible] ष्टादश द्वाद
न इति। [illegible] दशमी [illegible] न वर्द्धते। नागाः पंचमी। [illegible] तथा च [illegible] नागो द्वादश नाडी दिक्षु [illegible]
[illegible] परा त्रयोदशी तिथिं हन्तुर्वेधदोषेण नाशयेयुरित्यर्थः। तथा च [illegible] ॥ उदयादिने पूर्वकालस्पर्शे युग्मवाक्यस्याप्र
[illegible] नोष्टादश नाडी निर्दूषयन्त्यपरां तिथिमिति॥ [illegible] हेपि पूर्वकालस्याप्राप्त्या अनु
त्रः एकस्मिन्नेव दिने कालव्याप्तौ कर्मणो यस्य यः काल इति प्रवचनैः [illegible] त्यजेदनुमितिः। न क्वाप्यन्यविधे। न केवल
धंत्यक्षोदे त्याह॥ द्वेपि समय व्याप्त्या वर्तावेतिपेन क्वाप्यन्यविधेत्यजेदनुमितिः। मध्याह्न्याप्यिनी ग्राह्या एकभक्ते [illegible]
पवासस्य [illegible] व्यतिरिक्तविधौ उदये स्त्रूपवासस्य नक्तस्यास्तमये तिथिः। मध्याह्न्यापिनी ग्राह्या एकभक्तेषु [illegible] पि
तिबोधायने न कालस्य नियमस्योक्तवादित्यर्थः। [illegible] अन्यान्यापि वेधस्तिथेः॥ नियस्याउपवास कर्मणीति। घटिका
[illegible] व्रतोपवासनियमे घटिकैका यदा भवेत्सैव
[illegible] वास्वल्पवाहू षयतिथि मितिषड्विंशन्मत उपवास [illegible] विषयं। व्रतोपवासनियमे घटिकैका यदा भवेत् सैव तिथिः
[illegible] सकलोत्क्षेपापि पर्वचापराह्णिकीति स्कंदपुराणे नपरादिने घटिकामात्रसंबंधिन्यामुपवासः [illegible] मनादि गारी
[illegible] तिथिर्या कदवारादि [illegible] त्रिमुहूर्तगा प्युपवासे शामिति। यात्रिथि [illegible] युक्ताया नयोगेन नारद
[illegible] तिथिर्या कदवारादि लिङ्गेभ्यो [illegible] तएव वचनादि धत्तेषः केवलातिथि विषय
तेनयनी [illegible] त्रासोपियवीप्रशस्यते। इति [illegible] वचनात्

धदेशोत्रनेति अत्र नक्षत्रादियुक्तितिथ्यो। इयं ताप्रबंधेन व्रतादि सकलकर्मसु निर्णयमुक्ताह
। तिथि कर्मकालागवं १

नरकप्रदियोगे।। होमस्याहोपि रात्रेः अभ्युदयादिपार्वणमुख्यविशिष्टास्वकालेरविरविलस्ये वाति प्रीयेति। यातिथि रेक
तत्रैव स्वकालेरविजेसर्वस्मेकर्मकालेअस्येवाति भौतिकंतेमा अभ्युदयादिपार्वणमुख्येपि अपराह्णकार्ये सर्पे
अभ्युदये वृद्धि।। आदिशब्दः सकलमांगलिक श्राद्धादयः पार्वणमुख्ये पूर्वसत्र मुखशब्द एकोद्दिष्टाद्यमांगलिकश्रा
द्धार्थः। द्वितीयादियुग्मानां पूज्यनियमादिषु एकोद्दिष्टादिदृष्टा दोक्तासदृष्ट्यादिभ्यो दनेति [illegible] वाके नव
त्मा नादरेणपित्रे क्लासदृष्ट्यादि विधानात्तु कर्मकालव्यापिनी ग्राह्येति भावः।। दिनद्वये कर्मकालस्य व्याप्तौ स्पर्शे चातिथिद्वये
पूर्वादि वृद्धि समर्थयोः परस्याह। द्वयोरुभयसमयव्याप्त्यभावेपि वास्तोकस्पर्श्यपि तत्रपूर्वदिने [illegible] यातिथिः श्रेयसी प्रोक्ता
वृद्धि समर्थयोस्तु परत इति। तथाच [illegible] स्वर्वादर्प तथाहि सा त्रिविधं तिथि जल्पणं। खर्वं दर्पो परो प्रज्योहिंसा
स्यात्पूर्वकालिकीति। खर्वः साम्यं दर्पो वृद्धिः। हिंसा क्षयः।। सायाह्ने त्रिमुहूर्तगा यास्तिथ्युक्तं संपूर्णत्वम
शाप्नोति प्रशंति। अपो यान्मुहूर्तत्रयं सूर्यस्यास्तमयम्भाते समये वास्ते समयेव सामंतव्याय दर्पि हरकर्मस
र्तिनास्तीत्यपीधर्ममतात्रेति। यदपीति। यद्यपि। इदमपि कर्मणि।। उक्तसंपूर्णत्वस्यापवादमाह। मन्वादिष्य
हृत्योतवैधृति युगादिष्वेवस्नसुक्रिया नोक्तैस्तकस्य वतिष्ठ मर्षिचि सायोदयस्थ वतः। यासं [illegible] नदंतस्पृहि
खिस्नानभागकालिकीत्यस्यारणमत्तुलम स्मृतिसेः सा कल्पमत्रापिनेति। ग्रहणं चंद्रसूर्ययोः पातो व्यतीपा

धा २ भा २ ।

॥१६॥

तः। सायोदयस्थ चत इति सायंकालोदयकालस्थित वा तु। तथाच नारदीयपुराणे पक्षिण्यपारणे मरणे न्यूनां तिथि
कालिकीस्मृतेति। स्कंदपुराणे जन्मर्क्षे चोदधि स्नाने दंतधावनसेवने। जाते च मरणे चैव तत्कालव्यापिनी तिथिः।
मन्वादौ युगादौ च ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। व्यतीपाते वैधृते च तत्कालव्यापिनी क्रिया।। इति।। इति कालनिर्णयदीपिकाविवरणे
सामान्यतस्तिथिनिर्णयः।। अथ व्रतविशेषेण तिथिनिर्णयः।। हालाकावटपैरकी बलिदिनं वह्निव्रतं क्रांति
[illegible] पूर्व
पिद्धा तथा [illegible] तथा च नवमी दुर्गाव्रते श्रावणी। षष्ठी स्कंदयजो त्रयोदशतिथिः कामस्य कृष्णाष्टमी सेत्रा: पूर्व
युताव्रते शुक्लपंचाश्रायास्त्वपारोहिणी। बलिदिनं बलिप्रतिपत् दूर्वा रक्षा दूर्वाष्टमी। [illegible] तथा [illegible] तपसी वाक्षी
त्रमेनी तिथिः। श्रावणी श्रावणमास पूर्णिमा। तथाच [illegible] श्रावणी दुर्गनवमी दूर्वा चैव हुताशनी पूर्वा
विद्धा प्रकर्तव्या शिवरात्रिबलेर्दिनं। हुताशनी होलीकापूर्णिमा। वह्निव्रतं क्रांति वृद्धिचैव हुताशनी। पूर्वविद्धा
ज्ञा प्रकर्तव्या शिवरात्रिबलेर्दिनं। ब्रह्मवैवर्ते। कृष्णाष्टमी तथा रात्री यावदपे चकोष्ट दत्तया तथा ब्रह्मानंद वर्मा
र्तपंचर्म्यातिथिः। तथा कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रि चतुर्दशी। पतितां यदि कर्मकाले अनुयायी व्याप्नोतीत्यादिनो
न्यायमन्वय्यतिदिशति। प्रागुक्तौ राष्ट्रकर्मसमयस्पर्शादिरूपादिति।। अथो दुर्गेत्यास्विषु शुक्ले च नवमी पूर्वा
दुर्गा मीयो [illegible]। स्कंदपुराणे अश्वयुक्शुक्लपक्षे तु पाष्टम्या मूलसंयुता सा नवमी यो कात्र्ये [illegible] पि सुदुर्लभेति।

चिधि २ मह १

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

दूर्वाष्टमी तद्व्रतं अगस्त्योदयेऽस्तीति श्रावण कृष्णाष्टम्यां कार्या। यद्यगस्त्योदयो नास्ति तदा अगस्त्ये सिंहस्थे भाद्रपदे शुक्ला
ष्टम्यां कार्येत्याह। दूर्वाख्यं तन्तुयात्रा नस्त्येव कुला ष्टम्यामगस्त्योदये नो चेद्भाद्रपदे मुनौ हरिगते ष्टम्यां सित
[illegible] यो वदिति। मुनौ अगस्त्ये हरिगते सिंहगते। अगस्त्योदये दूर्वाव्रतं कार्यमित्यन्यस्मिन् अर्थे अमन्ति दर्शयन् अन
पि न तु दयेकार्यमित्याह। तथा [illegible] उद्यानि कानि वपवित्रकमेव [illegible] जाहूर्वा ष्टम्यां फलं [illegible]
श्रीणां [illegible] निखिला: [illegible] वार्षिकाणि कुर्यात् अस्तउदिते [illegible] अनिलिस्तु रिति। इति काल निर्णय दीपिकाविव
रणे व्रत विशेषकाल निर्णय:॥ अथ एकभक्त काल निर्णय:। एकभक्तस्य मुख्यकालमाह। म [illegible] मदल्पेति
[illegible] गादिवसे स्यादेकभक्तमिति। त्रिधा विभक्तस्य दिवसस्य यो मध्यमो भागस्तस्य अंशे सदले एकभक्तं स्यादित्यर्थ:। अस्य
स मुख्य: काल:। उपरि गौण। तिथिना तु मध्याह्न व्यापिनी ग्राह्या एकभक्ते सदा तिथि रिति पद्मपुराणात् मध्याह्नो
यावृत:। सुव्रत [illegible] वोह्णे देवा भुञ्जानमपि हरन्ति मध्यंदिने मनुष्या अपराह्णे पितर इति। शातपथ श्रुते:। त्रिधावि
भक्तस्य दिवसस्य मध्यभाग: तस्य च दिनार्द्धसमये [illegible] नियमेन यत्। एकभक्तमिति प्रोक्त [illegible] न यामत्रयेण [illegible] दे
[illegible] दिवसस्य मध्यभाग: तस्य च दिनार्द्धसमये [illegible] गौणकालमाह। ततो गौणकौ [illegible] निर्णदि त: काल इति।
[illegible] सर्वत्र दिनार्द्धो उपरि तनो भागो मुख्य: काल इत्याशय:॥ गौणकालमाह। ततो गौणकौ [illegible] पूर्वे कुर्याल्लेख्ये
दिनार्द्धसमयेऽतीते इति वचनात्। दिनद्वये मुख्यकालमाप्य नस्यं पूर्वा गौणकालमपि व्याप्तौ तिथि पूर्वे कुर्यात्

[illegible] तत्तिथि:। कालस्यावयवं ममं स्पृशतीति चेन्मुख्य स पूर्वेह्नि न कुर्यादिति॥ अहे विशेषेण मुख्यकालस्पर्शौ बहुकालव्या
प्ते तत्तिथि:। कालस्यावयवं समं स्पृशति चेन्मुख्य [illegible] लाह। व्याधिक मुख्यकालगतिथियां प्राह्या दिन्मावो [illegible] अहे मुख्यकालास्पर्शे
[illegible] वात् बहुकालव्यापिन्येव ग्राह्येत्याह। मुख्यास्पृक्पूर्वगा ग्राह्या दिनगाद्यार्पिताति॥ मुख्याभावे गौणकालव्याप्ति
गौणकालव्यापिनी चात्पूर्वैव ग्राह्येत्याह। मुख्यास्पृक् [illegible] ग्राह्या दिन [illegible]। तावाग्राह्य: स पूर्वे [illegible] कर्मणीति। ब वर्जनार्थ
भोजनमात्रं [illegible] तिथ्यादिभ्य एव ग्राह्या न ह्रासो वृद्धि: परहनि। तावाग्राह्य: स पूर्वे [illegible] मुख्य कौले तु जि
वेत्तिथौ ह्रासं पूर्वेतिथौ अवश्यं मुख्यकाल एव भोजनं स्यादित्याह। तत्तिथि ह्रासं पूर्वेतिथौ अवश्यं नियतं स्यात् मुख्यकाले तु जि
[illegible] येनुख्य प्राप्तौ मुख्यादरमाह। मुख्य व्याप्तिरिति द्वयोर्यदि तदा युग्मादरान्निर्णय इति॥ नान्यो गे यम
भोजनं न प्रति निषेधोन्नक्ते एकभक्ते नय इति। अयं नय: एकभक्त निर्णयो नक्त निर्णयस्य अयं योगे नक्ते एकभक्ते च भो
जनं नक्तं प्रति निषेधो उपवास: रतिनिषेधवन्न भवती त्यर्थौ नक्ते एकभक्ते इत्यत्र द्वैकवं विषयं स इमौ चेयं [illegible]
र्णयदीपिकाविवरणे एकभक्तनिर्णय:॥ अथ नक्तकालनिर्णय:। नक्तकालमाह। कार्यं नक्तं मुहूर्तद्वये स्तमयत: का
मुहूर्तत्रय इति। प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या तिथिर्नक्तव्रते सदेति वचनात् प्रदोषो ग्राह्य: तत्प्रमाणं। त्रिमुहूर्त: प्रदोष: स्या
द्दिवसस्यान्ते तत इति स्कन्दोक्त ज्ञेयं तत्र च चत्वारि मानि कर्माणि संध्यायामपरि वर्जयेत् आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्याय
ञ्च चतुर्थं कीर्तितं सन्ध्यायां भोजननिषेधे प्राप्ते नक्तं दर्शनात् संध्यामायं तत्परत: स्थितमिति स्मरन् नराः दो
यं च [illegible] कीर्तितं संध्यायां भोजननिषेधे प्राप्ते न [illegible] दर्शनात्

नादर्शे नास्ति प्रदोषे नक्तं स्यादित्युक्तं भवति॥ ॥ आदित्यवारादौ रात्रिभोजननिषेधस्य विधिप्राप्तेन तं अस्तं तत्र वा नरात्रि
नक्तं ... विहितत्वादित्यर्थः॥ नास्त्येवं यं विहितव्रतो व्रतकृता आदित्यवारादिष्विति। व्रतवता आदित्यवारादिष्वपि
नक्तो ह्ययं तोमाज्यं विहितत्वादित्यर्थः॥ ॥ नास्ति तत्तिथिरत्र चेद्यह गता सायं किं कुर्यात्तिथ्योरिति। अत्र प्रदोषे न
...गोणाच नास्ति नास्ति तदा नक्तं तिथौ अह्नि दिवसे सायं नक्तं कुर्यादित्यर्थः। ... प्रदोषव्यापिनी स्यात् ... नक्तमित्याहुर्न नक्तं निशि भोजनमिति। नक्तका
नक्तं विधीयते। आत्मनो द्विगुणी छाया मंदी भवति भास्करे। ... व्याख्यादोषमयस्य पूर्वं वदति॥ ॥ यतेर्नक्तकालमाह। इदं निद्रो
न व्याख्याद एकनक्तकालोक्तं न्याय्यमिति दिशति। ... नक्तं गृहस्थस्य बुधैः स्मृतं। यतेर्दिनाष्टमे भागे तस्य त्रोनि
...दिनो ... इति। इदं नक्तं तथा देवलः। नक्तं त्रयोदशीनां नक्तं ... अथोपवासतिथिनिर्णयः। तत्र व्रते
तिथिष्वत इति॥ इति कालनिर्णयदीपिकाविवरणेन तत्कालनिर्णयः॥ ॥ अथोपवासतिथिनिर्णयः। तत्र व्रते
विशेषपर्युदासेन चतुर्थ्यादीनां परयुतत्वमाह। हेरंबा... शुक्ला द्वितीया ह्युपोष्यास्तु व्याप्ति
वरात्रि वर्जितं चतुर्दश्य्यष्टमी। एकादश्यस्ति त्रयोदश्यादि तिथिः स्कंदषष्ठी परा सावित्री तरपंचदशी ... चतुर्थी
योगत्रे ... कृतानुकूल तीया। पंचदशी पूर्णिमामावास्या॥ सप्तमी ... एकादशी तथा षष्ठी अमावास्या च चतुर्थी ॥२४॥
कांउपोष्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्वेण संयुताः इति पराः अनंतराः। विष्णुधर्मोत्तरे। एकादश्यष्टमी षष्ठी द्वितीया च चतु

रा० ६

x त्रयोदशी अमावास्या उपोष्याः स्युः परान्विताः॥ तथा तत्रैव ... एकादश्यष्टमी षष्ठी पौर्णमासी चतुर्दशी॥ अपि च
दशी। अमावास्या तृतीया च ता उपोष्याः परान्विताः। अन्याश्चातिथयः सर्वा उपोष्याः पूर्वसंयुताः। अन्याः अतिथयः स
र्वा इति वचनेऽत्र विहितपरविद्धोपवसनीयतिथिव्यतिरिक्ताः पूर्वेणोद् इत्यादि वचनैरेताः चतुर्थी तृतीयायाः ... परयुता॥
युग्मं ... कर्तव्या व्रतिभिर्वेशगणनायसुतो ... ब्रह्मवैवर्ते। कृष्णाष्टमी ... सावित्री ...
काम त्रयोदशीरंभा उपोष्याः पूर्वसंयुता इति निगमात् रुद्रव्रतेषु सर्वे ... व्यासमुखवातिथिरिति वचनात्। कृष्णाष्ट
मी स्कंदषष्ठी शिवरात्रि चतुर्दशी। एताः पूर्वयुताः कार्याः तिथ्यंते पारणं भवेदिति पुराणसमुच्चयवचनात्। ...
स्कंद रात्रि ... सावित्री रुद्रव्रतेषु पूर्वविद्धत्वं। द्वितीया पंचमी वेधः दशमी च त्रयोदशी। चतुर्दश्युपवासे च हन्युः पूर्वोत्त
रोत्तरौ। इति ... वचनात्। द्वितीया त्रयोदश्योः पूर्वविद्धत्वमाह्ने कृष्णपक्षे ... तिथिरेका सायाह्नसंध्यामस्तमितो रविरि
ति वचनात्। कृष्णे द्वितीयायाः षष्ठ्यष्टमी चामावास्या कृष्णपक्षे त्रयोदशी। एताः परयुताः पूज्या इति निगमवचनात्
पं ... व्यतिरिक्तत्रयोदश्याः पूर्वविद्धत्वमित्याशयः॥ ॥ अपतिथिशेषात्र पूर्वान्वितेति। अन्या अतिथयः सर्वा उपोष्याः
पूर्वसंयुताः इत्युक्तवचनविरोधात्॥ ॥ चतुर्दशीयुक्तत्रयोदश्युपवासः कामत्रयोदशी विषयः। कृष्णाष्टमी ...
ति ... केचित्। तदाह। कामान्या अपरे इति केचिदवदन् सर्वा त्रयोदशीति। यदा उदयादारभ्य उदयांतरं व्याप्

नैषा दशमी ... वा सप्तमी तिथिः वेधश्च x स्कंदोपवासे ... शिवरात्रि स्कंदसावित्री रुद्रव्रतेषु पूर्वविद्धत्वं॥ ८
... उपवासे तिथिविधिः॥

तिथिर्वे तैः तथा च वचनांतरात् परा यदा तिथिः सशल्या परिवर्जनीया धर्मार्थ कामेषु बुधैर्मनुष्यैः विहीन शल्या गिरिवि
वर्जनीया यत्कृतायतनो वृद्धिमुपैति पक्ष इति विष्णुधर्मोत्तरात् तृतीया पक्षे माजिमुत्तु पूर्वा मासोदैवस्तथोत्त
राज्ञातिथिस्तथा पूर्वा दृश्यन्ते यथा यावास्या मदोत्तरेति स्मृत्यंतरात् परैवस्पार्धां यस्मिं कोचिद्व उदयकर्मकां
लैव्यापिनीतिथिरिति वचनाद होरात्र निषाध्यस्योपवासस्य पूर्वेद्युः सकल काल व्यापित्वात् दिवा रात्री व्रतं यत्रैव
वतिष्ठेत् तस्मात् तत्तामुपोष्य व्यागेन्या चरेत्तद्वतं व्रतीति वचनाच्च तिथिः सशल्यैस्त्यैकादशी विषयत्वात् यथा मजि
त्तु त्रपूर्वं सम्पूर्णत्वे दृष्टौ पराविनेन समा न विषयत्वात् पूर्वैवेत्याह अपो शक्ता योद्धरयुत्त यजेदपि वतां पू
र्वेत्र पूर्णा हृदये चेति॥ ॥यदापरापवसनीया तिथिः पूर्वेद्युः निघ्नति पिविद्धा अपरेद्युः घटिकामात्रा नदा घटिका
द्वित्रि भागं वास्वल्पं वा क्षये निधिः पर्व गर्ग वायु रपूर्णं कुरा या बिंदु कोयये तिषद्भिः शन्मता तत्र तथा व्रतोपवास नियमे
घटिकैकाय दा भवेत् सा तिथिः सकला ज्ञेया पित्र्ये चापराह्णिकीति न विषय्युराणे ब्वपरैवेत्याह आ ब्रह्मविंद्धयिकी
कुर्यात् परितिरिता पल्यान्विता निघयातिथ्याद्येह नि चेदिति॥ ॥पूर्वेद्युर्वेदविद्धा अपरेद्युः विद्धा उदये नास्ति त
दा अविद्धा निषिद्धेस्वे न जन्संते दिनानि उग्र हतैः पंचभिर्विद्धा या बैकादशी तिथिः तद्वदशी विद्धा तानि दिना ॥२२॥
दे१ क न्प१

वा ३ द्वाषि १ उपवासनिषिद्ध जना ... दिति

न्युपवसेन्नरः इति अथ संगवचनान्निषिद्धे दिने पंचभिर्विद्धा षष्टि घटी विद्धा ... यो नरदिने नो वेत्ता गस्ता दिना ॥ना
डीपंचकं चैव धवत्पापीति॥ पर्वसु द्वाधिके वेधा निर्णय माहातनो वेधा धिकं च फलं स्त्री रंधयमपि चापमुज्ञातेनु यान्न चोपवा
संव्रतीति अविद्धानामभावे तूपयादधिफलानि बा सकलेदेश्यम श्रीया उपवासस्त तो नदेदिति वेदनात् ॥ ॥मनो
नरस्तु पेन्सस्थानि वायुरो कंवा आत्रपोपवासः तपाहीन लंद्धि विष्ण्वान नमनोदनेवा फलं तिजा स्त्री रमणा कुशा अपं
यत्पंचगव्यं यदि वापि वायुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरं व्रतीति॥इति काजनिर्णयदीपि काविवरणे उपवासनिर्णयः
अन्यस्यन नक्षत्रोपवासनिर्णयः यदा दिनद्वये स्तमये नक्षत्रं यदा वा दिनद्वये न तथा पूर्वेदिने उपवासस्तमयसंबंधि
वा नपरे पूर्व यदा परदिने एवास्तमयसंबंधितदोत्तरनित्याह स्यात्पूर्व मह द्वये स्तमययुक्तो वा तथाहइ याघ
स्य वनूपं परतेन्स्यांतदंते तु तिथिरिति नक्षत्रं आयेहे वत्तथा पूर्वस्मिन्नेव दिने स्तमये संबाधे नोत्तरस्मि
न्नित्यर्थः तथा च काल निर्णयकारेकं उपोषितव्यं नक्षत्रं येनास्तं याति भास्करः यत्र वा युज्यते रामनिशीथः शोति
ता सहेति विष्णुधर्मवचनं यत्राईश श्राद्धवर्जितनक्षत्रं प्राप्यते तिथौ न क्षत्रं व्रतं कुर्यादतो नैपारणं तवैरिति सुम
न्तुवचनं चूर्णित्वा पूर्वपक्षं च निरस्य तस्मादेवं व्यवस्था यदा पूर्वस्मिन्नेव दिने स्तमयसंबंधि तदा तदैवोपवस
नीयं यदा दिनद्वये स्तमयसंबंधि तदापि पूर्वा यदा दिनद्वयेपि नास्तमयसंबंधि तदापि तथैव यदा उपूर्वेद्युः

तं ३

र्द्धरात्रेसंबंधिदिनी यदिने चास्तमयसंबंधितदा द्वितीयमिति॥ इति कार्यनिर्णयदीपिकाविवरणेन ह्यत्रोपवासनिर्णयः॥ अथ [illegible] अष्टमीनिर्णयः॥ रोहिण्यामर्द्धरात्रे च यदा कृष्णाष्टमी भवेत्। तस्यामभ्यर्चनं शौरेर्हन्ति पापं त्रिजन्मजं इत्यादि
वाक्ये रोहिण्यष्टम्यर्द्धरात्रयोगस्य प्राशस्त्य सति यदा दिनद्वये पूर्द्धरात्रे रोहिण्यष्टमीयोगोस्ति नाविद्यते वा तदा। वर्जनीया
प्रयत्नेन सप्तमीसंयुताष्टमी। सऋक्षापि न कर्तव्या सप्तमीसंयुताष्टमीति ब्रह्मवैवर्तवचनात्परेद्युरेव सा हि। रोहिण्यामर्द्धरात्रे
[illegible] नयं यायेन्नवामी स्यारोकाष्टम्फतर गम्हृतोपवसनेदिति। यायातु गच्छेत् [illegible] ईशानः [illegible] सष्टमीप्रव
त्वात् दादि [illegible] कामात्रं मुहूर्तं वा रोहिणी स्यात्तत्रे स्याह। अपोऽर्द्धनिशीथात्र्वेदष्टम्या धनिशीतरत्र [illegible] वसेभी
[illegible] तस्याभ्यापि परे थतइति नाडीमित्यत्रका [illegible] नोरम्यंन सयोगइति द्वितीया। तथा वस्कांदे सप्तमीसंयुताष्टम्यां तु
वा रुद्रं द्विजोत्तम। प्राजापत्यं द्वितीये कि मुहूर्तं नवैव यदि तदाष्टपामिकं ज्ञेयं प्रोक्तं व्यासादिभिः पुरेति। पा [illegible] मुहूर्तेनापि
संयुक्ता संपूर्णा साष्टमी भवेत्। किं पुनर्नवमीयुक्ता कुलकोट्यास्तु मुक्तिदेति॥ अपसंयुता त्वैव स्मृता सा तु [illegible] इति॥ ५३
उदये चाष्टमी किंचिन्नवमी सकला यदि। प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता कुलकोट्यास्तु मुक्तिदा यस्मात्रं स्या द्वितीयैव तद्युतान हत्रयु ॥२३॥
[illegible] तदास्याश्च स्याव्रते स्मृता। तथा च विष्णुरहस्ये प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता कृष्णा नभसि मासि चाष्टमी मुहूर्तमपि ल
[illegible] नेसोपाष्या महाफलेति। तस्याएव वार [illegible] गेप्राशस्त्यमाह। सापि स्याद् बुधसोमयुग्यदि तदा तीव प्रशस्तेति॥ त

दे॰ ५

सर्वमुपवसे॰ ५

यो [illegible] पद्मपुराणे। प्रेतयोनिगतानां तु प्रेतत्वं नाशितं नरैः। ये। [illegible] वणे मासि अष्टमी रोहिणी युता॥ किं पुनर्बुधवारेण
सोमेनापि विशेषतः। किं पुनर्नवमी युक्ता कुलकोट्यास्तु मुक्तिदा॥ उत्तरविद्धामुक्त्वा पूर्वविद्धामाह। [illegible] यापूर्वैव [illegible] यु
तानिशीथयुता भास्य [illegible] ग्रहदेवा भवेत्। तां पूर्वां समुपवसेदिति। यापूर्वैव रोहिणीयुतानां पूर्वामुपवसेत्। प्राजापत्यर्क्षसं
युक्ते स्याद् [illegible] पकोस्मस्यां महाफलप्रदा। यावत्पूर्वदिन एवार्द्धरात्रे नक्षत्रयुक्ता तामपि पूर्वामुपवसेत्। रोहिण्यामर्द्धरात्रे
च स्यादिवा [illegible] तस्याः पापहरवाणि [illegible] नात्। याव दिनद्वये रोहिणीरहितां तामपि [illegible] कृष्णपक्षेष्टमी चैव कृष्णपक्षचतुर्दशी।
पूर्वविद्धा [illegible] कर्तव्या परविद्धा न कस्यचित् इत्यादिवाक्यबाधादि [illegible] नक्षत्रोदेः स्थूलानयनं वज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धं त
त्स्थूलानयनं व्यवहारम [illegible] इति [illegible] यामि [illegible] स्थूलेन [illegible] श्रेयेति। इह [illegible] सिद्धः [illegible]
न [illegible] त्रयेति [illegible] तथा च ज्योतिःशास्त्रे स्थूलं कृतं [illegible] नयनं यात ज्योतिर्वि [illegible] व्यवहा
नमार्गे [illegible] नक्ष [illegible] नक्षत्रग्रणी तैर्विवाहयात्रादिफलप्रसिद्धेति॥ पारणनिर्णयमाह॥ शास्त्रेतिथि [illegible] वसान
रसिद्धे। [illegible] पूर्व [illegible] तेनग्रणी [illegible] योक्त [illegible] र्द्धरात्रे तु ज्ञिः शास्त्रास्यादिति। यदा [illegible]
[illegible] कुर्वीत तत्पारणं। अतो [illegible] स्पृति [illegible] योरन्तः समाप्तिः [illegible] र्द्धरात्रे नवेन्नूतदा मध्यरात्रे तु ज्ञिः शास्त्रास्यात। [illegible]
रे [illegible] उ [illegible] यवा द्वयोस्तिथि नक्षत्रयो रतः समाप्तिः [illegible] र्द्धरात्रेष्वा [illegible] यात्पारणं वपरेह्नीति॥ [illegible] एकविगमे
[illegible] यो येदाष्टदो नक्षत्रां तमप्यापि वा। अर्द्धरात्रे पवा [illegible] यत्पारणं वपरेह्नीति [illegible] यो [illegible] समाप्ते पारयेत्। पारणं
तिथ्यृक्षयोः पारयेदिति। असमर्थः द्वयोरंते पारणं कर्तुमशक्तः तिथ्यृक्षयोर्मध्ये एकस्य समाप्तौ पारयेत्।

र कविगमे॰

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कार्येति दिनस्पर्थः। तिथिरष्टगुणं प्रोक्ता नक्षत्रं च चतुर्गुणम्। तस्मात्प्रयत्नतः कार्या तिथिमान्ते च पारणमिति ब्रह्मवैवर्तवचनं शास्त्रविषयं। अन्ते कर्तव्यमिति वा विद्धि स्मृतं पारणं तिथिपारणमिति वह्निपुराणं वचनं विषयमिति भावः॥ प्राजापत्यर्क्षसंयुक्ता श्रावणस्यासिताष्टमी। वर्षे वर्षे तु कर्तव्या तुष्ट्यर्थं चक्रधारिण इति दीपिकायां वराहपुराणवचनात्। बौधायनवचनात् [illegible] नवमी तावत् कर्तव्यं दिनमाने न जनयेत् नक्षत्रान्तरेऽपि। [illegible] पातित्यं [illegible] यावदि [illegible] दशीतिथावेकादशीवत्। जयन्तीव्रतस्य नित्यत्वमाह। विशालोकरणे च दोषकथनात् [illegible] काशीव [illegible] अपि निबन्धनिर्णीतं नित्यं जयन्तीव्रतमिति। निबन्धकृत् निबन्धकारैरिति स्पष्टः॥ इति कालनिर्णयदीपिकाविवरणे कृष्णाष्टमीनिर्णयः। अथैकादशीनिर्णयः। तत्र स्मृतिसागरे। मातृवत्सर्वबालानां [illegible] गौरि [illegible] रक्षार्थं [illegible] लोकानां निर्मितैकादशीतिथिः। तथा एकादश्युपवासीयः कृतस्यान्येन वा सवा नैकादश्युपवासीयः किं तस्यान्येन वा फलं। तथा अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च। एकादश्युपवासस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्। इत्यादिसर्वपुराणेषु [illegible] प्रसिद्धमेकादशीमाहात्म्यं सर्वेषामेकादश्यां भोजननिषेधमाह। भुञ्जीरन्नेक [illegible] दिने [illegible] जनाः पक्षद्वयेऽपीति। अखिलजनाः सर्वमनुष्या हरेर्दिने एकादश्यां पक्षद्वयेऽपि शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे [illegible] न भुञ्जीरन्। ॥२४॥

शो [illegible] रंन कुर्युरित्यर्थः। अत्र देवलः। शर्करेण [illegible] बेत्तायं [illegible] करो एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि। [illegible] पि। स केवलमघं भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते हरिवासरे। दिनेऽत्र सर्वपापानि [illegible] स्थितानि तु। तानि मोहेन योऽश्नाति न स पापैर्विमुच्यते। आग्नेयपुराणे। गृहस्थो ब्रह्मचारी च आहिताग्निस्तथैव च। एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोः [illegible] त्यादि। एवं सर्वेषां पक्षद्वयेऽपि भोजननिषेधमुक्त्वा एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि वनस्थयतिधर्मोऽयं शुक्लामेव सदा गृही इत्यादिनिदेवलादिवाक्यैर्गृहस्थस्य शुक्लैव प्रशस्तेत्याह। [illegible] पक्षद्वये [illegible] यमित्याह। व्रते चैकादश्यां [illegible] गृहीतरैः। कार्येति। [illegible] शुक्लामेव सदा गृही इति निर्गृहस्थस्य शुक्लैव [illegible] लौ वक्ष्यमाणा [illegible] इति। सा एकादशी [illegible] आषाढीकार्तिकीमध्यवर्तिनी [illegible] पि गृहिणां [illegible] न कार्या इत्याह। [illegible] शुक्लैव [illegible] शयनीबोधन्यन्तरस्थापीति [illegible] शयनीबोधावा [illegible] गृहस्थमात्रस्य कृष्णैकादश्युपवासप्राप्तौ सत्यां संक्रान्त्यामुपवासे च कृष्णैकादशीवासरे। चन्द्रसूर्यग्रहे चैव न कुर्यात् पुत्रवान् गृही इत्यादिनारदादिवचनानां यानि षेधपरता [illegible] पुत्रवतो गृहस्थस्यैव शयनीबोधमध्यवर्तिकृष्णैकादश्युपवासनिषेधपरता। प्राप्तावेव प्रतिषेधस्योचितत्वात् [illegible] निषेधो [illegible] स्यासामञ्जस्यापीति। शयनीबोधन्योर्मध्ये या सा कृष्णैकादशी नवेदा [illegible] पापा गृहस्थेन न नाम्यात् [illegible] कदाचनेति॥४॥
६

Indira Gandhi National Centre for the Arts

त्रिनेत्रस्तु कुमारो ॥ पुत्रवान् स्त्री भार्यावान् स्वबंधुयुक्तस्तथैव च उभयोः पक्षयोः काम्यं व्रतं कुर्यात्तु वैष्णवमिति स्मरणात्
लिङ्गे पाद्मे त्रिंशोऽध्याये काम्यव्रतस्याद्यौ इति। तृतीयपक्ष एकादशी आदशम्येकादशी यत्र तत्र नोपवसेद्बुधः। अपत्यानि विनश्यन्ति स्वर्गलोकं न गच्छतीति वसिष्ठसंहितादिवाक्यैः सामान्येन दशमी वेध निषेधे प्राप्ते सूर्योदयस्पृशा
ह्रास्या गर्हिता स्मृतेति स्मृतेः सूर्योदये दशमीविद्धा युक्ता एकादशी विद्धा। इतरा शुद्धेत्या हा विद्धा रुदयेदर्शनानुगता शुद्धान्यथा ॥ एवं ॥२॥ विद्धेति द्विविधा एकादशी। सा पुनरष्टादशविधा तत्रैवं शुद्धा न्यूना न्यूनद्वादशिका ॥१॥
शुद्धा न्यूना समद्वादशिका ॥२॥ शुद्धा न्यूना अधिकद्वादशिका ॥३॥ शुद्धा समा न्यूनद्वादशिका ॥४॥ शुद्धा समा समद्वादशिका ॥५॥ शुद्धा समा अधिकद्वादशिका ॥६॥ शुद्धाधिका न्यूनद्वादशिका ॥७॥ शुद्धाधिका समद्वादशिका ॥८॥ शुद्धाधिकाधिकद्वादशिका ॥९॥ एवं विद्धापि नवधेति। तत्र शुद्धाधिकन्यूनद्वादशिकायाः शुद्धाधिकसमद्वादशिकायाश्च निर्णयमाह
अथोदयादा द्वादश्यस्ति समाप्तिको न परतः शुद्धाधिकैकादशी। काम्यार्थी समुपवसेत्परदिने कांक्षार्थी स्तदा विष्णुप्रीणनतत्परयोरुपवसेदिति। यदा शुद्धा एकादशी परतः परस्मिन्दिने अधिकास्ति द्वादशी च सा ... तत्र पर्याप्ता ॥२५॥
उत अथवा अधिका सूर्योदये दृश्या न्यूना न भवति तदा कामी सकामः आद्यां शुद्धामेकादशीमुपवसेत्। वीक्ष्या
उदयमात्र

हीनो निःकामः परदिने एकादशीयुक्तद्वादश्यामुपवसेत्। विष्णुप्रीणनतत्परो द्विनयोरुपवसेदित्यन्वयः। तथा च
मार्कंडेयपुराणे। उदयात्प्राग्यदा विप्र मुहूर्तद्वयसंयुता। संपूर्णैकादशी नाम तत्रैवोपवसेद्गृही। ... प्रजातमत्र च
पश्चिमैकादशी नवेत्। तत्रोपवासो विहितस्तुर्याश्रमवासिनां। विधवापि च तत्रैव परतो द्वादशी ... अत्र च शब्देन
वनस्थो गृहिणां गृहिय इति शब्दौ च सकामनिःकामावेवाभिप्रेतौ। तथा च मार्कंडेयः। संपूर्णैकादशी यत्र परत्र पुन
रेव सा। पूर्वामुपवसेत्कामी निःकामस्तूत्तरां वसेत्। उपवसेदित्यर्थः। गृहिशब्दस्य गृहस्थमात्रवचनत्वेनिःकामगृहस्थस्य द्वितीयैकादश्युपवासविधायकवचनविरोधः स्यात्। तथा च स्कांदे विधवानिःकामस्तु गृही कुर्यादुत्तरे
कां दशां ... आरब्धव्रत वा मा वा द्वादशी च द्विजोत्तम इति। एतदेवाभिप्रेत्योक्तमाचार्येण। काम्यार्थाभिप्रा...॥
विष्णुप्रीति कामस्योपवासद्वयं स्पष्टं वसिष्ठेनोक्तं। संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा। सुप्रसिद्धा... तस्मि
न्नुपवासः कथं भवेत्। उपोष्ये द्वे तिथी तत्र विष्णुप्रीणनतत्परैरिति। अथ विद्धान्यूनसमद्वादशिका या विषयमाह
न श्रुविद्धाधिका। द्वादश्यस्ति समाप्ता तदा त्वजवतां मुक्त्यर्थिनां स्यात्परेति। नंदा एकादशी आत्मजवतां तु च वनमा
र्त्तकानां ... यत्याश्रमः। एकादशी पुत्र नष्टा सुरवो संक्रमेणेत स्या पारणं चोपवासं च न कुर्यात्पुत्रवान् गृही

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ज्ञा.दी.२

ही [illegible]दे ।एद[illegible]शी यदा विद्धा मरुत्वा द्वादशी न वेत् । उपोष्या द्वादशी ति [illegible] राजन्नो ब्रवीत् । इत्यादि वचनैः सर्वे
षां सर्वविद्धे [illegible] दिनद्वये च समं प्राप्ते नोपोष्या दशमी युता । या [illegible] त्रयोदश्यां [illegible] इत्यादि
निषेधात् । [illegible] पुराणे । दिनद्वये च संप्राप्ते द्वादशीमनुपोषयेत् । पारणं तु त्रयोदश्यां यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ।
इति विधानात् । [illegible] पुत्रवतां गृहिणां परा तथा दिनद्वये शुद्धैव द्वादशी मोक्षकांक्षिभिः । उपोष्या दशमी विद्धा नोपो
ष्यैकादशी तथा [illegible] प्रवृत्त वचनात् मुमुक्षूणामपि परे तथैव विद्धन्यूनान्यून द्वादशी कार्या [illegible]
विद्धा [illegible] हरि तिथिः [illegible] कार्या विजेतुं [illegible] रिति । नवएकादशी । हरि तिथि [illegible] दशी । [illegible]
सर्वैः । तथापि [illegible] विधानकर्त्तव्या षष्ठ्येकादश्यपाष्टमी । एकादशीतद्दा कार्या [illegible] यदि
इति वचनात् वोपोष्यं तथैव । विद्धसमसमद्वादशी कार्या विद्धसमन्यूनद्वादशी कार्या [illegible] निर्णयमाह । [illegible] विद्धा
समाया [illegible] हरितिथिन्यूनासमा वा याचरेन्मुमुक्षुः परतो व्रतमिति । परतो व्रतं परस्मिन् दिने व्रतं उपवासं चरे
दित्यर्थः । [illegible] विद्धा यैकादशी या तु परतो द्वादशी न वेत् । द्वादश्यां द्वादशी हन्ति त्रयोदश्यां तु पारणमित्या
दि वचनैः सर्वेषां विद्धोपवासे प्राप्ते [illegible] दशमीमिश्रितां सर्वां पूर्णां चैकादशीं [illegible] एकादश्यां ॥२६॥
द्वादशीं पर्यन्त ॥१

इत्युपक्रमोक्तौ ।

[illegible] प्राज्ञ उपवासं कुर्यां न वेत् । शुद्धैव द्वादशी राजन्नुपोष्या मोक्षकांक्षिभिः । तथा दशमी मिश्रा [illegible] द्वादशी यदि
[illegible] एकादश्यां महाप्राज्ञ उपवासः कृप्तः न वा शुद्धैव द्वादशी राजन्नुपोष्या मोक्षकांक्षिभिः । पारणं तु त्रयो [illegible]
नादन्नमि [illegible] इत्यादि वचनैर्मुमुक्षुः परदिने उपवासं कुर्यादित्यर्थः । विद्धाधिकसमद्वादशी कार्या निर्णय [illegible] दिन
द्वौ विद्धाधिकाः समाः सर्वेषां परतः इति [illegible] द्वादशी । तथा च तत्त्वसागरे । द्वादश्येकादशी यत्र [illegible] दशाधिपः [illegible]
नुपोष्य ततः कुर्यात् त्रयोदश्यां तु पारणमित्यादि वचनैर्विधानात् । [illegible] दीयेपूर्वविद्धेन कर्तव्या [illegible]
[illegible] एकादशी [illegible] धर्मकामार्थ [illegible] इत्यादि वाक्यैर्निषेधाश्च सर्वेषां परदिने उपवास इत्यर्थः । विद्धाधिक [illegible]
द्वादशीका [illegible] सर्वे हरियुक्त विद्धाधिक [illegible] यविष्णुकामुपवसेद् [illegible] चरेत्
न क्रं तत्र [illegible] उपवसेन्मो [illegible] इति सर्वे हरियुक्तन्यून द्वादशी युक्ता । विष्णुकामी विष्णुसायुज्यकामी
[illegible] परमुपवसेदित्यर्थः । [illegible] एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी । त्रिस्मिर्गी [illegible] तिथि [illegible] सर्वपापहरा [illegible]
उपवासं [illegible] महापातकनाशनः । द्वादश्यां तु यदा [illegible] तद्यतिथि [illegible] वेत् । तदोपवासः कर्तव्यो विष्णुसायुज
[illegible] द्वादशी द्वादशी च रात्रौ न च त्रयोदशी । उपवासं [illegible] तत्र [illegible] तीति वचनादेतत्कामिनां परे

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ति नाद्रो। न ... मेपुराले। एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी। उपवासेन कर्वीत पुत्रपौत्रसमन्वित इत्यादि निषे
धात्। तथा दशम्येकादशी विद्धा द्वादशी च त्रयं गता। क्षीणा सा ... त्रीज्ञेया नक्तं तत्र विधीयते इति वृद्ध ... तातपेन विधा
नात् ... कामा चरेदिति भावः। विद्धा अविद्धा विज्ञेया परतो द्वादशीं न चेत् इत्यादि सामान्य वचन बलेन मोक्षा
र्थिनि पुत्रवतो गृहिणो ... विद्धैकादशीमुपवसेदित्याशयः॥ शुद्धन्यूनन्यूनद्वादशिकायाः शुद्धन्यूनसमद्वादशिकायाः शुद्धस
मन्यून ... द्वादशिकायाः शुद्धसमन्यूनद्वादशिकाया अविप्रतिपत्तेरभावात् सर्वैः शुद्धैकादश्यामेवोपवासः का
र्य इत्याह। नैवास्ति विमतिर्हरिवासरेऽधिके। शुद्धेन ... व यारिति एकादश्याः इति शेषः। एकादश्याः शुद्धन्यूनद
द्वयोः ... र्हरिवासरेऽधिके द्वादश्यां न्यूनायां समायां वा सत्यां एकादश्युपवासे विमति विप्रतिपत्तिर्नास्ति
न्येषु ... शुद्धन्यूनाधिकद्वादशिकायाः शुद्धाधिकाधिकद्वादशिकायाः शुद्धसमाधिकद्वादशिकाया विद्धन्यूना
धिकद्वादशिकायाः विद्धाधिकाधिकाधिकद्वादशिकाया विद्धसमाधिकद्वादशिकाया निर्णयः ... शुद्धेनाप्य
धिकासमान्नचतुर्वाविद्धा तथैकादशी। चेद्द्वादश्यधिकातदोपवसनं ग्राह्या त्वाखिलैर्द्वादशीति। ... एकादशीक
नाप्यधिकासमावान्न च तुर्विद्धैकादशी तथा। न्यूना वाप्यधिका समा वा न च चत्र इत्यर्थः ... संपूर्ण ॥२९॥

कादशीत्युक्ता वाप्यधिका समा वा न च तुर्विद्धैकादशी तथा। न्यूना वाप्यधिका यत्र प्रयाते पुनरेवमासे ... द्वितीयास्यात्प
रतो द्वादशी यदि इति सर्वैरिति शेषः। स्कान्दे ... एकादशी साध्या वर्धते द्वादशी यदि। द्वादश्यां पारणं तावै, ... वपरिग्रहात्।
... एकादश्यां ... सर्वविषयं द्वादश्यां पारणं भवेत् इति ... विषये ... नारदः।
... एकादशीयत्र तत्र तानेपुनरेवसा। सर्वैरेवा तराकार्या परतो द्वादशी यदि ... विद्धापि तथा विद्धा परतो
द्वादशी यदि। द्विकालाया तु द्वादश्यां पारणं यः करोति हि। तामुपोष्य नरो पापं न ... नरः इति लिंगे तथा। त्रयोदश्यां
दारा ... द्वादश्यां शुक्लानवेतामातिथिः सकलाचेति वसिष्ठः ... धर्मविदित्यादि वचनेन निश्चय बलेन ... द्वादश्याश्चोपव
सनं कार्यमिति भावः॥ दशमी शेषसंयुक्ता यदि स्यादरुणोदयः। वैष्णवेन न कर्तव्यं तद्दिने कादशी व्रतमिति त्वविषयं प्र
णा दरुणोदय ... द्वादश्यामेव वैष्णवैरेकादशी व्रतं कार्यं तथा अरुणोदयवेलायां दशमी यदि संगता। सा च
पृ.४ कार्या ... द्वादश्यां मुपवासयेत्। तत्र कतु रातं त्वरुणे त्रयोदश्यां तु पारणमित्यादि वचननिश्चय बलेन वैष्णव व्यतिरिक्तैः
काम्य कादशी व्रतं चैव साहि ... हि चारव च्चारुणोदयेऽपि दशमीवेधं ... तानिष्पन्न वाद्वादश्यां ... काम्यव्र
तं चेति ... अरुणोदय ... घटिका प्रातररुणोदय उच्यत इत्यादि वचन ... ज्ञेयम्॥ अर्धरात्रे पि केषांचिद्दशमीवेधः इष्टस्तद
त्यन्तित्यादि ... वेध इति। शीघ्रयुक् व्रतविधानाद्येसवर्ज्यैव इति। दिक्दशमी ... सन्धिः ... क

नेदं व्रतेष्वनियमात् स्व अपरेयुर्धद्दति। बुधो विद्वान्। अत्र एकादश्यां व्रते द्वादशी व्रते। नियमादि व्रतमेकस्यो पापनाशिनि
अन्यव्रत सन्देहं रयेत्। कुतः यतः अस्मान्निदिदमेकादशीव्रतं लोके सं हितं सर्व लोकं। संग्रहाधिकारिणामस्मा
कं विस्तरकथनम नाव श्यकमिति तावत्। यास्याद्युद्रजयान्विता हरितिथिर्नाम्ना नवत्रिस्पृशामेव सर्वाधिकमस्ति
पर्व पुण्यस्ते वर्द्धन्यपो नमी जन्मापि सुदृढं नवयुकृतदा अकुशाधिकावं जु सघपुष्पविष्णुं पुनर्वसु नात्मा
न्त्रान्वितापि देवत्व जु यासविजयातद्युक्त यत्र्यहस्यां नामी। एवमन्ती ष्टकामुपवसेदष्टौ महाद्वादशी॥
याइति तिथि द्वादशी। एकादशी। ज्ञया त्रयोदशीत कलाखां त्रिस्पृशा नाम्ना नाव तां नाम्ना नवेदि त्यष्टाब
पि सं बध्यते। सं सर्वाधिकं पर्व पौर्णिमादर्शौ पुरतः प्रतिपदि प्रसिद्धे नवीते च तदा हरितिथिः पक्षवर्द्धनी। शुद्धो चेद्
नव एकादशी तद्वत् हरितिथि वर्द्धनी। तिनी। शुद्धाधिका न वा द्वादशी वा जुन्ती। पुण्य युक्ता द्वादश्येव जया। विष्णु
नं श्रवण नक्षत्र युक्ता विजया। पुनर्वसु युक्ता जयन्ती। आत्मनः रोहिणी नक्षत्र कांचन हसां नाशिनी पापनाशनी।
एवं पापहरण नामा नः। अष्टौ महाद्वादशी। अत्र ती ष्टकामी तत्र श्रेष्ठ का पाप जान्त्रिप्रवी उपवसेदिति। यः लक्ष्मार्थ
अक्षयवर्ते उन्मीलनी वं जुली च त्रिस्पृशा पक्षवर्द्धनी। जया व विजया चिव जयंती पापनाशनी। अरस्पष्टौ महा
पुण्याः सर्वाः पापहराः स्मृताः। तिथियोगेन जायते च तत्र चापरास्तथा। नक्षत्रयोगात् सर्वं संतापं प्रशामयंतिताः॥२८॥

३२

कृष्णपक्ष

एकादशी च सं पूर्णा वर्द्धते पुनरेव सा। उन्मीलिनी त्रिगुणा श्रेष्ठा कपिला पापनाशिनी। द्वादश्यामुपवासस्तत्र द्वादश्यामेव
पारणं वंजुली नमसा प्रोक्ता हत्या कृता विनाशिनी। अरुणोदय आद्यास्याद्द्वादशी सकलेदिनं अंते त्रयोदशी त्रि
दिनत्रिस्पृशा महापुण्या अन्न राके यदा हर्द्धि प्रयाते पक्षवर्द्धनी। विहाये कादशीं तत्र द्वादशीं समुपोषयेत्। पु
पुष्यः श्रवणं पुष्या यरोहिणी सीयुतास्तुतः। उपोषिताः सम फला द्वादश्यष्टौ पृथ्वगित्यादि विस्तरेणोनेक रूपा
पसंकृता। एवं समस्तसुख धर्मगुणं श्रियां च एकादशी व्रतमिदं किल हेतुकं स्यात्। शास्त्री त्विं तो हरितस्तु हरि प्रियं
यत् आज्ञायुतः प्रकृते समुक्तिमिति॥ एकवे हरिनंदयोरुपवसेदकत्र नेदे उच्चे एकः स्याद्युपवास उद्
रितिथ्या वेधा न्यथापावास दिति। अन्यथा शक्तः। यदा एकस्मिन्दिने एकादशीव्रतं द्वादशीव्रतं च प्राप्नोति तदा ए
केनैवोपवासेन व्रतद्वयं सिद्ध्यति। यदा एकादश्युपवासः पृथक् सिद्धः ततः द्वादश्युपवासः पृथक् कृतः तदा एकादशीमु
पोष्य वद्वादशीं समुपोषयेत्। न चात्र विधिलोपः स्यादुपनयोर्दैवतं हरिरिति तिथि विधानाद् एकेनोपवासमद्व
यं करीयं। पारणांतं व्रतेनियं इत्युक्तवाद समाप्त व्रतव्रतांतरविधिलोपः स्यात्स च एकदैवत्वेन न नव
नीयर्थः। अरांके तु एकामेकादशीं त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत्। पूर्ववासर जं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयमिति
विधानात् द्वादश्युपवास एव करणीय इत्यभिप्रायः॥ त्रयोदश्यां तु शुद्धायां पारणे पृथिवीफलं ...

य ह्याधिकं वापि नरः प्राप्नोत्यसंशयं इति नारदीयात्॥ तथा त्र्यहवा द्वादशी नस्यात् स्वल्पापि परविद्धा किं
ता। पारतव्यं त्रयो० तुपामरोकृतपवि वृद्धय इति। पद्मपुराणे एकादशी व्रतिनः पारणदिने द्वादश्यां नापि येषां
दश्यां पारणं भवति यदा पारणदिने नो जनपर्याप्ता द्वादशी न भवति तदाह स्कपुराणे। यदा भवति अल्पापि
द्वादशी पारणादिने उषःकाले द्वयं कुर्यात्प्रातर्मध्यान्हिकं तदा नारदीये। अल्पायामपि विप्रेंद्र द्वादश्यामरु
णोदये स्नानार्चनक्रियां कार्या दानहोमादिसंयुता। कूर्मपुराणे। कलाद्वयं त्रयं वापि द्वादशी न भवति क्रमेतु। त्र
तिक्रांता द्वादशी कुर्यात् पुण्यं पुराकृतं। भविष्यपुराणे। यदि किंचित्त्रयोदश्यां द्वादशी वा पलस्यते। द्वादश्यां पारय
ति क्रांता द्वादशी इत्यादिवचनैः उषःकाले सर्वं नित्यं कर्म कृत्वा मध्याप्य द्वादश्यां पारणं कार्यं।
त्र वर्जयित्वा त्रयोदशी मित्यादिवचनैः उषःकाले सर्वं नित्यं कर्म कृत्वा समाप्य द्वादश्यां पारणं कार्यं
मित्यावित्रे त्वाह। नंदोक्तव्रतिनो रात्रौ परदिने नगे पि च द्वादशी पूर्या प्राप्ता नुजो न दोषस्ति विधिनिर्वर्त्यते
स्यां कुर्यादिति। नंदा एकादशी॥ अनंगत्रयोदश्यां॥ ॥ नक्तायाचितमेकभक्तमनुस्थिति स्थानीयमुक्तं व्रतं
न कुर्यादुपवासेना यत्प्रान्यकालः स्मृत इति। दत्तु भुजिस्थानीयं नक्तायाचितमेकभक्तं व्रतं चेनोक्तं ॥२६॥
तं कं तदुपवासाधियो यदि वसेद्रात्रौ। अन्यकालपूर्वोक्तो नाकादिकालः अस्यन क्तो दैमुनिभिस्मृ
१ एतस्मात्कारणं द्विजश्रेष्ठ स्नानमाचरेत्। पितृतर्पणं संकल्पमल्पा द्वादशी न हानिकरी चेया ६
द्वादशीं जंघिता कुर्यात् करोति धर्महरणं भस्नाने वस्त्रस्खलीत स्नानं सततं यस्याः सा स्नाता नस्नाता

नइत्यर्थः। तथा च विष्णुपुराणे। हस्ते वा द्वापरोर्द्धे नंदां पूर्णामपि त्यजेत्। यदीच्छेदात्मसंतानं च उभौ नेपाने
कृपि। नोपोषितं चन नक्तं च एकभक्तमयाचितं। नंदायां हस्तविद्धायां कुर्यादेतत्स्वयं मीहता। एकादशी युता राजन्
द्वादशी समुपोषयेत् शुभे। नक्ते वायाचिते तानि स्युरेक भक्ते तयोर्वदेहत्यापि उक्ता वाक्यादिति भावः॥ ॥इति काम्यनि
र्णयकौ दीपिकानिवरणे एकादशीनिर्णयः॥ अथ श्रवणाद्वादशीनिर्णयः। पुण्या श्रवणयुता सकला द्वादशीति। तथा
विष्णुधर्मोत्तरे राम भगवति शंकरः। रामश्रवणोपेता द्वादशी महती उक्ता। तस्यामुपोष्य विधिवत् स्नातः पूजयित्वा जनार्दनं।
नि६ प्राप्नोत्ययत्नाद्द्वादश्या द्वादशीफलं। इतिश्रयं चस्वल्पोपि योगः फलदः। तथा च श्रवणद्वादशी नूतनारदीये। तिथि नि५
न ऋक्षयोर्योगो योगे चैव नराधिप। द्विकलोयदि लभ्येत सज्ज्ञेयो ह्याष्टयामिक इत्युक्तमिति भावः॥ ॥ मासि नाड
पदे श्रवणा द्वादशी श्रवणान्विता। महती द्वादशी ज्ञेया उपवासे महाफलेति स्कंदपुराणवचनमात्रिप्रत्याह। आमोर्के
क्ष्मिते श रास्तां भाद्रपदे महत्याभिहितेति। असौ श्रवणाद्वादशी नाड्रपदे सिते शुक्ले पक्षे च द्रवलितर्हि शास्तां प्रतेम
यत्नात्मा महत्वं नियमना च स्यादित्यर्थः॥ ॥ बुधश्रवणसंयुक्ता सैव चेद्वादशी भवेत्। अत्यंतमहती तस्यां दत्तं
भवति वा सर्वमिति स्कंदमत्रिप्रत्याह। सा चेद्बुधदुर्लभेति॥ ॥विष्णुधर्मोत्तरे। एकादशी द्वादशी चैव वैष्णवमपि
२ द्वादशी श्रवणोपेता यदा भवति भारत। संगमे सरितां स्नात्वा गंगास्नानादि तत्फलमिति। ४

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तन्न न यो हि द्वादश्यां उपोष्य तिथ्यन्ते द्वादश्यां श्रवणे तिथिभान्ते वा पारणं वै तिथि मारयेत्। समापयेत् ॥ ४

न भवेत्। तद्धि विष्णुशृंखलं नाम विष्णुसायुज्यकृद्भवेत्। वैष्णवं श्रवणं। एतेन च न मासि नियमो ह्याह। नीदक्षुर्य्यादि विष्णु
श्रृंखलं कनि तत्र ... व्याख्यातं श्रुतिद्वादशीति ॥ स्कंदपुराणे तिथि नक्षत्रनियमे सति तिथि नक्षत्र पारणं
अन्यतरस्य पारणा यां व्रतसंगमवाप्नुयात्। नारदीये। तिथि नक्षत्र संयोगे उपवासो न तवेद्यदा। पारणं तु न क
र्त्तव्यं यावन्नैकस्य संक्षय इत्यत्र येनाह। तत्रोपोष्यतिथ्यंते श्रवणांते वा अंते व्रतं पारयेदिति। पारणेतु
र्त्तव्यं यावन्नैकस्य संक्षय इत्यत्र येनाह। तत्रोपोष्यतिथ्यन्ते ... पारणं कुर्यादित्यर्थः ॥ ॥ नारदीये। यदा न प्राप्यते ऋक्षं द्वादश्यां वि
स्वानापयेत्। पारणं तं व्रतं ह्येयमिस्तु कृत्वा तु पारणं कुर्यादित्यर्थः ॥ ॥ नारदीये। ... विष्णुः पुराणपुरुषोत्तमः। विन्नेदो
सुवं कवितां एकादशीतदा पोष्यपापघ्नी श्रवणान्विता। उभयोर्देवता विष्णुः पुराणपुरुषोत्तमः। विन्नेदो
त्र न कर्त्तव्यो विशेषात्पततेन रद्रत्यायेनाह। नंदायां च श्रुतिस्तु कूचरेद्रूतमिदं तत्रापीति। ऋति। श्रवणे ॥ ॥
यस्तूपवासद्वयासमर्थः स्वीकृतैकादशीव्रतस्वतंत्रस्त्वाह। अप्पी तु व्रतो नंदायां समुपोष्य तां ऋति हरौ
भुंजीत विष्णुर्ऋक्षे ऋति। नंदा सा तिकात्यमानकव्रतः तां एकादशीमुपोष्य ऋतिहरौ श्रवणद्वादश्यां विष्णुर्भु ॥ ३७ ॥
ञ्जीत पारणं कुर्यादित्यर्थः। तथा मत्स्यपुराणे द्वादश्यां शुक्लपक्षे तु नक्षत्रं श्रवणं यदि। उपोष्यैका
दशीं तद्वत् द्वादश्यां त्र्यजेद्धरिमिति। यस्तूपवासद्वयासमर्थः अन्यो कृतैकादशीव्रतस्तं प्रत्याह। चैकाद
शीतद्वत्वाद्वादश्यां तु जयेद्धरिमिति। यस्तूपवासद्वयासमर्थः ... यामत्रयोर्ध्वगामिन्यां प्रातरेव
अल्पापवादमाहात्म्ये कोदातिथ्यंते तिथि नीते च पारणं यत्र यो दितीया मत्रयो ... प्रातरेव
हि पारणं। स तोते पारणं कुर्या दिना श्रवणरोहिणीस्तु कृ वा त ॥ ७

२५

शतिथि श्रुतौ न भवति यो तु वा ब्रती स्याद्रराविति। भ्रान्ते रातिथि ब्रतः स्वीकृतैकादशीव्रतो नचेत्तर्हि न भवति
णो हरति। यो एकादश्यां तु क्षा कारुरो द्वादश्यां व्रती स्यात्। तथा च पुराणे। एकमेकादशीं तु क्षा द्वादशीं समुपो
षयेत्। पूर्वावासरजं पुण्यं सर्वं त्रा प्नोत्यसंशयमिति ॥ ॥ उपवासद्वयसमर्थं प्रत्याह। शास्त्रदृष्टि तयेव्रतीति।
द्वितये ह्यास्ति यो व्रती। उपवासकृत्स्यादित्यर्थः। तथा च विष्णो हरेरेकादशीमुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत्।
न तत्र विधिलोपः स्यादुभयोर्देवतं हरिरिति ॥ ॥ अस्य श्रवणयोगेपि सकल्पाया। पुण्यपचान्निधिमनेसति यदारात्रो
वाग्यागस्तदापि। अतः संकल्पये द्विशानुपवासव्रतादि कर्मि तु कृत्वा तु दिना दौ संकल्पं कुर्यादित्याह। निशि उ
जे यद्यो मुमुवे संकल्पनमिति। मुखे चारो। कल्पनं संकल्पनं कुर्यादित्यर्थः ॥ ॥ इति श्रवणनिर्णयदीपिकाविव
रणे श्रवणद्वादशी निर्णयः ॥ अथ शिवरात्रिनिर्णयः। माघमासस्य शेषे या प्रथमा फाल्गुनस्य च। कृष्णा
चतुर्दशी सा तु शिवरात्रिः प्रकीर्तितेति। स च स्वं डायनिप्रायेणाह। विद्धेयं शिवरात्रिरित्यस्मिन्माघे च तुर्द
शीति। माघासिते भूतदिने हि राजन्नुपैति योगं यदि पंचदश्या। जयाप्रयुक्तां न तु जातु कुर्यात् शिवस्य रात्रिं
प्रियकृच्छिवस्येति वचनं अर्द्धरात्रात्पुरस्तात्तु जयायोगो यदा भवेत्। पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या शिवरात्रिः शिव

क्रियेति स्मृतिवचनपर्यालोचनया अर्द्धरात्रस्योपरि जयायोगो निषेधकमित्याशयेनाह । असौ युक्ता चेज्जय
यानिशीथसमयादूर्द्ध्वं तदान्त्योदितेति । असौ शिवरात्रिर्निशीथसमयादूर्द्ध्वं मध्यरात्रस्योपरि जयया
त्रयोदश्या युक्ता चेत् । तदा ... स्याद्वितीयास्यादित्यन्वयः । पूर्वा वा परत्यास्मृतेति । ... परस्या अर्द्धरात्र
स्योपरि जयायोगाभावे ... कल्पाः संभवंति तेषु पूर्वैव मुनिभिः स्मृतेत्यर्थः । यदा चतुर्दशी निशीथव्यापिनी प्रदो
षव्यापिनी पूर्वदिन एव ... त्रयोदशी वदिनपर्याप्ता तदा त्रयोदशीपदादेव दिनभुक्तिप्रमाणतः । जागरे शि
वरात्रिः स्यान्निशि पूर्णा चतुर्दशीति शिवरहस्योक्तवचनात्पूर्वैव । यदा चतुर्दशी पूर्वदिन एव प्रदोषव्यापि
नी त्रयोदशीवद्दिनपर्याप्ता तदा प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिः शिवप्रिये । रात्रौ जागरणं यस्मात्तस्मा
त्तस्मात्तां सम्पोषयेदिति वचनात्पूर्वैव । यदा च चतुर्दशी द्वितीयदिने प्रदोषव्यापिनी जयायो
... पूर्वैवेति ... पूर्वविद्धोपवासे कृते व्र
... अर्द्धरात्रात्पूर्वं तदा अर्द्धरात्रात्पुरस्ताच्चेदिति वचनात्पूर्वैवेति ... पूर्वपुनः कुर्यात्
... तिथ्यंते पारणं विधेया । ... ॥२१॥
... तिथ्यंते पारणं ... इति स्कांदे विधानान्मध्यरात्रेऽपि तिथ्यंते पारणं ...

... पर्वणि । एकादश्यां दिवारात्रौ ... चांद्रायणं चरेदिति कात्यायनवचनेन ... रात्रौ यः ... भोज
... निषेधः ... विधिस्पृष्टे भोजननिषेधप्रवृत्तः ... विधिवैषम्यविकल्पादि ... गादग्नी
न निषेधः ... विशिष्टे भोजननिषेधः ... यादिति । व्रतेऽपि चतुर्दश्यां ... प्रतिमासं शिवरात्रि
... पारणं ... व्रतं ... निशीथेऽपि वा ... यादिति । ... न कर्मविपाके ... पतके ना
व्रतेऽपि ... चतुर्दश्यां ... नमेकृत्वा । तथा जागरणं रात्रौ ... ततः प्राप्ते न कर्मविपाके ... पतके ना
व्रते ... चतुर्दश्यां ... जागरणोविधानात् बहुरात्रियुक्ता ग्राह्या । सम्पूर्ण रात्रियोगे सति जयंती शिवरात्रिश्च
... आगरणविधानात् बहुरात्रियुक्ता ग्राह्या ... माघ गते ... चतुर्दश्यां बहुरात्रि ... बहुरात्रियुक्ता
का ... पूर्वं स्यात् । माघगते ... चतुर्दश्यां ... शिवरात्रिः ... पूर्वविद्धैव कर्तव्या तिथ्यंते च पारणमित्यादि
... पूर्वा ... रोहिणी च शिवरात्रिस्तथैव च । पूर्वविद्धैव कर्तव्या ... तिथ्यंते चापारणमित्याह । इत्यादि ... तिथ्य
विधानात् शिवरात्रिः ... तिथ्यंते ... तिथ्यंते ... शिवरात्रिनिर्णयः । शिवः परो ... अमावास्यायां
व्रते ... पारणमिति ... शिवरात्रिनिर्णयः ... चांद्रायणं चरेत् ॥ इति
... एकादश्यां दिवारात्रौ ... पर्वणि । ... प्रतिपदो ...
... निर्णयः ... शिवरात्रिनिर्णयः ॥ ... पर्वनिर्णयः ॥ ... पर्वणः प्रतिपदो ...
यज्ञः कालः प्रातरिति । पर्वणः पूर्णिमा ... सूर्य चतुर्थो ... प्रतिपदोऽपि ... एतावार

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यजेः यागस्य कालः अमरिक्तो रखकुसचप्रातकालेवर्तमानो याह इत्यर्थः। स्वकुप्रसिद्धौ। तथा च प्रसिद्धिः प
र्वणोय [illegible] श्राद्धाः प्रतिपदस्तु यः। यागकालः समविज्ञेयः प्रातरुत्तोनमनीषिभिरिति कात्यायनवचनादिति
नैवं। नु कुम्भा त्वेधा यागकालेः ग्रहणमाणे [illegible] नैव यजेतेति श्रुति विरोधः स्यात् नैवं। संधेरतिस्वरूपत्वात्। द्विनएव
श्रुत्यंतरं। संधि तत्र मार्गप्रयोगानुपपत्तेः संधिरात्रेनपर्वसंधिसंनिहितस्य कर्मणो [illegible] योग्यत्वात् अपरकालस्य
संहितत्वात्। अतएव श्रुत्यंतरं। संधिमभितो यजेतेति। [illegible] मन्दवा संधिकालस्य सं धोर्विषय उत्प
5 ते। सामीप्यं विषयं प्राह। पूर्वेद्युः एव परं वा। एवं संधिसंनिहितो [illegible] दिनद्वये कर्मानुष्ठाने प्राप्ते व्यवस्थामा
श्रुतिः पूर्वेद्युः परिधाय बर्हिः करोति अग्निमेवारभ्य गृहीत्वोपवसति। तथा पूर्वेद्युः स्यात्कृत्वा तिउत्तरमहर्यजतीति।
श्रुतिः पूर्वेद्युः परिधाय बर्हिः करोति अग्निमेवारभ्य गृहीत्वोपवसति। तथा पूर्वेद्युः [illegible] तापचददस्य स्तासु अग्न्यन्वाधानेकर्तव्यं। पदा
गास्तिलोपीति पदानां उपावस्तव्याः पक्षादयोनियष्टव्या इति। पक्षांतापचददस्यस्तासु अग्न्यन्वाधानेकर्तव्यं। पदा
द्यः प्रतिपदस्तासु यागः करणीय इति। यावत्। नतस्य संधौ यजेतेति श्रुतिः पर्वणोय इत्यादिस्मृत्युक्तं पर्व च तु
[illegible] शादिकं यागकालं स्वीकरोति न विरोधः। तदेतदस्मिन्नेत्याह चतुर्थ्यां घिरित्यादिना। ११ अथ कृष्णा विरतिमत्यर्थं
[illegible] तस्मि व्रतं। ब्राह्मणाः रात्रिदर्शनेऽपीति। कृष्णा रात्रिस्तस्यां विरतिरवसानं तद्दृष्ट्वा सिमादर्शो यस्मिन्नहनि तस्मि
व्रतं अन्वाधानं स्यात् पूर्वेद्युः कर्यागः। [illegible] अपराह्णे पवारात्र्यादिपर्वसमाप्यते। उपोष्य तस्मिन्नहनि व्र ।।१२।।
× अपराह्णे संधौ परेद्युः कर्यागः पूर्वस्मिन्नन्वाधानं नाम स्यादिह ।।३

तथा च स्मृतिः उपावृत्तस्तु पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह। उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ।।२

तेषुकाद्दष्टा इति। उपोष्य अन्वाधाय। पूर्वेद्युः परिधाय बर्हिः करोति अग्निमेवारभ्य गृहीत्वोपवसतीति श्रुत्या अन्वाधायोपव
सत्। इत्युक्तत्वात् एव कण्वाउपपूर्वको वसतिरन्वाधानादिकर्मवाचको ज्ञेयः। तथा च निबंधे उपवासशब्दोऽन्वाधानादिक
र्मपरः इति ज्ञेयं। किंतु रात्रौ पर्वसंधावपि यदा प्रतिपदि त्रिमुहूर्ता द्वितीया। तदा त्रिमुहूर्ता द्वितीया च प्रतिपद्यापराह्णि
3 ।। की अन्वाधानं च अदर्शयां परतः सोमदर्शनादिति वचनात्पूर्वेद्युः कर्यागः स्यादिति चेन्न। न आर्ष अथ [illegible] विषये अरात्रिसंधि शा
स्य स्थान कारावात्। तस्माद्रव्यापि नां प्रतिपदि उपक्रमादयो नियष्टव्याः [illegible] मनेन परदिने यागप्राप्तेः पूर्वेदिने आनः पर्व
व चतुर्थ्यां रात्रावाधाय [illegible] तवाद्भुनत अस्यावकाशः। अतस्थानन्तपसिद्धवाद्दर्शनवत्त्वपि प्रतिपत्तिपदिया गत्राप्त्येव प्रदा
रात्रिसंधिशास्त्रं दृष्ट्वा त्रिमुहूर्तादिशास्त्रे एव विषयांतरमेव चिंतनीयं। तदेतदस्मिन्नेत्याह शशिदर्शनेऽपीति। चंद्रदर्शनेस
त्यपि परेद्युः कर्यागः इत्यर्थः ।। अपराह्णेऽपि पर्वसंधौ परेद्युः कर्यागः इत्याह। अथ यदेवदावर्तेनाहर्द्धं तः पर्वान्तः परतो यजेदिति। आव
र्तनान्संधिर्यदावर्तनमित्युक्तत्वात् पूर्वाह्णापराह्णयोः संधिरावर्तनं। अक्रोमध्यान्ते इत्यर्थः। तस्मादूर्द्ध तदुपरि अपराह्ण इति
यावत्। पक्षतः परदिने अर्थात् पूर्वेद्युरन्वाधानं। अपराह्णे पवारात्र्यादिवचनादित्यर्थः। [illegible] त्रिमुहूर्ता द्वितीयाचे
गो० १ त्यादिवचनात्। तथा नियष्टव्यं च चतुर्थ्यां यागः प्रतिपदः क्वचित्। रद्दांसितद्धि [illegible] प्रतिपत्ति श्रुतिविषयासमातनीत्यादिव
न्वाधाने तत्र तत्र व्याख्यातं अतः एव नियमः। व्रतमस्तीति। तत्रोपवासादिपुण्यकर्मनित्यनिधानं। उपवे
सवायको ज्ञातरो ।।६८

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नम

नन्निवयादपराह्णसंधिशास्त्रे त्रिमुहूर्तादि शास्त्रविषयं परित्यज्य प्रवर्त्तत इत्याशयेनाह। प्रतिपदस्त्वंत्यां छिरिंदीरूणां। स्याच्चेत्त
त्रतदादिमे इज्यविहितेष्यं शेष यजेत्पर्वण इति। अंत्यो छिस्तुर्थ्यांशः। तत्र परदिने आदित्यस्तमिते चंद्रः प्रेक्षा एतदुदियाद्यादि। प्रति
पद्योतिशत्तिस्यात्पंचदश्यां ततो यजेत। तथापर्वणां शेषे द्वितीये तु कर्त्तव्येष्टिर्द्विजातिभिः। द्वितीयासहितं यस्माद्दूषयं त्याश्वलायनो॥
इत्यादि शास्त्राद्विहितेपि पर्वणां शे आदिमदिवसे यजेदित्यर्थः। अर्थात्पूर्वेह्नरन्वाधानं ज्ञेयं॥ पूर्वोक्तेवाक्यमध्यमके यदि पर्वसमा
प्यते उपोष्यतत्र पूर्वेह्नस्तदूर्ध्वं योग इष्यत इति। योगाक्षि वचनमभिप्रेत्याह। आक्रावर्त्तयोस्तु पर्वविरत्तो यागो क्षि तस्मिन्नेव वोमिनि
आक्रावर्त्तनयोः पूर्वो मध्यमक्रयोस्तु पर्वविरतोपर्वावसाने ध्रुवं निश्चितं तस्मिन्नक्षिसंधिदिवसे यागः। अर्थात्पूर्वेह्नरन्वाधानं
इयं। प्रतिपद्यप्रविष्टायां यदि स्विष्टिः समाप्यते पुनः प्रणीय तन्त्रेष्टिं ततः कुर्याद्विनान्यथेति। गर्गवचने न पंचदश्यामिष्टिसमा
प्तौ तु नर्थगविधानात्। पक्षादयो नियष्टव्या इति वचननिचयाच्च पूर्वपरेह्नयोग इति केषांचिन्मतं तन्न त्रिमुहूर्ता द्वितीया चेत्स्या
दि बहुवाक्यविरोधमदतिदुर्बेजमित्याशयेनावार्यगौकक्तं ध्रुवं मि॥ यदा संपूर्णा चतु... पंचदशी प्रतिपच्च क्षयमयात्य
र्वमावास्ये द्वितीयाप्रवृत्तात्यंति कुर्यस्तदा पूर्वेह्नरेव याग इति कालनिर्णये। कारिके मतिप्रेत्याह। सायाह्नगपि पर्वणः प्रतिप
दर्शे द्वितीयाप्रवृत्त्यंतापचयति चेद्यजिरमावास्यादिने त्र स्मृत इति। सायाह्नाक दिनीनात्पूर्व पर्वणो मावास्यायाः प्रति
पर्दश्यांते द्रव्ये द्वितीयाप्रवृत्तिर्यः अलंतापचयमति। अत्र अस्मिन्नमावास्यादिने यजियागो मुनिभिः स्मृतः। तथाप ॥७४२॥

ति ५४

४ प्रातःकालेस्यात्तथाप्यपराह्णसंधिषु समुत्पन्नप्रतिपदिन क्षेतु

स्मरणं। पंचमी यत्रयाम्यां द्वितीयात्ययगामिनी। चकरिष्टि स्मावास्यां त्वातकयादिकी क्रियेति॥ आतयेह्यपराह्णसंधिषु यजेः
आ जोद्या नेस्याः तथा नैवस्यादुत्तयत्र पूर्वदिवसे यागस्तदापीष्यत इति। यद्यपराह्णसंधिषु स्तु यजेर्यागस्य कालः स्य
हूर्त्ते द्वाभ्यां यद्ययनेवस्यात् नस्यादेव तदा पूर्वदिने यागइष्यत इत्यन्वयः। इदमत्राकूतं। यदा पूर्वदिने प्रातःपर्वचतुर्थांशः
उत्तरदिने प्रतिपत्तृतीयांशस्तथा अपराह्णे संधिश्चात्परेह्नयोग इति यत्राप्यंतत्त्रिमुहूर्ता द्वितीया चेदित्यादि बहुवाक्यवि
रोधमतः तथापर्वणां शेषे तृतीये तु कर्त्तव्येष्टिर्द्विजातिभिः। द्वितीयासहितं यस्माद्दूषयं त्याश्वलायनाइति पूर्वेह्नयोगवि
धानाच्चन चतुरस्रं। ततश्च तदा पूर्वेह्नरेव याग इति। तथा यदा पूर्वदिने पर्वचतुर्थांशः तृतीयांशः परदिने प्रतिपज्ञ
तुर्थांशः तदा दिनद्वयेपि प्रातर्मुख्यकालाभावे दर्शपौर्णमासविषयकवचनसामर्थ्यात्पर्वतृतीयांशे प्रतिपच्च
तुर्थांशे वा विकल्पेन यागे प्राप्ते नयष्टव्यं चतुर्थ्यंश इति प्रतिपच्चतुर्थांशे यागस्य निवारितत्वात्पर्वतृतीयांशे एव यागो मुख्य
इति॥ चंद्रदर्शनदिने यागस्य निषिद्धत्वात्। ...नाकरणं न घटते। यदा आत्याकरोति तदा। यजनीये ह्नि सोमस्ये
द्वारुक्यां दिशि दृश्यते। तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दंडं दद्या। द्विजातय इति कात्यायनवचनं मत्वाह। कुर्याद्व्याहृति होम यु
क्तं वितरणं... यजेद्यद्दिने चंद्रेक्षावातीति। वितरणं दंडं चंद्रक्षावति चंद्रदर्शनयुक्ते॥ पर्वण्यपि यजेतेन त्यू
रणं पद्दत्वा विनि। यजियागः। तत्पूरणं यागसमापनं। प्रकृतो प्रतिपदि चतुर्विशेषे। अपि संभावनायां। यथाप्र

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ति परित्यागे, क्रियमाणे तत्रैव तत्समाप्तिः क्रियते तथैव पर्वणि यद्यपि समाप्तिः संभविता। तथापि प्रतिपद्यप्र
विष्टा यो मिति वचनेन पर्वणि प्रागसमाप्तौ पुनर्योगविधानात् प्रतिपद्येव समाप्तिर्युक्तेति विशेष इति भावः।
तथादेकालेन निर्णयकाराः। प्रातःकाले समाप्तिवर्ज निर्वत्यपरिरम्भसंधिपर्यन्तं संधेरूपरि प्रतिपत्काले समाप्ति
पूर्वार्धे एकवक्तव्यमिति।। ।।तिथ्यः परस्याघटिकाश्चतुर्याः स्युर्न्यूनास्तास्त्वथवा त्वधिकाश्चेत्तासौ। अर्धं विश्वं च तथा
[illegible] दिनेन तिथिस्मृतिमभिधायतदनेन पर्वसंधिज्ञानं कार्यम् इत्युक्तं तत्र तिथिकालनिर्णयकारोक्तिमभिप्रेत्याह।
विधात्पर्वसमाप्तिमुत्तरतिथेर्दैडे कृत्यस्यादिमेप्रदिश्याईमिदमिति। उत्तरतिथेः प्रतिपदो दंडैः कृत्यस्य चार्द्धं आदिमे
पर्वदिने प्रक्षिप्य प्रयोगपर्वसंधिं विधाज्जानीयात् इत्यर्थः।। ।।आवर्तनात् पूर्वाह्णो ह्यपराह्णस्ततः परतः इति वचनात्
द्विधाविभागोयः सपर्वनिर्णयेज्ञेयः तस्मात् द्विधा त्रेदिवसः प्राह्णापराह्णाविति। अत्र पर्वनिर्णये। प्राह्णः पूर्वाह्णः मध्य
इति प्रकारं तन्मध्याह्नं परित्यज्य अह्नो मध्यमेव प्रतिपादयति। अतः शातातपो मध्यमपदमेव पठति। पूर्वाह्णो मध्या
मेव यदि पर्वसमाप्यते। नदोषवान् पूर्वघस्त्रदह्न्यो गइष्यतइति। तस्मात्पूर्वाह्णापराह्णा विसर्गेनैवप्रकारेण द्विधाविभाग
र्थः पर्वनिर्णये ज्ञेय इत्यर्थः।। ।।सद्यस्काल नाह। स्यादावर्तनमेण यागं रथ्यचेड्डाकालं कृत्यस्तत्र वासान्यावक्षान यजे ॥२॥
विधानमिति। आवर्तनसंगवयोरंतर्मध्येराकायाः पूर्वार्धिमायाः कृत्यः अवसानं चेत् तदा तत्र तस्यां प्रतिपदि
याय तो मध्याह्ने संधिस्तत्र पूर्वाह्णापराह्णयोः संधिर्यस्त्र अयदापर्वप्रतिपदोः संधिस्तत्र तत्र मध्याह्ने राधप्र

यांसाबाधानयाग यागस्य विधान मनुष्ठानं वाविकल्पेन स्यादिति। तथा च कात्यायनः। संधिश्चेत्संगवादूर्ध्वं प्राक्पर्यावर्तना
द्देः। कार्यो सम्यामि वि तयामं द्यर्थकाल विधौ तिथि। एतद्विधानं वैकल्पिकं। सद्यस्तदा वाक्यतेसमस्तवचनादिति भाव
विकल्पं न निर्णयंधाद्धे अपवेत्पूर्वाह्णापराह्णः। तस्यां वाजसनेयिनो मतमिमतं स्यात्सार्वविकायां व्रतं स्वोयागइति
पूर्वाह्णे कृत्यस्य लवति सार्वविकाभिधानं तस्यां सार्वविकायां व्रतं स्वो याग इति वाजसनेयिनाममतमित्यर्थः
तथा च तात्पर्य संग्रहकारः। मध्यंदिनास्यादहनीह्ययस्मिन् प्राक्पर्वणः संधिरियं तृतीया। सार्वविका वाजसनेयिमत्ता
तस्यामुपोष्यापरेद्युरिष्टिरिति। एवं प्रकृतिनिर्णय मुक्त्वा विकृतिनिर्णयमाह। विरमे तु पर्वतरणे रावौ तेनाह इदं
तः। आह्वोस्यादिकृतिः प्रस्तमनुवाचाधानमाचाग्रयणयागावरुते तस्तु पर्वविरतौ प्रत्याद्यं कं वै कृतं। कृते प्रवृत्त
तीष्टं नंतरमिति। तरणेः सूर्यस्य। अत्राह्नि अपराह्णसंधिदिने। तथा चोक्तं। गृहीदक्षोत्र वर्तिनिषतेपर्वसंधिः पुरस्ता
त्कृत्वा तस्मिन्नहनि प्रत्युसद्यएव द्यह्ने वा। आरभ्याप्य प्रकृतिरथ चेत्पर्वसंधिः पुरस्तात्कृत्वा तस्मिन् प्रकृतिम
प्युपांसोत्पत्त्युः सद्य एवेति। पूर्वाह्णो ह्राततविधौ) विहितकालामनवान्तसद्य एवेत्युक्तं अयं चाविहितविशेषका
लास्तु विकृतिषु प्रथमप्रवृत्तनिर्णयः तत्र तु कश्चिद्विशेषो। इदे कालं वंवाश्रूयतेतत्र तथैवानुष्ठानमित्यवकांतव्यमिति कालं
निर्णयप्रकारो लेरिति भावः यद्यपि दर्शपौर्णमासाविधानिति देशात्प्रत्यादिविकृतेः। पर्वव उपांशादिकालः प्रतिपन्

ले नयजे तामावास्या चैव षोसे मास्यां वायजे ते स्यापत्तौ च न विरुद्धौ कालविधौ ना
मि। तथापि यदीच्छायादि पश्चनायादि मोने नयजे तामावास्या चैव षोसे मास्यां वायजेतेत्यपदुक्तमेवेति ज्ञेयं॥ ॥आग्रयणे च्छाः कालविशेषमाह। अपो
ष्णं चैव स्पर्षि वयागमनादि। न च आदो स्याद्धि ह्ललिरित्यर्पादु क्तमेवेतिज्ञेयं॥ ॥आग्रयणे तु कारः। यत्ते पूर्व पौर्णमासादूर्ध्वं दर्शा
पूर्वमूर्ध्वं दूयेस्ते छाः परन्तु कृत्याग्रायणे कस्मान्को समासा च नदिति। तथा च वार्त्तिककारः। पक्षे पूर्वे चौर्णमासाद् ऊर्ध्वं दर्शात्
न वेश्येति। आग्रयणेष्टि॥ ॥ अन्वाधानादिने वर्ज्यानि आह परिशिष्टे। राजकं मांसमसूरं चणकं कोदरद्रव्यकान्
माषं मधुपरान्नानि वर्जयेदौपवस्तके इति॥ ॥इति कालनिर्णयदीपिकाविवरणे पर्वनिर्णयः॥ ॥अथ ग्रहणकालनिर्णयः॥
नाष्टी याजु हूलोग्रहप्रहरतः पूर्ववच्चतुष्करवर्षामानां ग्रहणे त्रये चतुष्टये न इति। रवेर्ग्रहणे ग्रहप्रहरतः ग्रहणप्रहरा
ना स्त्रीयाजुहूलो ग्रहप्रहरतः पूर्ववत् चतुष्करवर्षामानां ग्रहणे त्रयेच ना स्त्रीयादित्यन्वयः। तपश्च यद्गोतमः। सूर्यग्रहे तु नाश्नीयात्पूर्वं याम चतु
नु पूर्वं यामानां चतु के शशिनो ग्रहणे त्रयेच नाश्नीयादित्यन्वयः। तपश्च वृद्धगौतमः। भुञ्जीत वर्त्तनात्पूर्वं अप
सूर्ये। चन्द्रग्रहे त्रयामांस्त्री बालवृद्धातुरैर्विनेति ग्रहणे तु नवादिदोषप्रपन्नादधिप्रामतः। भुञ्जीतेति तुक्ते नवती
ने अपरं दधइति मार्कण्डेय वचनेन त्रयस्मिन्यामे ग्रहणं तस्मात्पूर्वं यामत्रयं परित्यज्य भुञ्जीतेति तुक्ते भोजनमिति।
ति। ग्रस्तनिर्णयः कश्चिदस्य व्याख्यातं। अत एव ग्रहणप्रहरत इत्युक्तं॥ ॥ग्रस्तास्तगवेत्तौ दृष्ट्वा मुक्त्यपरेऽह्नि भोजनमिति। ॥१२५॥
ति। यन्निर्णयकल्पिव्याख्यातं। अत एव अहःप्रहरत इत्युक्तं॥ ॥ग्रस्तास्तमितेत्वेतौ चन्द्रसूर्यौ दृष्ट्वा मुक्त्यस्नात्वापरेऽह्नि
ग्रस्तास्तगतं नाश्नादित इति अर्थात्कित्तयोश्चन्द्रसूर्ययोर्ग्रस्तास्तमितं च तौ चन्द्रसूर्यौ दृष्ट्वा पुनः केवारिनुक्तास्नात्वा दृष्ट्वापरेऽह्नि स्यात्
भोजनं कुर्यादित्यर्थः। तथाचोक्तं। ग्रहकाले तु नाश्नीयात्स्नात्वा अश्नीयात् विमुक्तये।

श्री धा १

यस्तास्तमितयोरिति॥ ॥अथो हृदातुरस्य नेकांः प्राङ्गाधकर्ये ह्ययामतः प्रहरक इति। अनेकाबालकाः नाधकः न भुञ्जीरन्
यस्ताः स्तमितयोरिति। सूर्यास्तमने मध्याह्ने मध्याह्ने न च संगवे भुञ्जीत संगवे चेत् स्यात् न पूर्वं भोजन
क्याके ग्रहणे चेत् स्यादपराह्णे न भोजनं। अपराह्णे न मध्याह्ने मध्याह्ने न च संगवे भुञ्जीत संगवे चेत्स्यान्न पूर्वं भोजन
त्रिधर्मा मार्कण्डेयवाक्यं वृद्धादिविषयं। बालवृद्धातुरैर्विनेति वृद्धगौतमोक्तेरिति भावः॥ ॥अथो पुत्रवांश्च ग्रहणे। हि त्वा त्रि
कृष्णे पर ता वा या स्तनोपवसेदिति। चेत्तु नवाज्यहणी नहि व्यर्थात्र कृष्णे ग्रहणं हृद्यं हि चात्य क्वापरत स्वावग्रहणात्
व्यमपि वाधात् अश्नीयात्। स नोपवसेत्। उपवासं न कुर्यादित्यन्वयः। तथाच स्मृत्यन्तरे। यायाह्नेऽसंगवे श्नीयाच्छारदेऽसं
गवारण्ये। मध्याह्नेपरतो श्नीयान्नोपवासो रविग्रहे। शारदो पराह्णः। यदापराह्णेप्यशारद इति क्तेः। रविग्रहे इति। राशि
ग्रहस्याप्यपलक्षणं। एतच्च पुत्रवद्गृहिविषयं। आदित्येऽह्नि संक्रान्तौ ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः। पारणं चोपवासं च न कुर्यात्पु
त्रवान्गृही तिस्त्रिमिनि नातस्योपवासनिषेधोक्तेरिति भावः॥ ॥ननु यदा रेवत्रस्तास्तमयस्तदा रिवा भोजनं निषिद्धं। यस्मा
कालेद्द्ययराकुर्येसते शशिभास्करौ। तदा दिवा भोजने का वार्ता मातुरस्त्री शिशून्विनेति स्मृतेः। नचरात्रौ भुक्त्योरस्तंगतयोर्द्दृष्टाः
वापर्ये ज्ञातिवचनात्। नाप्युपवासः। पुत्रवद्गृहिणस्तन्निषेधात्। अतस्तेन किं कार्यं उच्यते। तदा सायाह्ने चेत् स्यादिति प
हूरा अपराह्णे यदा तेकालनिर्णयकौशिकारायेणाह। अमास्यास्तमयोर्वेद्यदि तदा पूर्वस्यामनैव स्नात्वा कार्यादिति।
राः पुत्रवद्गृही॥ ॥चन्द्रसूर्यग्रहे तुक्तप्राजापत्येन मुञ्चति। तस्मिन्नेव दिने भुक्ता त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यतीति कात्यायनोक्तं।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

णायश्चित्तमाहाविग्रहकालेन्नुकुवन्नेवाकार्यान्तरे दादिमेनिषेध्यासमयेशनंयदितदा [illegible] दीतेरक्षेचरेदिति
कार्येगाजापत्यं। तदर्द्धत्रिरात्रंस्युरोमप्रायश्चित्ताय। आतुरस्त्रीशिशूच्छिन्नेति। आतुरस्त्रीशिशू [illegible] मिति आतुर [illegible]
शिशूनांभोजननिषेधपर्युदासादेतत्प्रायश्चित्तंशक्तविषयमित्याशयेन बलवानित्युक्तं [illegible] संध्ययोरनयोः
स्याविषुवयोर्द्वयोः। चंद्रार्कयोर्ग्रहणयोर्व्यतीपातेषुपर्वसु। अहोरात्रोषितःस्नानंश्राद्धंदानंतथाजपं। यःकरोतिप्रस
न्नात्मानस्य स्यादक्षयंचतदित्याशयेनाह। पुण्यं प्रोक्तम्भोजनंग्रहदिनेपुत्रीतरेषामित्युक्तमिति। एकरात्रमुप [illegible]
वंस्नात्वादत्वाचशक्तितः। कंचुकादिवसर्पस्यनिवृत्तिःपापकोशतइति। त्रिरात्रंसमुपोष्यैवंग्रहणेचंद्रसूर्ययोः।
स्नात्वादत्वाचविधिवन्मोदतेब्रह्मणासहेतिलिंगपुराणवचनेत्पा [illegible] तस्मात्पूर्वदिनत्रये च बलिनां पापा
पहारिस्पर्शतमितिशक्तितइत्युक्तत्वात्बलिनामित्युक्तं। तस्मादितिल्यब्लोपे पंचमी। तद्ग्रहदिनमारभ्य पूर्वं त्रिदि
नेविस्पर्शं [illegible] कस्य रवौ विधौच शशिनं [illegible] चूडामणिस्तत्र स्नानं तत्फलमिति। रवौ आदित्यवारे। विधौ सो
मे [illegible] तथाच व्यासः। रविग्रहःसूर्यवारे सोमे सोमग्रहस्तथा। चूडामणिरितिख्यातस्तत्र स्नानं तत्फलं भवेदिति ॥३६॥
ग्रहणेयदिभवेद्धूर्जे प्रयागेवरइति। चंद्रसूर्ययोर्ग्रासःग्रहणं। सयदिऊर्जे कार्त्तिके भवेत्तदा प्रयागेवरः श्रे
वारेष्वन्येषु यत्प्रोक्तं ग्रहणं चंद्रसूर्ययोः। तत्पुण्यं कोटिगुणितं ग्रहे चूडामणौ स्मृतमिति ॥११॥

वरः। तथादेवीपुराणे। कार्त्तिकेग्रहणे श्रेष्ठं गंगायमुनसंगमे। गंगायमुनमित्यत्र सर्वो द्वंद्वो विभाषयैकवद्भवतीत्येकवे
[illegible] मार्गशीर्षग्रहणे कम्पा [illegible] नर्मदातद्वत्संनिहिता [illegible] वरुणाकासरस्वत्यथ। नागा
चंद्रपद्मस्पराचपरतः स्यात्कौशिकीतापि कार्त्तिकं [illegible] कामाख्या सरयूः पुण्या इति। मार्गशीर्षो मार्गशीर्षो दीमासो ना
गाच्चंद्रपद्मस्पराचंद्रनागेत्यर्थः। [illegible] ग्रहपीडाशमकं वै स्मृतिः। पुण्याइत्यभिप्रायोजनक वै। एकं क्रमाद्भवति
पदंसोमास्त्वकमघातकं। द्वितीयं हि नदी क्रमघातकं। तथाचदेवीपुराणे। मार्गशीर्षग्रहणे प्रोक्तं देविकायां महामुने। पौषे तु न
र्मदा पुण्या माघे सन्निहिता स्मृता। फाल्गुने वरुणा पुण्या चैत्रे पुण्या सरस्वती। वैशाखे तु महापुण्या चंद्रनागासरिद्व
रा। ज्येष्ठे तु कौशिकी पुण्या आषाढे तापिका नदी। श्रावणे सिंधुनामा तु तथा भाद्रे च गंडकी। आश्विने सरयूः प्रोक्ता
[illegible] सर्वे वर्षाः स्मृताः। गंगा [illegible] सकलग्रहे इति। तत्रैव स्कंदपुराणे। गंगा कनखले पुण्या प्रयागं पुष्करं तथा।
कुरुक्षेत्रं तथा पुण्यं राहुग्रस्ते दिवाकर इति। तथा [illegible] सर्वं भूमिसमं दानं सर्वे ब्रह्मसमाद्विजाः। सर्वं गंगासमं तो
यं राहुग्रस्ते दिवाकरे। इंदोर्लक्षगुणं पुण्यं रवेर्दशगुणं ततः इत्यादि ॥ अथ फलदं स्नानादिकं विधिग्रहे। रात्राव
पीति। तथाच देवलः। यथा स्नानं च दानं च सूर्यस्य ग्रहणे दिवा। सोमस्यापि तथा रात्रौ स्नानं दानं विधीयतेइति।
॥ अपि सम्भ्रमनत्या [illegible] नेहेत्याह वेति। पित्र्यं श्राद्धं। कात्यायनः। आपद्यनग्नौ तीर्थे च चंद्रसूर्यग्रहे तथा

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यः। आमश्राद्धं च कुर्वीत हेमश्राद्धमथापि वेति॥ ॥ कालेयावति शास्त्रतः सुविदितो दृक्तुल्ययोग्योपि वा प्रो
क्तः पुण्यकरो हि ग्रहइति। शास्त्रतः। ज्योतिःशास्त्रतो यावति यस्मिन्काले ग्रहः सुविदितः प्रसीतः। दृक्तुल्य
न स्पर्शदर्शनस्पयोग्योपि वा यावति काले भवति तावति पुण्यकरः प्रोक्तइत्यर्थः। तथा च कालनिर्णयकारैः
संक्रांतिः पुण्यकालेषु षोडशः समयतः कलाः। चंद्रसूर्योपरागे तु यावद्दर्शनगोचरइति। आबालेवचनेयावद्दर्श
नगोचर इति पदमार्द्धं मन्निर्णीता। तस्मात् यावति काले चंद्रसूर्योपरागः शास्त्रप्रतीतः तावत्पुण्यका
इत्यर्थः। यत्तु स्वरूपतस्त्वाक्षुषज्ञानविषयत्वयोग्यतापि वक्तितेति केचिदिति॥ ॥ अथ विप्रलोदे शांतर
स्थः। सचेद्भूति। राहुः ग्रहः। तथा च षट्त्रिंशन्मते। सूर्यग्रहोयदा रात्रौ दिवा चंद्रग्रहस्तथा। तत्र स्नानं न कु
र्वीत दद्याद्दानं न च क्वचिदिति॥ ॥ स्पर्शे वा मुक्तिरत्र मध्यसमये होमामरार्चे स्मृतं दानं स्नानं खमु
मुक्तौ न समये मुक्तौ पुनः स्यान्मुक्तिरिति। अत्र ग्रहे। आमुक्तिः स्नानं। तथा च सर्वे वर्णाः स्नानं स्याद्गु
दौ मध्ये होमसुरार्चने। तथा वचनांतरं। ग्रस्यमाने भवेत् स्नानं ग्रस्ते होमो विधीयते। मुच्यमाने तु
दानं मुक्ते स्नानं विधीयतइति॥ ॥ अन्त्यपक्षमिह त्यजेत्क्षितिः इत्यत्र हणे। षट्त्रिंशन्मते। सर्वेषामे

ववर्णानां सूतकं राहुदर्शने। स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत शृतमन्नं विसर्जयेत्। शृतं पक्वं॥ ॥ सवसनं स्नानं स्मृतं च ग्रहइति॥
तथा च वृद्धवसिष्ठः। सर्वेषामेव वर्णानां सूतकं राहुदर्शने। सचैलं तु भवेत्स्नानं सूतकान्नं विसर्जयेत्
इति॥ ॥ अथ शौचेपि राहुदर्शने कृतं स्नानादिकर्म स्मृतमिति। तथा च लिंगपुराणे। चंद्रसूर्यग्रहे स्नायात् सू
तके मृतकेपि वा। अस्नायी मृत्युमाप्नोति स्नायी पापं न विंदतीति। आदिशब्देन होमादि। तथा षट्त्रिंशन्मते। स्नानं
कर्म च रिक्ता नो राहोरन्यत्र सूतके इति। राहुसूतकं विना अन्यस्मिन्सूतके इत्यर्थः। ज्येष्ठा मित्र सर्व स्वदेव हरि तब्र
ह्मा सावित्री शुचे चंद्रार्कग्रहणं शुभावहमिति। मित्रमनुराधा विश्वदेवमुत्तराषाढा। हरिः श्रवणं। ब्रा
ह्मं रोहिणी। त्वविशाखा निष्ठा। तथा च गार्ग्यः। ज्येष्ठा स्नानं तथा मैत्रं प्राजेशं वा सवं तथा। वैष्णवं वैश्वदेवं च पुरुहूतस्य
मंडले। मंडलेस्मिन्समुत्पन्नं ग्रहणं उग्रतां शुचं। आनंदं सर्वभूतानां विपद्मानि विशेषतइति॥ ॥ सितोन्यत्रापि
मिति। पूतो यत्र एतद्व्यतिरिक्त नक्षत्रेषु। तथा च गार्ग्यः। तिथि माहेंद्रं चैव याम्यं आग्नेयं नैर्ऋतं। ऐंद्राग्नमपि
दैवं च सप्तैतान्याग्नेयगणः। अनले मंडले दृष्टं ग्रहणं रविसोमयोः। राज्ञां नयंकरं विद्यात्... बहुदोषकृत्
सर्पाहिर्बुध्न्यं तथा पौष्णं मूलं मा प्यं च शांकरं। वारुणं सर्पदैवत्यं वारुणं मंडलं स्मृतं। एतस्मिन्नुपरागे स्यान्मंडले

समस्तयोः। पुर्णिकामयनाशस्तु त्रजानामिति निश्चयः। कृत्तिकाणि अर्थमादीनि च वारि च पुनर्वसु। सोम्यं चैवाश्विदे
वत्यं वायव्यं मांडलं भवेत्। समरं सजयं चैव तु निर्दिष्टं कृते चिरात्। व्याधिशास्त्रादि कोपश्च मंडलेऽस्मिन्नुपद्रु
तेति॥ तत्र स्नापलो विदधीत शान्तिकमिति। तथा च काश्यपः नैतान्येवमंडलान्युक्तानि ... ग्नेये कारये छां
तिं शान्तिक्रियां तु वारुणे। वायव्ये शांतिरिष्टा तु माहेन्द्रे न तु कारयेदिति। स्पालनेरा हो छिन्न तत्रापि तेन वशांतिः कार्येत्यु
क्तं॥ अथ स्याद्ग्रहो जन्मर्क्षे न सर्वोत्तरयोर्योः श्रुतं तु याछ्यां तिस्य होरासु चेति। होरा लग्नं। तथा चोक्तं। होरा
यां गृह्यते यस्य नक्षत्रे वा निशाकरः। प्राणसंदेहमाप्नोति स वा मरणमृच्छति। तथा यस्य निजजन्मनक्षत्रे ग्रस्ते
राशौ भास्करौ। तत्कालानां नवपीडायेन राः शांतिवर्जिताः इति। कार्यकालानवकं त्रयोदशतिथि प्रारम्भमांगल्ये
वर्ज्यं चंद्ररविग्रहे शुभसूत्रयोः दशतिथि प्रारम्भे कालं नवकं मांगल्ये कार्यं वर्जित
वर्ज्यं चंद्ररविग्रहे तु जगद्गुरिति। चंद्ररविग्रहे शुभसूत्रयोः दशतिथिप्रारम्भ ... नवकं मांगल्ये कार्यं वर्जितं
गद्गुरिस्तु वयः। तथा वाक्तुः। त्रयोदश्यादितो वर्ज्यं दिनानां नवकं ध्रुवं। मांगल्ये शुभमाप्नोषु ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः इति॥
अत्र रेणाहः केचित्तु चंद्रग्रहे। द्वादश्यादिकमग्निर्निर्धार्य वा धिकं वेधं रवेस्तु ग्रहे प्रारम्भे शतिथिं चतुर्थ्यां व
ति कं मिति। ईशतिथिरेकादशी। तथा च स्मृतिः। द्वादश्यादि इतीयां तो वेध इंदुग्रहे स्मृतः। एकादश्यादिकः सौरे च चतुर्था
तः प्रकीर्तितः॥ ॥ रवं इ ग्रहे तौ वेतयोः प्राक् स्वात्त्वदिनं तथा ग्रहदिनं निंद्यमिति। ग्रहं खंडग्रहे तयोरिति वृत्तान्तौ॥

॥ निषेधस्थलमाह। मन्त्रपानेता बुसर्गे जपहोमयज्ञकरणे वेधो यमावश्यके इति। तथा सवचनं। नित्ये नैमित्तिके
जप्ये होमे यज्ञक्रियासु च। उपाकर्मणि चोत्सर्गे ग्रहवेधो न विद्यते इति॥ ॥ इति कालनिर्णयदीपिकाविवरणे
ग्रहणकालनिर्णयः। अथोपाकर्मकालः। तत्र सर्वेषां सामान्यतो मुख्यकालमाह। वेदोपाकृति रोषधि
संभवने स्यात् सिते श्रावणे स्यादिति। वेदानां उपाकृतिरुपाकर्म श्रावणे मासि सिते पक्षे त्वोषधिप्रजनने ओष
धिप्रादुर्भावे स्यादिति निश्चयः। तथा च याज्ञवल्क्यः। अध्यायानामुपाकर्म श्रावण्यां श्रवणेन वा। हस्ते नौषधिभावे
वा पंचम्यां श्रावणस्य तु इति॥ ॥ उपाकर्म केषामधिकारेणां स्यादित्याकांक्षायामाह। ब्रह्मव्रतिनां ग्रहाश्रम
जुषां चेति। ब्रह्मचारिणां। तथा च कौशिकः। समावृत्तो ब्रह्मचारी कुर्यान्न यथान्यायमितरे जायोपेधीत्यके इति
समाहृतः सन् जायोपेयी गृहस्थः। इतरे ब्रह्मचारिणः॥ ॥ अथोपाय जुः शाखिनां श्रावण्यामिति। अथोपाध्ययो
पाकर्म श्रवणे न श्रावण्यां पौर्णमास्यामित्यादिशौनकादिवाक्यं यद्यपि सामान्येन बहूनां तथापि बह्वृचसामगयोः
कालविशेषस्य विधानस्य मानत्वाद्यजुर्वेदिनां श्रावण्यां पौर्णमास्यामुपाकर्म विशेषितमिति ... नाव॥ ॥ अपि रेक
काल विशेषस्य विहितः। अस्य तु विधेः पूर्वाह्णकालः स्मृत इति वंशमाण वतु। यदि पौर्णमासी ... कालं दिनद्वये
मिते पूर्वाह्णे विहितः। अस्य तु विधेः पूर्वाह्णकालः स्मृत इति वक्ष्यमाणः। यदि पौर्णमासी ... दिनद्वये
व्याप्नोति न व्याप्नोति वा तदा सर्वेषामौदयिके कुर्युः श्रावण्यां तैत्तिरीयकैः॥ बह्वृचा श्रवणे कुर्युर्ग्रहसंक्रांति

कर्म

वर्त्ति तपरित्रिष्टत्तैत्तिरीयाणां परा। इतरेषां पूर्वैत्याह। ग्रहणाध्ययनैकसमर्थत्वादिति सांख्ये नवा कार्या तित्तिरिशाखाभिः
परा दिने पूर्वेनरैर्याजुर्षैरिति। साप्त [illegible] इतरैरन्यैः याजुर्वेदिभिः॥ बह्वृचाः श्रवणे कुर्युरित्यु [illegible] ऋग्वेदिनां श्रवणे
उपाकर्म कार्यमित्याह। ऋग्वेदीनां तु या उपाकृतिर्मुडो विज्ञेयेति। विष्णुः उडो न कृते श्रवणे [illegible] गृह्ये [illegible] श्रुतिः
स्वीकार्यैव परेति। कृति श्रवणः तथा मिगमः तपोहं तु तराषाढा उपाकर्मणि नैष्ठूवे। धनिष्ठामिश्रिते कार्यमुपाकरणमाहि-
तमिति॥ गार्ग्ये हेरवौ ब्रह्मुथे दर्शपौर्णमासे [illegible]। छंदोगा मिलिताः ऋग्वेदक सर्गम् [illegible] छंदसां। शुक्लपक्षे तु हस्तेन उपाकर्म प-
रास्मि कमिति गौवचना सामगो हस्ते उपाकर्म कार्यमित्याह। अथ साम विदिमां हस्ते विदध्यात् क्रियामिति। सामविं सामवेदी इमां
उपाकर्मलक्षणां॥ तद्द्विधे पर [illegible] विहितं कार्यादिति। तद्द्विधे तस्य हस्तस्य द्वैधे दिनद्वये [illegible] कालव्यापित्वे। तथा च म-
रीचिः। [illegible] श्रावणं कर्म कुर्वीत ऋग्यजुः सामपाठकाइति। [illegible] समन्वि-
तं। विचार्य युक्ते हस्ते त्रयी॥ अथोपाकृतेः काले स्तो ग्रहसंक्रांतौ यदि न सौ मासः सितापंचमी। [illegible] वाजसनेयि-
बह्वृचानुरखे हस्तान्विता केवलावा स्यात् हस्तयुता तिथिर्नवत्वेति। अथ यदि उपाकृतेः शाखा [illegible] उपाकर्मणः
कालेग्रहसंक्रमो ग्रहणं संक्रांतिः नो भवेतां तदा नभोमासः श्रावणमासः श्रावणमासस्य हस्तान्विता वा केवल [illegible]
तापंचमी। अथवा श्रावणशुक्लपद वर्त्तिनी [illegible] हस्तान्विता भवतु वाजसनेयि बह्वृचानुरवे ग्रीहिः स्वन्वयः। तथा च स्मृतौ।

मं [illegible]

उपाकर्म न कुर्वीत क्रमात्सा भार्गवोब्रवीत्। यह संक्रांतियुक्ते तु हस्ते श्रवणपर्वणि चेति निषेधात् हस्ते नो [illegible] पंच-
म्यां श्रावण इति शाखावान्येन याज्ञवल्क्यो [illegible] विकल्प [illegible] संविकल्पः हस्तेन युक्ते [illegible] पंचम्यां [illegible]
[illegible] इति कालनिर्णय [illegible] संक्रांति ग्रहणं वापि पौर्णमास्यां यदा भवेत्। उपाकृतिस्तु पंचम्यां कार्या वाजस-
नेयिभिरिति स्मृति [illegible] वाजसनेयिनामेव [illegible] विकल्प इति माधवाह। अथ स्याधादि श्रावणी मे-
[illegible] पंचमी [illegible] अथ यदि संक्रांत्यादि
युता श्रावणी काले [illegible] इदानीं तैत्तिरीयशाखिनां अयं उपाकर्मरूपो विशेषविधिः प्रोष्ठपद्यां भाद्रपद पौर्णमास्यां शास्तः प्रश-
स्तः [illegible] सर्वसाधारणे काले [illegible] पंचमी [illegible]
मा [illegible] तैत्तिरीयाणामपि पंचमी विधाने कार्या वाजसनेयि [illegible] विशेषविधि [illegible]
[illegible] पाकर्म श्रावण्यां प्रोष्ठपद्यां वेति [illegible] कालनिर्णयकार [illegible] तस्मात्
[illegible] श्रावण्यां तैत्तिरीयके प्रोष्ठपद्यामुपाकर्म कार्यमिति सिद्धमिति [illegible] पौर्णमास्यां आषा-
ढ्यां वा उपाकृत्य छंदांस्यधीयीतेति बौधायनोक्तेः [illegible] विकल्प आश्रयणीयः [illegible]
नुकल्पतो विहितो बौधायनीयो [illegible] इति। अत्र ग्रहणादि दुष्ट श्रावणपौर्णमासी [illegible] विकल्प [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

॥सर्वेषां स्युरभं नवे स्य सम यामेणा: स्वग्रह्योदिता इति। अस्यमुख्यकालस्याभावे स्वग्रह्योदितगौणसमय
कालः सर्वेषां स्युः [illegible] निर्णयकारणात् तद्गृह्यानुसारेण व्यवस्थितविकल्प। प. तौ ना व्यवस्थित
विकल्पाकॉएं मुख्य इति॥ ॥ तुषध ग्रन्था वादि नात्र घटते वेदग्रावणाति कामोयाः॥ युः मितपंचमी क
तिकरानाद्रौ सितपंचमी। सर्वे रव यस्यास्व मिति। मितंप वें पूर्णिमा। करोत्वस्तः। यथास्वं रूपयुः साम
वेदिनिः क्रमेण कृतिपर्वकरायाद्याः सर्वैः मितपंचमीतिथियावमनुः। श्रावण्यां प्रौष्ठपद्यां वाप्युपकृत्य
विधि। युक्तं छंदांस्यधीयीत मासान् विप्रोऽर्धपंचमानिति। अपि शब्देन भाद्रपद श्रवणहस्तपंचमीनामुपाद
नां न दृष्टे ऽधियस्तस्मिन्मासे त्रन भवति चेत्। तदा भाद्रपदेमासि श्रवणे न न दिष्यत इति बव्हृचपरिशि
ष्टात्। तथा प्रौष्ठपदी हस्तेनोपादानमिति गोभिलोक्तः। प्रौष्ठपदी प्राप्ते त्वर्थः॥ ॥ अस्य त्रिविधः पूर्वोक्तः का
लः स्मृत इति। अस्य उपाकर्मणः। तथा च प्रचेताः। नवेद्युपाकृतिः पौर्णमास्यां पूर्वो क्तएव चेति गौणप
क्षो कर्षोस्य त्रसामगान्यवि द्रष्टा काल स्य हस्तो नवेदिति। सामगान्यविद्युषां साम वेदि व्यतिरिक्तं [illegible] ॥४०॥
पा। [illegible] यमः। उत्कर्षः कालहस्तो स्यादुपाकर्मादि कर्मणि। अपि चिन्त्यकादि हस्तो नांनमूलकर्षो यु

न. [illegible] ४ सु१

गादिष्वपि। यत्तु कृष्णशृंगारवचनं। दशाहराणां कर्म चव र्ष्वपियुगादिषु। उपाकर्म महालयश्च श्राद्धे दृष्टे हयाद्रि तद्विनि तां
गादिष्वपि। यत्तु कृष्णशृंगारवचनं। दशहरानोकर्ष [illegible] उपाकर्म महालयश्च द्वांदशदृष्टे हषादि तद्विनि तां
छंदोगविषयं। तेषां कालद्वयाव धि। सिंहे र वावित्यादिगार्ग्य वाक्येन सिंहे र्क एवोपाकर्म विधानादिति न्याय॥ ॥ छं चे। [illegible]
निमन्त्यमेकुतिगणां परकद्वयेपीति। युक्त श्छंदांस्यधीयीत मासान्विप्रोऽर्धपंचमानिति मनूक्तेः॥ तथा च उपाकर्मप्रभृति
मार्द्धपंचमासान् कृष्णपक्षेषु निरंतरं स्वाध्याय मधीयीत त्योत्सर्जनेकाल निर्णयकारे व्याख्यातं। गोभिलगृह्यकर्ता
नंतरं वेदस्य निविशेषणः॥ ॥ अथ कतीकसत्वपके नपितेस्वानिगमं कृष्णेरहोगानि चेति। सितेत्र त्वपक्षे। कृष्णेक
नंतरं वेदस्य निविशेषणः॥ ॥ अथ कतीक स्त्र पञ्च ग निमितेस्वानिगमं कृष्णेर होगानि चेति। सितेत्र त्वपदे। कृष्णेत
नंतरं वेदांगानि विशेषणः॥ ॥ अथ कतीक [illegible] उत्क्रद्दछंदांसिशुक्लेषु नियतः पठेत्। वेदांगानि रहस्यं च कृष्णपक्षेषु संप
३१ क्रमके। हृदएकांते। तथा च मनुः। अत ऊर्ध्वं छंदांसिशुक्लेषु नियतः पठेत्। वेदांगानि रहस्यं च कृष्णपक्षेषु संप
ठेदिति॥ ॥ उत्सर्जनकालनिर्णय दीपिकाविवरणे। उपाकर्मकालः॥ अथोत्सर्जनकालः। पौषेमास्यादिष्वधिते थवा तत
सि सा इत्यां रवत्सूत्सर्जनंपूर्वाह्ण इति। विधिनेरोहिण्यां। तथा च याज्ञवल्क्यः। पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथा
पापिवा जलांते छंदसां कुर्यादुत्सर्गं विधिवद्बहिरिति। अष्टकायां कृष्णाष्टम्यामित्यर्थः। [illegible] वीक्ष्य प्रपन्ने हस्तीति
मान्त्रके: पूर्वाक्त इत्युक्तं। अथ नवे घ्रादि द्विजजनः श्रावण्युपाकर्मकृत्वा। पुष्यां घोडाशितेचे। [illegible] तथा [illegible]
पद्यामुपाकर्माकारि तपः सितप्रतिपदि प्राक्तंतयो सर्जनमिति तिः। तथा [illegible]। तथा च मनुः। पुष्ये तु छंदसां कुर्या
पद्यामुपाकर्मा कारि तपः सितप्रतिपदि प्राक्तं तयोत्सर्जनमिति ति। तथा [illegible]॥ तथा च मनुः। पुष्ये तु छंदसां कुर्या

श्रावण्यां पौर्णमास्यां वाप्युपाकृत्य यथाविधि॥१८

दुत्सर्गं छंदसां द्विजाः। माघशुक्लस्य वा प्राप्ते पूर्वाह्ने प्रथमेहनीति। आवैश्यीयकपाकर्मतदोत्सर्जनं तु पश्य स्यात्
प्रतिपद्यादि पूर्वाह्णे पर्यस्य पर्यातिपौतपमासस्य त्पर्याः। अर्धपंचमान् मासानधीयीतेति नेः। कथा [illegible] अ
द्विताद् उपाकर्म विधि दिने इति। वा अथवा एततु त्सर्जनं उपाक्रियाविधिदिनु उपाकर्मर्यां मा दिने क्रियते तस्मिन्
वक्र्यादित्यन्वयः। तथा च स्वादिरगृह्ये। पुष्ये तूत्सर्जनं कुर्यादुपाकर्मदिनेथवेति॥ बौधायनाश्च माघपौर्णमास्या
घस्तुल्कपर्वणि जगुरिति। तथा च बौधायनः। श्रावण्यां पौर्णमास्यां माघ्यां वोपाकृत्य तैष्यां माघ्यां वोत्सृजेत्निति॥
[illegible] कात्यायनः। आहेतत्खण्डिनि। तथा च कात्यायनः। उपाकृत्योदगयनेततो धीयीत धर्मवित्। उत्सर्गश्च तथा तिथ्यां
५ माघ्यां तिष्यां आश्वपदे वे ति॥ आमगाखुतपनेऽपि हस्तिते तु प्रथमे कवीरान्निति। तपनेऽसूर्ये। तथा च सिंहे रवौ तु पुष्यर्क्षे पूर्वा
क्रि विचरे द्वहि च दोगमिलिताः कुर्युरुत्सर्गं छंदसामिति॥ यदि हस्तं ना प्रथमतः पुष्यो नव इन्द्रके उत्सर्ग तद्धुनं तस्यापि
तद्देने। तथा च परिशिष्टे। मासे प्रौष्ठपदे हस्तान्न प्रथम्ये पूर्वाह्ने वे घरा। तथा च श्रावणे कर्यानु सर्गं छंदसां द्विजैरिति॥
अथो नोत्सर्जनोपाकृती प्रत्यब्दं विदधीत तेन तु नवे दाध्यायनं छंदसामिति। तथा च कात्यायनः। प्रत्यब्दं यदुपाकर्म सोत्सर्गं ॥४१॥
र्गं विधिवद्द्विजैः। क्रियते छंदसां तेन पुनराप्यायनं भवेदिति॥ इति श्रावणीनिर्णयदीपिकाविवरणे उत्सर्जनकालः॥

॥ अथ संक्रांतिकालः। तुर्यश्चि वृषसिंहवृश्चिककुंभेषु र्कस्य यः संक्रमः इति। तुर्यं विष्णुपदं। तथा च वसिष्ठः। वृषवृश्चिककुं
भेषु सिंहे चैव यदा रविः। एतद्विष्णुपदं नाम विषुवादधिकं फलमिति॥ कन्यामीनधनुर्नृयुक्कुलीरसंस्थामिति।
अर्कस्य यः संक्रमः इति। कर्क इति तत्पर्यं तमनुवर्तनीयं नृयुक् मिथुनं। तथा च वसिष्ठः। कन्यायां मिथुने मीने धनुष्य
पि रवेर्गतिः। षडशीतिमुखं प्रोक्तं षडशीतिगुणं फलमिति॥ अत्र जानेषयोः प्रोक्तं तद्विषुवमिति। विषुवं तजतौ मेषे
मौ तुलां च रातः। जपेऽयनमुदग्याम्यान्त्येयं कर्क इति। तथा च वसिष्ठः। मकरकर्कसंक्रांती द्वे तु उदग्दक्षिणा
यने इति॥ नाम [illegible] विशेषतः पुनरिमाः संक्रांतयः सप्तधेति। इमाः सर्वाः संक्रांतयस्तु करु विशेषतो [illegible]
घोरा [illegible] सप्तधेति। अनेन पुनः शब्देन वारविशेषेण सप्तधाभवं सूचितं। तथा च देवीपुराणे। सूर्ये घोरा विधौ ध्वां
क्षी भौमवारे महोदरी। बुधे मंदाकिनी नाम मंदा सुरगुरुः हिते। मिश्रिता भृगुवारे स्याद्राक्षसी च शनैश्चरे। एताः संक्रां
तयः सप्तमासा निगद्यते इति॥ नक्षत्रविशेषेणापि दृष्टं सप्तधात्वं लक्षणं तत्रापि मंदा [illegible] ध्रुवक्षित्रेतु राज्ययगता
मंदाकिनी रेवती त्रिचार मित्रमृगे श्वयाश्वि करयोः पुष्य नव धांक्षिका। स्यात्सर्वाग्निनये मघा [illegible] योर्घोराधनिष्ठा
नर्वस्वार्विशाख्निलय [illegible] योः। रात्रस्त्रिषा मूलकामहोदर्या जाश्वार्द्रा रगपू लेषाश्व कथितो राक्षस्यथो मिश्रिता

धात्रं तिके ब्रान्हिर्लि। विधिर्वै रोहिणी। मित्रमनुराधा यम भरणी। विष्णुः श्रवणः। अनिलः स्वाती। उरग आश्ले
षा। राधा विशाखा। तथा च देवीपुराणे। मैत्राग्न्येषु विज्ञेया मद्येषु मं दशकं। नीतथा। हि रंध्रः। हो विजानीयाद्
दैवो रात्रकी त्रिंशा। चरे मे हो दशी ज्ञेया क्रूरे रेरे स्वराः स्मृता। मिश्रिता च वर्निर्दिष्टाः। तार्दि स्तु संक्रमे इति॥
॥ क्रमेण घटिकाः स्तास्तु स्मृता। सप्त सु स्मृतीः सप्त सु। पुण्याख्यास्त्रिच तुः शरर्षि वसु संनेयान वषोदशप्राशस्त्यं ख
लु मुख्यमां स्थितिः। शराः पंच। ऋषयः सप्त। वसवः अष्टौ। तथा च देवीपुराणे। त्रिचतुः पंच सप्ताष्ट नव द्वादश एव च।
क्रमेण घटिका ह्येतास्तत्पुण्यं पारमार्थिकमिति। पारमार्थिकं मिवसौ दृशादि जन्यं मरस्पतमसं क्रांति कालेषुमो
नुष्ठानेन ... तत्तद्देवफलजनेता स्वापिघटी भुजन्यतइत्यर्थ इति कालनिर्णयकारोक्तिमन्निप्रत्यो क्तं प्राशस्त्य।
खलु मुख्यं सास्विति॥ ॥ अयनद्वितीः तुत्रीतरेः संक्रमे। प्राप्य कुर्यात् त्रितयं पवोपवसनं कार्यं फलं कौदि क्षितिरिति। प्रा
विषुवे दत्तं त्रितयं। तथा च वृद्धवसिष्ठः। अयने विषुवे चैव त्रिरात्रोपोषितो नरः। स्नात्वा यो ऽर्चयेद्भानुं सर्वकाम
फलं लभेदिति। अथ चैतस्य नेन विकल्पनाधिकारएकरात्रोपवासः सूचितः। तथा चापस्तंबः। तथा चापस्तंबः। अयने ॥४२॥
विषुवे चैव ग्रहणे चंद्रसूर्ययोः। अहोरात्रोषितः स्नातः सर्व पापैः प्रमुच्यताइति। आदित्ये हनिसंक्रांताविसादिना...

त्रिरात्रएकरात्रोपवासनिषेधस्तु श्रीतरे रितुक्तो ऽथ॥ यत्संक्रांति पुत्रवाद्विषयमाख ... जोविजो को कुर्यादितीत्र जोषां प्रागेते
सूर्ये विष्णुर्वैदिवसस्पतिश्राल त्रएस्यप्रदेयानि मरुत्पाल्यन्त्रि नवानि च सादित संक्रांतिषु करणीयं यदुक्तं तत्सर्वं मलेकालनिर्ण
ये विलोक्यं॥ ... वाढविसे क्रान्स्यादिहितानुष्ठानयोग्याः पुरोनाड्यः पंचदश नषास्वशस्तु मात्राश्रदेवोत्तराः ... पुरः
पूर्वाः पंचदश तु तत्र अथवाषोडश। तथा च वसिष्ठः। संक्रांतिसमयः सूक्ष्मो दुर्ज्ञेयः पिशितेक्षणैः। तद्योगाद्वाप्यधश्चोर्ध्वं
त्रिंशन्नाड्यः पवित्रिताः। पिशितेक्षणैः मांसचक्षुर्भिरित्यर्थः। त्रिंशन्नाड्यः पूर्वं पंचदश पश्चात्पंचदशेत्यर्थः। मारीचिरपि॥
नाड्यः षोडश वैणसंक्रांतेर्मन्त्रसरणीचे... ॥ अर्वाग्याः सन्निहितानां वैतिघटिकाः पूर्वोत्तराः संक्रमेतासाः पुण्यतमाइति। र
तथा च शातातपः। याया संनिहिता नाड्यस्तास्ताः पुण्यतमाः स्मृताइति॥ ॥ ... तथा घटिका विष्णोपदे कर्कटे त्रिंशः पुण्यत
माइति। तथा च वसिष्ठः। मध्ये तु विषुवे दत्तं प्राग्वाह्यो दक्षिणायने। षडशीति मुखे नीतमतीते चोत्तरायणे इति। तथा
दशादश प्रागुत्तराना ड्यो डिकाः श्रेष्ठाः स्युर्विषुवे सति। तथा च बौधायनः। पुण्यं विष्णुपदे प्राक् च पश्चात् पूर्वाद्दशापराइति। ग
पश्चात्तु षोडश। त्यास्वेन षडिति। अथ मकरे। षडशीतिमुखे तीतेऽनन्तते चात्तरायणे इत्युक्त चात्तर ॥ अथ पादिमाः किंया
कर्कटके परस्तु मकरे ता एवादि स्निर्युताः पुण्याः स्युः परतोपीति। पुरः पूर्वास्ताः त्रिंशादेवादित्रिंशुनादशानिर्युताः यव

Indira Gandhi National Centre for the Arts

अथ या दैनौ नायनौ पश्चादपि यथा त्रिंशत्पुण्या इति स्मृतिः। अयनांशौ शरानां अस्तु प...तः षोडशाचेतु
एतावद्दिनैनैव यामतीतो त्तरायणे॥२
त्रिंशदित्याद्यपरतो पि पर्श्व अपि विचारिता पुण्या इत्यर्थः। तथा च ब्रह्मवैवर्ते। त्रिंशत्कर्कटके नाड्यो मकरे दश चाधिकाः। न विष्-
स्वयने तुल्या अतीते चोत्तरायणे। तथा युगाते च षष्टिश्च षडशीति मुखे तथा। इत्यादिवाक्ये रकदृष्टिका नां पुण्य एवं च युक्ती
ते तु त्रिंशत्कर्कट इत्यादि वक्तुर्न विरोधः मानियमार्थो। किं तु पुण्यातिशयप्रतिपादनार्थमित्याहुः। अप्यास्य घटिकाषु
स्पष्टमालाधियत्र। तत्पुण्यातिशयप्रदर्शनपरमिति॥ आकुर्वर्द्धरात्रात्तु ऊर्ध्वमधोंतः पतद्दिनो त्तरदलेन्दू नाड्यः
रात्रे तथा। पूर्वस्यापरतो नि शीथसमया ज्ञेया न वेत्ती परे...घ्यां इष्टुमपीति। यदि त्वर्द्धरात्रात आकुतस्यान्पूना
र्द्ध रात्रे ऊर्ध्वं तेषामः तदा तद्दिनो त्तरदलेयं क्रमणे दिनोत्तरार्द्धं पुण्यं स्यात्। चेत्तु ऊर्ध्वं निशीथसमये
परतो ... तत्परे क्वाद्यैतु तत्रिमित्तत्वयः। अयमाशयः। अर्द्धरात्रादधस्तस्मिन्नूनमध्यक्रमस्यो परिक्रिया।
ऊर्द्ध संक्रमणे चोर्द्ध मुदयात्प्रहरद्वयमिति वा मिसिष्ठवाक्यं। तथा नाड्य गास्करे पुण्यं प्रसर्वार्वरीदलइति
दृषीगराणवाक्यं विषुवविषयमिति। मानाड्यप्रहरद्वयं नास्करोदि वसः। नासंकरार्जीनिष्पूर्त्विति ...
पूर्वोत्तरणवाक्यं विषुवविषयमिति ... विष्णुपदी वतुमीनमकरमुकन्यासुवैसदा। पूर्वोत्तरं क्रांतरा...
घटी दश ... किं चिन्मूना ईरचर्द्धत्वार्थ॥ विष्णुपदी च तु मीनेन न्यु क्रन्यास्तु वैसदा। पूर्वोत्तरं ते र स्यो ना ने
शारीरदश्य ...किं चिन्नू नाड्य रत्नद्वार्थ॥ ... जपराह्नमं चैव श्रौतस्मार्ते च कर्मणी
संक्रमणे भवेत। पूर्वा पंच नाड्यस्तु पुण्याः प्रोक्ता मनीषिभिः। अपराह्णमुपां चैव श्रौतस्मार्तिक्रकर्मणी
संक्रमणे भवेत्। पूर्वापर्कर्पंचनाड्यस्तु पुण्याः प्रोक्तामनीषिभिः। संध्यस्यूर्ध्वं रात्रेच उदया
संक्रमणे उभये दर्भमति रेकेपरेदिनि। अर्द्धरात्रे वसंध्ये दिवा पुण्यमनजातं संध्यस्यूर्ध्वं रात्रेच उदया
सा समयेपि ते तु॥४

तिनिगमवाक्यमनिशेत्याहुः। अच्युती द्विषडशीत्यामपि घोर्द्धा निशाः। स्वच्छे त्वादिस्तु नादिनात्स घटिकाः पूर्वे कि
पश्चात्तु लोस्या तां य पुदये परे कि घटिकाः पंच स्मृताः शोन नाड्य इति। अर्द्धे इति निशाः अर्द्धरात्रादधइत्यर्थः।
॥वसिष्ठवाक्यं सर्वसंक्रान्तिपरं निगमवाक्यं तु पुण्यातिशयद्योतकमिति केचि...मिति केचित्। केचन तु ...त्याहुः।
आकुः केचिदर्द्धरात्रसमयात्पूर्व्वाग्रसंक्रांतिपुण्यमास्ते न हर्दनं स्तु तनिमाः सायाद्य स्थाघटाः। तस्य पुण्यतमं
इति। विश...दषडशीत्यासौयाः पंचघटिका अतिशये न पुण्या इति निगमवाक्येनोक्तं। धनुर्मीनगवति क्रम्यक न्यो च
मिथुनेतत्थे। पूर्वापर विलागेन शश्रो संक्रमते यदा दिनौतौ पंचनाड्यस्तु तदा पुण्यतमाः स्मृताः। उदग्वचतर
पंचदैवेपि त्वेव कर्मणी निस्कंद पुराणवचनादयने। कविष्ठवोपि सायादपस्ठाः पंचनाड्यः पुण्यतमा इति तावे
...आसं नसंक्रमे पुण्यं दिनार्द्धं स्नानदानयोः। रात्रौ संक्रमणे तानोर्विषुवत्स्य यनेदिनमिति यज्ञपार्श्व वचने
नाचनेदिनं पुण्यमुक्तं विषुवत्स्यने दिने इति क्रचचित्साठः। तत्रादिने रात्रौ वा संक्रमणे ... विषुवत्स्ययनयो र्दिनार्द्ध
पुण्यमिति तदसदमिप्रेत्याह। अयायनमध्यः पश्चान्निशीथे ऊर्ध्वं घटि ...सस्व मह सलदर्द्धमप्यवां पुण्य
मिति॥ निशीथे वेडायनायन वर्जिते हनि रविसंक्रांतिरर्वो गहस्तिष्ठ्य केवनिशीथागापदिति षि रात्रौ

तदाप्रापरदिने। अर्द्धरात्रे यदि संक्रमस्य समये भिन्नातिथिः स्यात्तदा पूर्वघटिकाद्वयमुत्तमं स्नानमिति। अयनवर्जि
तानि रविसायनवामिश्रयता सर्वा संक्रान्तिर्निशीथे चेत्क्रायेत दई अर्द्धे समये पूर्वाङ्गहस्तिप्यां पूर्वदिने /
तिथ्यर्द्धसहितिशीघ्रगा तिथिर्यदि एकैव स्यात्तदापरदिने संस्नायेद्द्वई २ शास्त्रसंमतं। यदि संक्रान्तस्य समये मध्य
रात्रे भिन्ना तिथिः स्यात्तदापरेह्नि साधं दजकुत्तमं स्नानमिति तन्वयः। तथाचोक्तं। आदौ पुण्यं विजानीयाद्यदि भिन्ना तिथि
र्यदेतु अर्द्धरात्रे व्यतीते तु विज्ञेयं परेह्नीति। आदावह्नि पुण्यं विजानीयाद्यद्यपि भिन्नातिथिर्भवेत्। यद्यर्द्धरात्रे तिथि
रभिन्ना तिथिर्न्यास्यात्तदा परदिन एव पुण्यमित्यर्थसिद्धं। अर्द्धरात्रे व्यतीते भिन्नायामभिन्नायां वा तिथौ सं
क्रमणे यदि नाडीस्नानदानयोरिति साम्प्रते परेह्नि वक्तव्यं हेयमिति कालनिर्णयकारे व्याख्यातं। च। पूर्वापर
दिने यः पुण्यं तत्कि यदि त्वपरेयां रात्रौ संक्रमणे पुण्यं दिनार्द्धं स्नानदानयोरित्यादि नानिर्णय इति भावः ॥ ॥ से
यार्द्धे च कुलीरो निशाः पुण्यं पूर्वमहो भवेत्तु मकरायघर्द्धरात्रे परं पुण्यं प्रोक्तमहद्धति। कुलीरः कर्कः। इदमवाय
तं। पूर्णे चदर्द्धरात्रे तु यदा संक्रमते रविः। प्राक् दिनद्वये पुण्यं मुक्तामकरकर्कयोरिति वसिष्ठवोक्तं स्मर्यः।
अर्द्धरात्रे पूर्णे यदा संक्रान्तिस्तदा दिनद्वयं पुण्यं प्राकुः तत्र पूर्वदिनस्योत्तरार्द्धं उत्तरदिनस्य पूर्वार्द्धं। सं पूर्णे-

अर्द्धरात्रे तु उदयेस्तमये पि वा मानार्द्धं भास्करे पुण्यं न पूर्णे शार्वरी इति देवीपुराणवचनात्। मानार्द्धदिनमानार्द्ध
मात्रं करोतीति० भास्करो दिवसः। मुक्तामकरकर्कटाविति मकरकर्कटयोर्दिनद्वयं पुण्यं न भवति। किं चैकं सायनं
क्रमं पुण्यमिति वचनात् तस्मान्मध्ये तु विषुवे पुण्यं प्राग्विशौ दक्षिणायने। षडशीतिमुखे तीते अतीते चोत्तरा
यणायनेइति वचनात् कर्के पूर्वदिनं पुण्यं मकरे उत्तरदिनमिति। तथाचोपसंहृतं कालनिर्णयकारेण तत्र
वचनात् तस्याजोचनयामकरे उत्तरदिनं पुण्यं कर्कटे पूर्वदिनमिति ॥ ॥ यदास्तंगते सूर्ये प्रदोषे वापि वा कर
मकरं याति तदा वापि कुर्यान्न दिनद्वयं पुण्यं केचिदिच्छन्ति। अस्तंगते यदा सूर्ये झषं याति दिवाकरः प्रदोषे वार्द्धरात्रे वा
दापुण्यं दिनांतरमिति बोद्धायनवचनानुनमतमाह। अस्तंगते त्वतपने स्यात्प्रदोषे झषः। तत्राह हि तत्वयेपि पुण्य
मवदान्कादिदि च्छन्ति। झषो मकरः ॥ ॥ पुत्र जन्मनि यज्ञे च तथा संक्रमणे रविः। राहोश्च दर्शने स्नानं प्रशस्तं नान्यथा निशीति वसिष्ठ
दिवाक्याशये नाह। निशासंक्रमे तत्कालमत्र नरादिविशिष्टफलदा रात्रिरिति। यायाः संनिहितास्तु भवेति घटिका इत्यादि पूर्वा
क्तायास्य त्रिः संनिधानतद्दशात् विशिष्टफलदा पर्व्वः। संक्रान्तिकालस्यातिसूक्ष्मत्वात्तत्र तावत्कालानामनुपपन्ना
त तत्र रात्रौ संक्रान्तिस्नानादिविधयक शास्त्रे संक्रान्तिसंनिधाने पुण्यातिशयप्रतिपादकशास्त्रानुगुणमिति भावः ॥
॥ ॥ निषेधपुत्र यात्रादेरपि क्वचिद्विहितः प्राग्ध्व नाडीग्रह इति याचात् निषेधे पुत्रक्रोविदेः प्राग्ध्व नाडी अह इति मे

क्रांतेः पूर्वापरघटिकाम्ले निहितः प्रोक्त इत्यन्वयः। तथा च बालबोधे गार्ग्यः। यात्रादि निषेधनं अपि सूर्यकालेपदं स्थिरीकर्तुं सह
न्कुर्वतः। आयोग्यत तुल्यतयोपदिष्टं भवति नित्यपरिपूर्णकाला इति॥ ॥अथ पूर्वा क्रांतौ क्रमतो दिनरात्रिविभागे तः स्नानादिका
नः स्मृत इति। दिनान्यत्र सौरराशिसंक्रमतः पूर्वं द्वादशघटिभिः स्नानादि स्मृतमित्यर्थः। एतच्चायनांशाभिप्रायेणोक्तं। तथा चाहुः।
अयनांशकल्पेन कालेनैव स्फुटं भवेत्। सर्वं विष्णुपदाधिकं विद्यादित्यपरात्पराः। मृगकर्कादि सूर्यस्याप्युदगयनमतः। तद
संक्रांतिकाले स्फुटा विषुवदादयः। अयमर्थः राशौ प्रतित्रिंशदंशा भवंति। सूर्योत्र प्रतिदिनमेकैकमंशं भुंक्ते तत्र यावद्भिरंशै
रयनस्य प्रवृत्तिर्भवति तावतामंशानां सूर्यस्य भोगकालेन भावि भाविविष्णुपदादिकानां प्रवृत्तिर्भवति। विषुवदाकालनिर्णयार्थं नि
ष्यंतत्सदा द्वादशांशा अयनांशा अप्यनुवर्तिनीति मितिरित्युक्तं। तथा चोक्तं कालनिर्णयकारैः। न तत्र द्वादशभिरंशैरयनप्रवृत्तिम
वर्तितदा अनुभावि। स्याः संक्रांतेर्द्वादशघटिभिर्नैरर्कैकपुण्यकालो भवति तस्मिन् संक्रांतिनिमित्तं स्नानादि कर्तव्यमिति। एवं
न्यूनातिरिक्तबोद्धव्यमिति॥ ॥यदुक्तं कालनिर्णयकारेस्तदेव स्पष्टयन् अयनांशवशादिनवृद्धिर्भवतीत्याह। अंशाः
ष्टिकलात्मकोनुशारदं सूर्यस्य गत्याप्नुजावद्यांशाद्भवितोधिकाधिकादितः पुण्यो वृषष्ठ्यादितदिति। सूर्यस्य गत्या अनु
शारदं प्रतिवर्षं कलावृध्या अनुवृषष्ठ्यादितः षष्टिवृध्यारवितो द्वादशांशात् अधिकस्यैयादशादिरंशः पुण्यं भवति। यतः ॥८५॥
अंशाः षष्टिकलात्मकः कलानां षष्ठ्या वृद्धिर्भवति। यत एतद्गतेर्विशेषणी तदेव तदुक्तं भवति सूर्यगत्यैवानुकूलं च

श्री २

र्षि अयनांशा मासे कीकलाभुंक्ते। एवं वर्षषष्ठ्यैकमासषष्टिर्भवति। कलानां षष्ठ्या एकोंशो भवति। एवं गणयमानेयाव
तः अंशास्तवंति तावद्भिः सौरेर्द्विवर्षैः संक्रांतेः पूर्वमपि पुण्यं भवेदिति॥ ॥नाड्यौकेस्य नस्यनानात्परस्यौक्तौः अनाः च
उज्ञेति। असंक्रमात् सप्तनक्षत्रसंक्रमात्। तथा वर्जयेन्निनिः। नक्षत्रराशिपोरविर्यैक्रमेस्फुरवीकारत्रापिरसेदु नाड्य इति॥ ॥
वंशादीनो अंशानां नक्षत्रराश्योः संक्रमेयांपुण्यघटिकास्ता आह। अर्थंदोरेकघटीत्रयोदशापजीपुका नरात्रेः। क्रमेणाग्र
वेति। अस्यइदं देवीशरपा। नक्षत्रराश्योः क्रमे संक्रमे प्राक्पूर्वाऊर्ध्वउत्तरा त्रयदशापजीयुका घटी एकैव पुण्य इत्यर्थः॥
॥अनाः कऊस्यतपे ताः नाड्य स्वतस्वइति॥ ॥तथा जस्योक्तं घटिकात्रयमनुपानिर्युक्तमिति। इम्स्य बुधस्य मनुषपौ
स्वदशाप सैरितसर्पी॥ ॥गिरीवीशितुः। नाड्यः स्पुपस्समप्तकेनस्पाहिताः नाड्य स्वतस्वइति। गिरामीशितुर्वृहस्पतेः
॥कवेस्तूक्तं सैकपञ्चत्रिंशत्योः॥ कवेः शुक्रस्य॥ ॥कुजास्ते रव्यास्तु नाड्यः स्वष्पा। सौरेसप्तपञ्चजीपुनाइति। कुजास्तरव्या
षोडश संख्याः सौरे शनैश्चरस्य। तथा च जैमिनिः। नक्षत्रराश्यारिसंईषुत्का पुण्यं। अर्थंदोर्त्रिदशापजीपुमारवे
वनाडीषु निर्मित्तं स्तौ कानाड्यः स्वतस्त्रसपपाक्तकस्य। बुधस्यतिस्त्रो मुनेर्वः पञ्चानि नाड्य स्वतस्वः पञ्चपञ्चसप्तयु
कागुरोः स्वशुक्रेसपपास्वतस्वः। द्वि नानाड्यः पञ्चसप्तयुक्ताः शनैश्चरस्यानिहिताः पुण्याइति। अयनिर्वि

स्नानादि शस्तं ग्रहेन्यसंक्रांतिव्यतिपातजन्मसु तथा पुण्येति हासश्रुतौ। जन्मनि धने विवाहकाम्यविष्णुप्रतिष्ठाव्रतेषु।
त्तेवे निधने च देयमस्तु तोन्यत्र प्रशस्तानि चेति। अज्यायाम् ग्रहणादौ स्नानादि शस्तं देयं दानं च वान्नीत यावं मनुः। ग्रहणोद्वा
हर्मौ क्रांति यात्रान्नि जन्म वैष्णवा अवले चेति हामस्य रात्रौ दानं प्रशस्यते। विष्णुः। विवाहव्रतसंक्रांतिप्रतिष्ठा ऋतुजन्म
स्तु। तथोपरागसंपातादौ स्नाने दाने निशा शुभा। तथाग्निजनः। राहुदर्शनसंक्रांतिविवाहात्ययवृद्धिषु। स्नानदानादिकं
कुर्युर्निशि काम्यव्रतेषु चेति॥ ॥इति कालनिर्णयदीपिकाविवरणे संक्रांतिकालनिर्णयः॥ ॥अथ दर्शमावास्याश्राद्धनिर्णयः॥
॥दर्शश्राद्धविधिं त्रिधा शितदिनांत्यांशेपराह्णे चरन्नित्यमिति। त्रिधा विभक्ततदिनांत्यांशः पराह्णः त्रिधा विभक्तदिवसस्य तृती
यन्नागेव तोमाने अपराह्णे इत्यर्थः। नित्यं नित्यं श्राद्धमेतदित्यर्थः। तथा च कात्यायनः। पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि
ज्ञास्यते। वापरस्य तृतीयेंशो नाति संध्यासमीपतः। तथा शातातपः। दर्शश्राद्धं तु यत्प्रोक्तं पार्वणं तत्प्रकीर्तितं। अप
राह्णे पितृणां च तत्प्रदानं प्रशस्यते इति॥ ॥यदुक्तमये घुस्रेष विहितः सर्वापराह्णस्थितः। दर्श इति। यदि दर्श उभये द्युर्दि
नद्वयेऽपि अपराह्णे वर्तते तदाय सर्वापराह्णव्याप्तः स एव विहितः या ह्य इत्यर्थः। तथा च पिंडान्वाहार्यकं तत्त्सादिनोक्तं
पिंडान्वाहार्यकं पिंडपितृयज्ञानंतरं क्रियमाणं श्राद्धं॥ ॥अपराह्णद्वयगोपराह्णव्यापकुचेष्टाव्दादाघः कुयद्वि। तथा चोक्तं॥

यदा चतुर्दशी यामं तुरीयमनुपूरयेत्। अमावास्या क्षीयमाणा तदैव श्राद्धमिष्यत इति क्षीयमाणापरस्मिन् दिने सर्वापराह्ण
व्यापिनीन तत्पूर्वा त्वर्थः॥ ॥छागलेयः। उभयपक्षे कि बहुवचने तत्र त्वेः परोध्वर्युभिः। छंदोगैस्तु च छमिति। तथा च हारीतः। त्रि
मुहूर्तोच्छकर्तव्या पूर्वा खर्वा च बह्वृचैः। कुहूर्द्व्यध्वर्युभिः कार्या यच्च हास्या मगातिथिरिति॥ ॥एतदुदितं सारोरिति दर्श
तत्पूर्वनिर्णयतां। तथा च लोगाक्षिः। सिनीवाली द्विजैः कार्या साग्निकैः पितृकर्मणीति॥ ॥निरग्निद्विजैः शूद्रैः कुन
पस्थितेविनष्टुपुर्दर्शेस्मृतं पार्वणमिति। तथा च सएव स्त्रीभिः शूद्रैः कुहूः कार्या तथा चानग्निकैर्द्विजैरिति॥ ॥द्वैधेप्यं
कुतपं समग्रमपि वा योन्वेत्य सा विधाने दर्श इति। तथा च हारीतः। न तद्विघ्नामावास्या प्रतिपन्मिश्रिता पिवा पित्र्यकं
र्मणि दिवि द्रष्टिर्या स्या कुतपकालिकीति॥ ॥येद्विनद्वयेपि कुतपं नान्वेत्य सावादिन इति। तथा च बौधायनः। घटिकैका य
मावास्या प्रतिपत्सु च वेध्या तत्र विद्वापि कर्तव्या दैवे पित्र्ये च कर्मणीति। प्रतिपत्सु परिक्केकापि कर्मकालस्य वेधनीय
दिनस्यादित्यर्थः इति कालनिर्णयकारैर्व्याख्यातं॥ ॥यस्त्वल्पं दिवसद्वयेपि कुतपं गच्छेत्तदा क्रतुत्तरेया एवं वृद्धि समव
योरितरस्यापूर्वैकुक्रेति इतरस्यानिष्पत्ति रुच्ये। तथा च प्रचेताः। सिनीवाली कुहूर्वा चाक्रतुक्ते श्राद्धकर्मणि स्यातीनेव
कुमध्यके श्राद्धादि स्याकथं तदाति चिन्हये सिनीवाली तिथिवृद्धौ कुहूः स्मृता। साप्यपि च कुहूर्द्रयावपदर्श,

वेदितिनिरीति॥ ॥अथ दर्शे ये व्यापी चेत् कृतपस्य पश्चिमदिन इति। पश्चिमदिनइति। पश्चिम
वेदितिनिरीति॥ ॥अथा दृश्य ये व्यापीचेत्कृतपस्य पश्चिमदिन इति। ... तिथिवृद्धौ एव द्यु
दिनेष्वितौ यदिनो अनंतरा देवस्वे तो वाक्यात्। दिनद्वये कुतप ... पि चेत् तिथिवृद्धौ एव द्वि
दिनेषु इति। यदि नो अनंतरात् देवस्वे तो वाक्यात् दिनद्वये ... ॥ ॥ अपराह्णव्यापि ... व्व
इत्येतन्नास्पदेति। अतः पश्चिमदिन इति क्रमिति भावः॥ ॥ अथ कुतो मुहूर्तो ... विज्ञेयः कु
सर्वदा। तथा अष्टमो मुहूर्तो यः स कालः कुतपसंज्ञस्तस्मात् प्रे माहुः। अष्टको मुहूर्तो ... विज्ञेयः कु
तप इति॥ ॥ अरुणोदय वेधामावास्यायदा नवेत् स कालः परमोज्ञेयः पितॄणां दत्तमक्षय्यम्
तिथ्युद्धिष्ट वचनं तर्पणादि विषयमिति काल निर्णयोक्तिमनुभिप्रेताह। अरुणोदयव्युजोदर्श
स्थितो तथा त्वयान्यापि तर्पणादि विषयमिति। अरुणोदयवेधाया अमावास्या युक्तस्य ... तान्त्रे
त्वा॥ ॥ मुहूर्तं नष्टमावास्या प्रतिपद्यपि चेद्भवेत्। तदानीं कुतपे ... पूर्व शेषं ... पूर्व वदिति वचन। तु जा
पुंके षादि सर्वविषयं। अमायात्रीतिपक्षकालः सर्व पापहरा तिथिः। चंद्रसूर्यग्रहे ... आस्नानदानादि निर्णयम
पुराणवचनादित्यं तत्राह। अथा त्वापि दर्शस्तु जादानादाविति॥ ॥ घटिकैकं प्रथमावास्या नवघटिका ... गे ११
तत्र व्यर्थमिति तदेवेपि ... चोदितमिति तत्र वचनो वचनं देवजधर्म नोपवासः विषयं। षष्ठ्यां कार्य अमावास्या

दाना ३

पूर्वविद्धा तथाष्टमी। सप्तमी परविद्धा चनोपोष्यं तिथिपंचकमिति स्कंदपुराणादित्याह। पित्र्ये ... वपनोषस्य दत्ता हार ... तारो
पर स्वीकार्य इति॥ ॥उत्तमकर्माने शुक्लस्यायां त्रिमुहूर्ते तथा। न तु विद्धाप्यमावास्या प्र ... भवति यस्मिन्नह इति कात्याय
न वसनं देवकार्यविषयमिति कालनिर्णयकारो ... गोनाशीः ... तार्के वर्षप्राग्वि
... देवकार्य विषयमिति कारो क्रमिने ... स्यावानोपदानात्मरहति॥ ३। ते कालनिर्णय दीपिका विवरणे
अमावास्याद्यनिर्णयः॥ ॥अथाष्टकानिर्णयः॥ ॥पौषादि त्रिषु मासेषु च बहुलाष्टम्याष्टकाख्याः ... मार्गेष्व
पि नापि केचिदुक्ता इति॥ तथा च ब्रह्मपुराणे। अमावास्यादिकालेषु पौषमासादिषु त्रिष्विति। तथा च पद्मपुराणे अ
नित्यं तापि च ... वसुनाम्नां पितॄणां शाखायाः पुनरेव दत्ताया भाद्रपदापरपक्षे अष्टकाद्येनोपन्निर्दिशिता। प्रोष्ठपद
अष्टका नृपः पितॄना के नविधियमि। ... सर्वकामफलप्रदेति। मार्गशीर्षमासस्याष्टका त्रोनके नोक्ता। हे
मंतशिशिरयो ... मपरपक्षाणाम ष्टमी अष्टका इति॥ ॥ ... मासाना ... तु निर्णयेय
न्वष्टकाख्या इति। एषां मासानामपि तान्नवम्यां पुनिर्हरन्वष्टकाख्याउदिताः। ताश्च ... अष्टका नाम
चुपरवाद्र वैनाविति ने न वर्षनाम्नायेषु मासेषु अष्टका भवति तेषु वाष्टका इति भावः॥ ॥ ... पार्वणमाख्य
ति अष्टका अन्वष्टका ... नवमि ... आवश्यमिति यावत् ... श्रावणाग्रहायण्यो ...

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ष्टकास्वपि पितृन्मोदयात्। तथा पितामहः। अमावास्या व्यतीपाते पौर्णमास्यष्टकासु च। विद्वान् श्राद्धमकुर्वाणः
ष्टकास्वपि पितृन्मोदयात्। तथा पितामहः। अमावास्या व्यतीपाते पौर्णमास्यष्टकासु च। विद्वान् श्राद्धमकुर्वाणो
नरकं प्रतिपद्यते इति॥ मातृयजनं चाष्टकास्वादितः। पश्चात् पितृभ्य इति। आदितः श्राद्धे। तथा च देवलः। अष्टका
स्वष्टकासु कर्त्तव्यं श्राद्धं हेमन्ते। तिकास्वेवं। अन्वष्टकासु क्रमशो मातृपूर्वं तदिष्यत इति॥ ॥ अथ वृद्धिनिमित्तं
स्तुच कर्त्तव्यं श्राद्धं हेमन्ते। तिकास्वेवं अन्वष्टकासु क्रमशो मातृपूर्वं तदिष्यत इति। तथा। [illegible] अष्टकासु वृद्धौ
आब्दिका च अष्टकास्वं वा श्राद्धमतो यदा त्वपत्ति निः श्राद्धं सहामासां वदिति। तथा [illegible] पितृयज्ञो तत्रा
च प्रातिसंवत्सरे। तथा। अत्रमातुः पृथक् श्राद्धमन्यत्र पतिना सह इति॥ तथा वा कं पितामहेन। अमावास्या व्यतीपातइत्यत्र
[illegible] मार्गे श्रावण माघ भाद्रपद इत्यादि॥ नित्यं पार्थिव [illegible] पौषे मासि तथा माघी श्रावणी च
दिनानि [illegible] सुधर्माते। श्राद्धं जनमनावास्या निर्त्यं पार्थिव [illegible] अष्टकास्वपि॥ ॥ इतिका
[illegible] तथा [illegible] पौदर्शी। अथ [illegible] वृद्धिश्राद्धकालः॥ ॥ [illegible] वृषभो अग्नि
[illegible] काविवरणे अष्टकानिर्णयः॥ ॥ अथ वृद्धिश्राद्धकालः॥ तथा च [illegible] पुराणे कर्म एषां दायके
प्रतिष्ठानरवात्रेष्टा जनसंस्क्रिया सु वयं श्राद्धं नान्दीमुखाख्यं [illegible] नान्दीमुखा [illegible] तर्पयेद्विधिपूर्वकं। तथा च
मीमांसा चातिशो जातेज [illegible] विवाहे [illegible] पितृन्नान्दीमुखा [illegible]

न १

थार

श्राद्धं नेः। यज्ञोद्वाह प्रतिष्ठासु मेखला बंधमोक्षयोः। पुत्रजन्म वृषोत्सर्गे वृद्धिश्राद्धं समाचरेत्॥ तथा च विष्णु
रालोद्भवा पुत्रविवाहे प्रत्रवेशे नववेश्मनि। [illegible] कर्मलिबालानां च श्राद्धकर्म [illegible] तथा। सीमन्तोन्नयने चैव
प्रत्यादि मुखदर्शने नान्दीमुखं पितृगणं पूजयेत् प्रयतो गृही इति॥ ॥ [illegible] स्वक्रियासु [illegible]
वा [illegible] उपरि [illegible] संस्कारे
यो वा विधि [illegible] संस्कारकर्मसु [illegible] तथा
तथा च [illegible] पिता [illegible] संस्कारकर्म [illegible] संस्कारे [illegible] शेषसंस्कारकर्म
[illegible] निर्णय कारेण संस्कारा [illegible] विवाहे [illegible] संस्कारे [illegible]
[illegible] एवेति॥ ॥ [illegible] श्राद्धकर्मादि [illegible] तथा। [illegible] श्राद्धविधिः [illegible] ति।
प्रेत्या [illegible] कर्मदिवसे [illegible] श्राद्धविधिः परे [illegible]
परे [illegible] कर्म [illegible] नन्तरादि॥ ॥ [illegible] श्राद्ध [illegible] तथा॥ [illegible] मातामहो [illegible]
नां त्रिकमिति [illegible] तथा [illegible] श्राद्ध [illegible] तथा [illegible] मातामहो [illegible]
दुत्रय [illegible] प्रेत्याह। [illegible] दधीत [illegible] यो: [illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वृत्ति॥ ॥ अथाग्निति अकालानां नांदी श्राद्धस्य पं कृधः। पूर्वेद्युर्वै प्रकुर्वीत नपूर्वाह्णे मातृपूर्वकं मितिवद्धमनुवचे
नमन्निजेत्याह। एतदस्नंनेवं सद्दवां वा पूर्वकं स्यात्प्रयोग इति॥ प्रयोगपूर्वाह्णे॥ ॥ इति कालनिर्णयदीपिकाविवरणे दर्शश्रा
द्धकालः॥ अथ कृष्णपक्षश्राद्धकालः॥ तत्रान्याश्रुति चैव वस्य मन्नितेपक्षे चरेद्धस्सदं रम्याद्विपुवा दिपुवर्वा
श्राद्धमिति। तत्र कृष्णदशी। दिकु। दशमी। ऊर्ध्वं च गोमतेन। अमावास्यायां पितृ स्यादं घातं वत्प्रत्ति वा अपरपक्षे
स्य यथा श्राद्धं सर्वं विकल्पात्मदेशश्रा द्धं नसदंकाल नियमः शक्तितः इति। तथा मनुनापि। कृष्णपक्षे दशम्या
दिकर्तृणि चतुर्दशी। श्राद्धं प्रशस्तास्तिथयो यथैता न तथेतरा इति। यदि च कृत्नः। एकत्र्यात्रिषु त्यरेपि च
तिंशरी धृष्यकाचरेदिति। युगत्यरेच त्रयः। परे। तथा च कात्यायनः। अपरपक्षे श्राद्धं कुर्वीतोर्द्ध्वं वा चतुर्थ्याय
दहः संपद्येत। श्राद्धं यस्मिन्वाहनि श्राद्धसाधनसंपत्तिः। यदा कृष्णपक्षे श्राद्धं कस्मिन्दिने क्रियते तदा
मावास्याष्टकादेह्वी प्राप्तिविधानाद्दर्शश्राद्धं प्रयोगेव॥ ॥ दर्शेनान्यदिनं विकल्प तइति। श्राद्धं कुर्युधः केत्नेति। ।४५।
दर्शेन समा वा स्यात्। तथा च निगमः। अपरपक्षे सद्दः संपद्येता मावास्यायां विशेषेणेति। तथा चोक्तं कालनिर्णय

कृत्वा बोधितिक ल्यमेवमन्यं न शस्ति॥ ॥ इति कालनिर्णये दीपिकाविवरणे कृष्णपक्षश्राद्धकालः॥ ॥ अथ नागपदापर
कृष्णश्राद्धकालः। यात्स्यं स्यादयनं शुभं पितृणां जोनत्रापि कुत्र हरेरोरास्त्रैमासमत्र वृषं तत् ... क्रानात्यस्मपक्षेऽपि तः। पंचमाः
पृगस्त्ततोऽधिकमतो धूर्द्ध दशम्यास्ततो नेगः सोपि न चान्वितः। अन्ततरइति। तथा च वह्निः॥ धर्मो तेरे उत्तरायणे त्रेच्छया
दक्षिणायने। यः। स्वायनात्रु मासं तत्र मृत्ते केशवो श्रोषयद्याः परपक्षस्त्वत्रापि चं विशेषतः। पंचाम्पूर्द्ध तत्रापि द
... पिवं। मघासु कात तत्रापि शास्त्रा राजस्वयोर्वाद्दशी ति॥ ॥ निः स्वस्त्र शास्त्रे करपि। एकत्र्याक्रिमहालयेपि
रा ... ईत ... पिव। मघासु ... एकत्र्याक्रिए कस्मिं दिवसे शाकेरपि पितृयज्ञं कुर्यात्। तथा वृता
तृप ... कुर्यादिति। निःस्वो दरिद्रः महालयपक्षमध्ये एकत्र्यात्रि एकस्मिं दिवसे शाकेरपि ... तस्य मृत्वस्वर या
गरस्वं उत्तरापाढा। पंचमपक्षे कन्यासंस्थे दिवाकरे। यो वै श्राद्धं नरः कुर्यादेकास्मिन्नपि वासरे। तस्य संवत्सरं या
वत्तृप्ताः स्युः पितरो नात्र संशयः। तथा नागरखंडे। आषाढ्याः पंचमे पक्षे श्राद्धं न कुर्वंति। दारिद्र्यपि सोमस्य
... करणी यमिति तावत्॥ ॥ मानव ... तनमोस्य स्वहृतिनि
वह्निपेथ्यति। तिःप्रकरणदोषत्रवणान्न दरिद्रेणापि करणीयमिति तावत्। त्रिभागहीनपक्षे वा त्रिभागं ... जवनि
तथा च पद्मपुराणे। अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु श्राद्धं कार्यं दिने दिने। त्रिभागहीनपक्षे वा त्रिभागं ... कुर्यादिति।
॥ आदित्यपुराणे। कन्यागते सवितरि याव्यहानि तु षोडश शाकेनापि स्यानि तु ... पितृणां दत्त ... कुर्यादिति।

[illegible] यद्यपि [illegible] पञ्चम्यां श्राद्धकालं च [illegible] पञ्चदशाहीत्यादि । तथापि कथमविदुषि तिथ्यं-
[illegible] यद्यपि [illegible] ष्वनेषु [illegible] श्राद्धकाल [illegible] पञ्चदशा [illegible] तिथ्यर्धं प्राप्नुवन्ति [illegible] कर्तृकर्म [illegible]
[illegible] श्राद्धं दिनात्मकं भवति । तत्र [illegible] निर्णयः [illegible] [illegible] कारः [illegible] प्रेत्याह [illegible] श्राद्धं
[illegible] मपि [illegible] [illegible] इति [illegible] निर्णयकारः [illegible]
[illegible] [illegible] दिने [illegible] क्रियाप्राप्त्य [illegible] मध्य
[illegible] [illegible] इति भावना [illegible]
[illegible] [illegible] मिति । अन्यथा हि [illegible] [illegible] प्रपञ्चः । [illegible]
[illegible] [illegible] वायदि [illegible] [illegible] तीयाद्दिनं [illegible]
[illegible] प्रतीयते । तथा [illegible] पञ्च [illegible] [illegible] प्रतीयते । ततो [illegible] इत्ये-
श्राद्ध [illegible] प्रतीयते [illegible] तिथि [illegible] [illegible] श्राद्धकर्माणीति ॥ [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] मत [illegible] श्राद्धकर्माणीति ॥ ५०
[illegible] [illegible] तिथि [illegible] प्रयो २

स्प १ [illegible]

५२

[illegible] श्राद्धमनु [illegible] नवा [illegible] श्राद्धं [illegible] दुपपद्यत इति
श्राद्धात् [illegible] प्रतिदिनं दक्षिणादेया । उत्तरस्मिन् [illegible] दिने दक्षिणादेया
[illegible] श्राद्धं प्रतिदिनमाव [illegible] [illegible] कार्यकर्म [illegible] मध्य
दक्षिणायाः [illegible] [illegible] दक्षिणेति । तथा च [illegible] निर्णयकारः । उदाहृतानन्य
[illegible] [illegible] तिथ्याः पुरा
[illegible] [illegible] [illegible] तिथ्याः [illegible]
कार्ये [illegible] । एतदपरपक्षे [illegible] श्राद्धं महालयपदे [illegible] [illegible] गृहे [illegible]
[illegible] [illegible] कार्यमित्यर्थः । तथा च [illegible] दिनकरो
[illegible] [illegible] इति ॥ तत्र [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] इति । तथा [illegible] [illegible] तथा च स एव [illegible] [illegible]
[illegible] इति [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] पितृणां वै महालयपद इति ॥ [illegible] श्राद्ध [illegible] [illegible]
[illegible] पायसमाहितः [illegible] श्राद्धे [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

आद्धं कां नन्दप्रमावास्यानि त्यं पार्श्वे वंसंतम। पोर्समासी तथामाघी आवरणी चन्द्रपोतं॥ प्रोष्ठपद्यामनुतापी
स्यात् कृष्णत्रयोदशीति। तथा पञ्चसु तो। गौरकपिटिसगौ ता: कीर्तयंति पुरा विद:॥ अपि न: संकुले ... या
यो नो पघात्रयोदशीं। पाय सं मधुसर्पिर्भ्यां आकुछायेकुंजरस्य च। आजेनमस ... अष्टिनवृषे ... मघो
मु ... इह नैकवर्गीय जनं मोहाद्विदधमादिति। इह त्रयोदश्यां एक वर्गीय जनं माद ... वर्गीयजने नाकामस्य
यान्न कर्यात्॥ किं तु पितृवर्गमातामह वर्ग आर ... वर्गमातुल वर्ग इत्यादि वर्गीय जनं अपि वपितृपक्षीणां
सर्वेषां ... स्पर्शं। एवं सर्वेषां यजनं कुर्यादित्यर्थ:। तथा च कार्ष्णाजिनि:॥ श्राद्धं नैवैकवर्गस्य त्रयोदश्यां तु पक्ष
ने ... आम्नायेयस्य प्रजा हिंसति तस्मात ... सर्वतिथि स्वत्रयोदश्यां पितृवृत्तिनमचान्त ये स्य एव नहीय ने
स्वकीयेन ... श्राद्धं कर्तुं प्रवर्तमानाशयं तीति भाव:। एतदेवा निर्ह स्पष्टमाचार्ये:। श्राद्धं त्रयोदशी तु न पितृ न स्पर्शेयेदिति॥
... प्रत्याणमापे पार्वणम स्मृतमिति। अपि रक्त कमनुब्रूपे। तथा च कारणी। नैछत्रयोदशी श्राद्धं पुत्रवान्यःसुतायुषे।
एकस्येव न कुर्यात् सपार्वणं सम माचरेदिति। य: पुत्रवान् सुतायुषे त्रयोदशी श्राद्धं नेच्छ ... एकस्येवपितृवर्गस्पैव न
कुर्यात् तत्पार्वणं समाचरेदित्यर्थ:। एतत्पार्वणं अधनंनतचाडिदे ... ॥ दि ... ना ... पार्वणं ... ॥ अन: अबुत्रायेयन्ता: ॥१७॥

त्रि त्रादीनी ५

किं उत्तरे घाकपात्॥

केचि ... त्वा ... कथा ... । तेषामपि चान्देय स्पाके को दिष्टं तथा पार्वणमित्यापस्तंबवृत्त्यनो तथा सपिण्डीकरणादि
... पे ... स्ववदिपार्वणं। पितृव्य भ्रातृ पुत्रा एते केहि दृष्टं तथा पार्वणमिति का ... न यत्र ... को दिष्टं तद्
... मित्र त्या पार्वणविधानमिति भाव:। तथा च कांतनिर्णयकारा:। पितृव्यादीनां ... को दिष्टं प्रदत्तं तद्गाधात्पूर्व
... पार्वणविधिरिति॥ ॥ अथ श्राद्धं तपिंडान्वितं ... प्रत्यस्या ... दिति केचिदाहु: अपरे: श्राद्धं सकामं तिथ्यावामि ... नीति
अयं पार्वणविधिरिति॥ ॥ अथ श्राद्धं तपिंडान्वितं ... कान्त निर्णयकारा इति निर्णयो ... पीत ... य:॥ अथ शाब्द ... नतर्पि
नि ... वा ... विषयं ... वा वस्थाप यन्तीति। कान्त निर्णय ... निषेधवाक्यानां व्यवस्था ... तदनंतरं व्यवस्था ... युक्तं
पं ... नैकवर्गीयजनं मोहाद्विदधमादि कौति चेदवाक्यानां व्या ... कुत्तिके ... अपरे ... पञ्चमीति ... सकामं आद्धं नस्पादि ... याहु:
इत्यर्थे ... त्रयोदश्यां पिंडान्वितं श्राद्धं न स्यादित्याहु: ... तिकेचिदाहु:। ... निर्णयकारास्तु तथा व्यवस्थापयन्तु ... रित्यर्थ: ... तथा
मिति त्रयोदशी श्राद्ध निषेध वाक्यानां विषयं कान्तनिर्णयकारा ... आद्धं कुर्वते नर:। पैत्र वंतस्य ... पुत्रस्य ... तथा
तथा ... मति ... त्यति। कृष्णपक्षे त्रयोदश्यां य: श्राद्धं कुरुते नर: ... त्रयोदशी। तदपर ... वस्था ... विशेष ... पुनर्
हीनिनिषेधवाक्यानि। तथा मनु:। यत्किंचिन्मधुनामिश्रं प्रदद्यात्तु त्रयोदशीं। ... उपवासे च ... कांतो ... वैश्या
... इत्यादि विधिवाक्यानि। तत्र गृही त्रयोदशी श्राद्धं न कुर्यात् पुत्रवानपि। ... इति केचिदाहु: तत्र च
येषोरित्यादि ... दत्त नादि वाक्यानि तथा ... वज्र हस्त विषयाणि निषेधवाक्यानि ... तिकेचिदाहु:

नां ६

त्र स्त्रां [illegible] त्रयोदशी श्राद्धं पुत्रवान्यः स तातुषो एकस्यैव न कर्यास्मर्थ [illegible] समाचरेदिति पुत्रवतो नैकवर्ग स्यापादि
[illegible] निषेधवाक्यानि एकवर्गो देशोना नुष्ठी समान श्राद्धमाश्रयेत। तथा [illegible] श्राद्धं
एकवर्गस्य [illegible] पुत्र [illegible] ज्ञाहिं [illegible] इति [illegible] श्राद्धं
[illegible] त्यनिहित्यं श्राद्धं विप्रुवद्धितयं तथा। युगादि पुत्र [illegible] पिंड निर्वपन् [illegible] इति पुत्र [illegible] श्राद्धं
[illegible] पादरी स्वयुगादि वादिति [illegible] श्राद्ध परागरिनिषिद्ध [illegible]
[illegible] श्राद्धे दोषः स्मर्यते। तथाहि स्वजाती [illegible] श्राद्धं त्रयोदशी। [illegible]
[illegible] तथा त्रयोदश्यां बहुपुत्रो बहुमित्रो दर्शनीयापत्य पुत्र [illegible] भवतीति [illegible] श्राद्ध [illegible]
[illegible] पुत्रवादिफलं कीर्तयन्नो पुत्रमरणलक्षणो दोषस्तत्र वोक्तः। इत्यादि युक्तिभिरिति भावः॥ [illegible]
[illegible] चतुर्दश्यां श्राद्धनिर्णयः। [illegible] विप्र [illegible] तोयादि नष्टानां [illegible]
[illegible] विफल [illegible] पापोपघातेन [illegible] शानि [illegible]
[illegible] विशेष तदिति [illegible] चतुर्दश्यां [illegible] चतुर्दश्यां विशा [illegible] श्राद्धानि [illegible] ५५४
[illegible] पुराणे। प्रायो [illegible] निषिद्धं [illegible] तथा चतुर्दश्यां [illegible] इति [illegible] नागर

[illegible]

जौ ५

[illegible] मृतानां च विषम [illegible] सर्वे [illegible] ज १
[illegible] शस्त्रम [illegible] स्याद [illegible] तेषां [illegible] तृप्ति [illegible]
[illegible] श्राद्धं तेषां कर्तव्यं चतुर्दश्यां नराधिप। तेषां [illegible] तृप्ति [illegible] मरीचि
[illegible] मरणं [illegible] मरणं। [illegible] तृप्ति [illegible]
[illegible] विषशस्त्र [illegible] ब्राह्मणघाति [illegible] चतुर्दश्यां क्रिया [illegible] विषादि [illegible]
[illegible] विषादिभिः। [illegible] चतुर्द
[illegible] चतुर्दशी। शस्त्रेण [illegible] एव वैधम्
तथा [illegible] चतुर्दशी [illegible] शस्त्रेण [illegible]
[illegible] पापोपघाते [illegible]
[illegible] विपन्नानां संप्राप्ता [illegible] श्राद्धं [illegible]
[illegible] विषपानादि [illegible]
[illegible] चतुर्दश्यां [illegible] श्राद्धं [illegible] तथा च [illegible]
[illegible] वैधमरण [illegible] चतुर्दश्यां [illegible] नवचतुर्दशी श्राद्धमिति [illegible] मरणे
[illegible] विधिं [illegible]
[illegible] तिथौ [illegible] श्राद्धं स्यादिति तदा [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

थात कुर्यात् अग्निं स्यातिव जादि ति। मृदुसूत्र आमाः प्राप्ति कोऽर्थं ययोः दर्शो चतुर्दर्श्यां तत्र सुड
वैशा च्च हता रणोऽति मनु स्मृत्यवना दात्तया। आपो नाशने सुकृते ह्यल पुराण वचनादि सर्पः
दूलनि अस्तु कृते सि हू यत्र आई न्द ताभ्यां नवं दे कोद्दिष्टमे विति नतानाम प्र न्सुम्नमार
देशी प्र युक्ते। तत्र चावगम्यते। चतुर्दश्यां तु यश्श्राद्धं सपिंडीकरणात्परं। एकोद्दिष्टविधानेन
तीतत्वे भ्रां अपभ्र तुम्न तानां उपजरुणी। [illegible] त न्म पिडमे दाजयवन्न दे [illegible] मिते कोद्दिष्टते
हत्येः [illegible] यनिमित्तं पार्वणं मन्यामिति यो कार्यं। तथा न दाजयो कोकं नि प्रत्रं पो त्रेण पापम मधुसेतु
तीत स्मातः स्य विधिनात यं छ त्या पत्र न्ड। मध्यज्यति धर्मि तरणे तिपितामह देने दाजय तर्पणी पाव्य च्यस्तरणादि
कृणि प्रमाणात् घटि लते तातस्यन्त ते मिति पदेन्म ऋति ने उपार्वणविधिं कुर्यादिति। तदेकोद्दिष्टं। एकेऽपरपक्षे
तन्या वंपि त्र स्यातिवातपितामहे स्व ऊन कुर्यात्संघे मृते वाहयोः। एकोद्दिष्टमिदं च मृते स्वनियतमिति। पितृ ग्रा ।।५४।।
कौ दीतयोः इत्यं चतुर्दश्यां स्वनियतं प्रत्येकं कोद्दिष्टं स्वर्णमिति सर्पः। तं चावपत्नी तरं। एकस्मिन्नेव पो
दिश्यो जनकः श्राद्धकर्तुः पितामहः पितुः पितामहः श्राद्धकर्तुः प्रपितामहः स्वजनकः श्राद्धकर्तुः पिता एते त्रय एकदिवसे यदा नष्टा स्युः

वैकोद्दिष्टविधिरिति। द्वयोरेकोद्दिष्टे तेनेपि इतर त्रयाणां पूर्ववत्पार्वणं कार्यमित्यर्थकान्तव्यां। त्रिआयुधकौ ये हते नेष्टं पार्वण
मिति। एकस्मिन्द्वयोरित्व निषेधनात्। त्रिषु नैकोद्दिष्टविधिरिति गम्यत इति भावः। अत्र च नादिवको वस्त्वादिनि ये हताः।
तषां मृतानि राजते मृतदिने स्वा वारतः पार्वणं चैकोद्दिष्टं नैव कार्यमिति। स्वच्छ पः पदे स्या वारतः स्वकुल च च
चरणपरां नुसारेण। मृताहे ये रेकोद्दिष्ट पक्षः परिगृहीतः ये स्वपार्वणपक्षः परिगृहीताः। तै कायं वकार्यं। यस्तु चतुर्दश्यां
पार्वणादि विधः। स्वचतुर्दशीनिमित्तत्वान्नमृताहनिमित्तस्यापि भावः। अमुतो नान्यव ज्वेत्र त्रनः। मिदेशिति। वामृतोः
न्या दिवैदिक दन्य तत्र चतुर्दशीति निमित्तं न स्यात्। नैकः श्राद्धद्वयं कुर्यादिति निषेधात्त्रत्र तं मिद्धोरि त्यर्थः। यदि च चतुर्द
शीनिमित्तं श्राद्धं काम्यं कार्यमिति यां व्यवस्था तत्रैणं मिद्धिः एकमेवा अथवा निमित्तभेदान्निमित्तिकभेदेन द्वयं चका
र्यमित्याहामृतनिमित्तं यदि तत्काम्यं तदा स्यात्तत्र च नो विता अथवा न महाजयपि कित चतुर्दश्यां कृष्ये वि [illegible] शास्त्र
नवा यदि ततस्मात् पक्षमध्ये न रोव रणं कवचि दंकि शास्त्रनिहतश्राद्धं चरेत्पार्वणमिति। च तुर्दश्यां क्रियमाणं श्राद्धं
हतस्य चैकोद्दिष्टविधानादिनां तरपार्वणमिति भावः। इति कालनिर्णयादीपिकाविवरणे भाद्रपदापरपक्षश्राद्धका
लनिर्णयः।।।। अथापायनादपि श्राद्धकालाः। शास्त्रे संक्रमणं तत्रापि विष्णुवं श्राद्धयत्न स्यात्ततः पातो जन्म नमष्ट कार्याद्वि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

ऽति नास्त्रद्ध ख्यगाप्याय इति। पातो व्यतीपातः। तथा च विष्णुपुराणे। आदित्यसंक्रमश्चैव विषुवं चायनद्वयी। व्यतीपातो जन्मर्क्षं
चन्द्रसूर्यग्रहस्तथा। एतांस्तु श्राद्धकालान्वै काम्यानाह प्रजापतिरिति। उपप्लवे चन्द्रसूर्यावे श्रीतिक्रोष्टका स्वयमनुष्ठेयं
पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्य इति। संक्रमविषुवायनानां यथा ... प्राशस्त्यमुक्तं ... विषु
वयनौ तेषां श्राद्धे संक्रमणे नामोः प्रशस्तो ... व्यतीपातो विषुवद्दिनयं तत्रापि अयने द्वे विशेष... ति॥ ॥ श्राद्धं ... ।
तम्मुदितं ... इत्यसंक्रमादिषु। आदित्यसंक्रममहत्यादि काम्यत्वेपि। उपप्लवे चन्द्रमसः ... निर्वा
विधानादग्निहोत्रवत्काम्यत्वनित्ययोरविरोध इति भावः॥ ॥ पिंडविहीनं तदपि इति। यदाह ब्रह्मपुराणे ... मथ
तयोः श्राद्धं विषुवद्दिनयेतथा। संक्रान्तिषु च कर्तव्यं पिंडनिर्वपणादृत इति। तथा। पितृहत्यैव वा रसं क्रान्तौ ग्रहणे पुत्र
धीपिंडं विना ... कृत्या होपिंडमादिवादिति॥ तथा। तीर्थे वा परपक्षे च चन्द्रसूर्यग्रहे तथा। एकेनैव तु पाकेन पिंडान्दद्यात्
नृपिं इति कालनिर्णये ... कृत्या विकल्पः॥ ॥ नत्वत्र नैमित्तिकेपि ... पिंडप्र ... तीमिति। अपर नैमित्तिके
ह्यतः हाविनिमित्तकेपि ... श्राद्धप्रसंगान्संक्रान्त्यादिश्राद्धपति तु पिंडत्यागो नकर्तव्यः। तथा चायं ... श्राद्धमित्य
नैमित्तिके नैमित्तकमेव श्राद्धमवगम्यतइति भावः॥ ॥ ... जन्मदिने नवा ... प्राशस्त्यं ... नेपित्रेवाभि॥ ५॥

शुभं भूयात् ... ॥२

... मद ... रतिथौ तीर्थे ग्रहेः पीडने। कार्यं श्राद्धं भवरूपं प्रगादितो दुःस्वप्न दृष्टौ तथा श्राद्धं ... वेति। तथा
कूर्मपुराणे। अमावास्याष्टकाः ... पौषमासादि ... ति ... कः पुण्या माघी ... तथा त्रयो
दशीमघायुक्ता वर्षासु च विशेषतः। तस्य पाक श्राद्धकालानि मासो ... दिने दिने। नैमित्तिकं तु कर्तव्यं ग्रहणे च
द्रसूर्ययोः। बांधवानां च मरणे नारकी स्यादतो न्यथा। काम्यानि चैव श्राद्धानि शस्यते ग्रहणादिषु। अयने
विषुवे चैव व्यतीपातेप्यनंतकं। संक्रान्त्यामक्षयं श्राद्धं तथा तथा जन्मदिनेष्वपीति। मार्कण्डेयपुराणे। विशिष्ट
ब्राह्मणप्राप्तौ सूर्येन्दुग्रहणायने विषुवे रविसंक्रान्तौ व्यतीपाते च वैधृतके। श्राद्धाई द्रव्यसंपत्तौ तथा दुःस्वप्नदर्शने।
जन्मर्क्षे ग्रहपीडासु श्राद्धं कुर्वीत चेच्छयेति। इच्छया श्राद्धं प्रत्ति ... ॥ ॥ ... गजच्छायातः ... पितृणां ... मिति
गजछायेति ... श्राद्धं प्रकल्पयेदिति। गजछाया ... विशेषादि ... । ... तथा
... दशी तिथि ... मघा ... गजछायो ... करणो ... शशिनो ... व ... तथा
... दिशि ... गजछायेति ... तेति। तथा च स्कान्दे ... पितृदेवत्ये हंसश्चैव करे स्थितः। ति... वैश्व
वली या सा गजछायेति ... तेति। पितृदेवत्ये मघा। हंसः सूर्यः। करो हस्तः। वैश्वानरी ... त्रयोदशी। तथा हि ...

Indira Gandhi National Centre for the Arts

हंसस्थिते याउ अमावास्या करान्विता। सातिथ्या कुंजरच्छायाइति बौधायनो ब्रवीदिति। हंसः सूर्यः तद्दैवतं हस्तनक्षत्र
मपि हंसः। करान्विता चंद्रयुक्तहस्तान्विता। तथा। सैंहिकेयो यदा सूर्यं ग्रसते पर्वसंधिषु। गजच्छायेति सा प्रोक्ता तस्यां
श्राद्धं प्रकल्पयेदिति। सैंहिकेयो राहुः॥ ॥अथ प्रकीर्णकश्राद्धकालाः॥ अथाग्रौ पित्र्यं परे हि णी भुगदितं श्राद्धं तथाऽ
त्यहं। नवाद्वे धृति लक्ष्णपकृतनयोत्पत्त्यादिके पूर्णिमास्वष्टम्यादिककार्तिकीपरि दिनः कालाः चतुर्दशी। गोदि
व्यतिपातसोरविदिने योगः सपण्डा त्रिधः कर्यात्तत्रविशेषतः पित्र्यलिंगानो रककन्यास्थिते। नवे धान्ये च नवोद
केन वस्त्रप्रच्छादने कीर्तिताः श्राद्धमी समयाइति। प्रत्यहं नित्यश्राद्धमिति यावत्। तनयोत्पत्त्यादिके जातकर्मादौ
वृद्धिश्राद्धमित्यर्थः। पूर्णिमासु द्वादशासु। योविष्टिर्व्यतिपातयोरविदिने योगः सपण्डा त्रिधः। तथा च शंख
यदा विष्टिर्व्यतीपातो भानुवारस्तथैव च। पद्मकं नाम तत्प्रोक्तमयनाच्च चतुर्गुणमिति। अमी-श्राद्धदेय श्राद्ध समया
कालाः कीर्तिताः। अतएव मत्स्यपुराणे। अतः परं प्रवक्ष्यामि विष्णुना यदुदीरितं। श्राद्धं साधारणं नाम भुक्तिमुक्तिफल
प्रदं। अयने विषुवे युग्मे सामान्ये चार्कसंक्रमे। अमावास्याष्टकायां च कृष्णपक्षे विशेषतः। आर्द्रा मघा रोहिणी द्रव्य ब्रा
ह्मणागमत्यादि। तथा ब्रह्मपुराणे। श्राद्धं देयमुशंति ह मासि मासीं दुक्षये। पौर्णमास्यामपि च श्राद्धं कर्तव्यं रुद्रगोच ॥५१॥
x गजच्छायाव्यतीपाते विधिवद् धृतवासरे। चैत्रास्वयं नृपरागे प्रसूतौ सर्वेम हालये इत्यादौ १
मघा पामिति x ग्रहोपरागे प्रसूते यज्ञातेषु गजच्छाया मयन द्वयेषु। २
॥ द्रपद ॥ वरणम
॥ तमघा
॥ त्यर्थः
३
राक्षप
रे। नित्यं श्राद्धं विधेयं च मनुष्यैरिह गीयते। वृद्धिश्राद्धं च कर्तव्यं जातकर्मादिके बुधैः। कन्यागते सवितरि दिनानि दश पंच च।
पार्वणेनेह विधिना श्राद्धं तत्र विधीयते। मातृकर्णानि त्यं च शंखे च तथा। वर्षमेदत्तं नवे निष्क सहस्रग्रस्तानि
त्यमहर्यो वर्ज्जी वनि। त्यर्थः। आश्विनस्यापरे पक्षे प्रथमं कार्तिकस्य च। यस्तु श्राद्धं सदा कुर्यात्सो श्वमेधफलं लभेदिति।
ज्ञातातपः। नवोदके नवान्ने च गृहप्रच्छादने तथा। पितरः स्पृहयंत्यन्नं वर्षासु च मघासु चेति॥ ॥अथ काम्यश्राद्धकालाः।
अग्न्याधानि गदितं यद्यत्फलाकांक्षया। अश्विन्यादिषु भे षु पकृति मुखास्वक्तं तिथिष्वर्थिनां वारे चार्कमुखे पि अयजनं वा दृष्टं मि
बंधे स्विर्जीमिति। अर्थिनां सकामानां फलाकांक्षया तिथिवारे भुयष्ठित्यप यजनमुक्तं तत्सर्वं निबंधे कालनिर्णयौ वीक्ष्यं।
तथा च कात्यायनः। विष्णुधर्मोत्तरादिस्थानि वाक्यानि। स्वर्ग्यं त्वपत्यानि तथा ब्रह्मवर्चसमेव च। रोद्राणां कर्मणां सिद्धिं तु वंउ
ष्टिं तथा श्रियं। सर्वान्कामान्स्वसौभाग्यं धर्मं ज्ञाति प्राधानतां। रूपयुक्तां च तनयान्वाणिज्यं धन संपदः। कनकं सुहृदो
राज्यं सकलं च तथा कृषिं। समुद्रयानलाभं च सर्वान्कामांस्तथैव च। श्रेष्ठं कामांस्तत्र नवत्रिवर्जमा राज्यम तथा।
कुप्यं रूप्यं गृहं गावस्तुरंगाश्चैव जीवितं। कृत्तिकादिभरण्यंतं क्रमादृक्षुगणे नरः। एकस्मिन्नक्षमान्कुर्वन्श्राद्धमाप्नोति ते।

त्वसंशयमिति। मनुः। कुर्वन्प्रतिपदि श्राद्धं सुरूपान्लभते सुतान्। कन्यकां तु द्वितीयायां तृतीयायां तु वंदिनः। पशून्क्षुद्रां
श्चतुर्थ्यां तु पंचम्यां शोभनान्सुतान्। षष्ठ्यां द्युतं कृषिं चापि सप्तम्यां लभते नरः। अष्टम्यामपि वाणिज्यं लभते श्राद्धदः सदा।
स्यान्नवम्यामेकखुरं बहु। एकादश्यां तथा रौप्यं ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान्। द्वादश्यां जातरूपं च रजतं कुप्यमेव च। ज्ञाति
श्रैष्ठ्यं त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तु सुप्रजाः। प्रीयंते पितरश्चास्य ये च शस्त्रहता रणे। इत्यादी अस्य शस्त्रहता रणे इत्यादी च
विनिर्दिष्टा विधुक्षा मनसः प्रियान्। श्राद्धदः पंचदश्यां तु सर्वान्कामान्समश्नुत इति। वंदिनस्तावकान्। विष्णुधर्मोत्तरे।
आरोग्यमथ सौभाग्यं समरे विजयं तथा। सर्वान्कामांस्तथा विद्याधनं जीवितमेव च। आदित्यादिदिने ह्येवं श्राद्धं कुर्वन्सदा
नरः। क्रमेणैतदवाप्नोति नात्र कार्या विचारणेति॥ ॥सार्पशाल्मघा करार विदिने [illegible] दोषो पोषितः पुत्रार्थी विधिना
[illegible] पर्वतिपनं श्राद्धं चरेन्मध्यमं पिंडं आत्मसमापयेदिति। तथा च भविष्यत्पुराणे। पंचतारं [illegible] वृषधुः
वारे तु देवस्य देवस्य वासरः [illegible] स्मृतः। उपवासो न वै तत्र श्राद्धं कार्यं तथा न वै। प्राशनं चापि पिंडस्य मध्यम
स्य प्रकीर्तितं। सोपवासस्तु वै यस्तु पूजयेद्द्विजपुंगवान् पितॄनित्यादि। पंचतारं रोहिण्य [illegible] ॥५६

[illegible]। श्रेष्ठो गौर्गो वृषः सधुज्ञेयस्य [illegible]। उपवासः शनिवारे। तत्र श्राद्धदिने विधिः कः। [illegible] ज्ञेयः॥
[illegible] मत्स्य [illegible] तिथि [illegible] कुजदिने वा चतुर्थी [illegible] एताः [illegible] पितृय
ज्ञविविति। तथा स्कंदपुराणे। अमावास्यां यदि सोमः [illegible] सप्तम्यां वै दिवाकरः। चतुर्दश्यां चतुर्थ्यां वा [illegible]
तदा [illegible] पितृणां तृप्तिमिच्छता। षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षशतानि च। नंदंति पितरः स्वर्गे विमानवर
मास्थिता इति। तथा पुरुषपुराणे। अंगारकयुक्ता पूर्वा चतुर्थी जायते यदा। [illegible] जायते मृत

तु६ इति॥ ॥पित्रादि [illegible] नांदीमुखस्य [illegible] पितरस्तान् [illegible] श्राद्धं [illegible]मिति। तथा ब्रह्मपुराणे। नांदी
मुखानीं [illegible] कन्याराशिगते रवौ। पौर्णमास्यां [illegible] यस्मात् [illegible] पितामहा [illegible] नांदीमुखा [illegible] इति।
पितामहा [illegible] प्रपितामहा [illegible] तत्। पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः। त्रयो [illegible] अश्रुमुखाः [illegible] तोपि
[illegible] प्रकीर्तिता। ते [illegible] परे त्रयो [illegible] ते नांदीमुखाः [illegible]॥ ॥इयं नांदीमुखस्य [illegible] मानि [illegible] श्राद्ध
विषयेति। मंत्रनांदीश्राद्धे एते [illegible]। तथा नांदिकविधौ पि त्रादिकानीति॥ ॥इति श्राद्धाहीः [illegible]
[illegible]। इति [illegible] नक्षत्र [illegible] अमावास्यादिश्राद्धकालाः [illegible]॥ ॥ अथ कस्मिन्त्रपक्षे [illegible] तिथि [illegible]

[illegible] नांदीमुखस्य तत्र [illegible] मासी निमित्तश्राद्धविधिमेकं [illegible] नांदी
२ [illegible] पितामहास्य [illegible]

त्येतिं अकरणप्रायश्चित्तं इत्याह। अपरार्के स्मृतिः। निर्णीयते इति॥ ॥अथ सामान्यतः श्राद्धकालः। तत्र पार्वणे ब
हुपराह्णगा या सा ग्राह्येत्याह। यस्मिन्बह्वपराह्णगा तिथिः स एव कालः स्मृतः पार्वण इति। तथा च दक्षः। पूर्वाह्णे दैवकं
र्याणि मनुष्याणां तु मध्यमे। पितॄणां चापराह्णे तु कार्याण्येतानि यत्नत इति। इति अपराह्णस्य प्राशस्त्यात् बह्वपराह्ण
व्यापिनी ग्राह्येत्यर्थः॥ ॥यदा दिनद्वये अपराह्णव्यापिनी अव्यापिनी वा तदा तिथिक्षये पूर्वेत्याह। व्याप्त्यां क्षये ह्य
पराह्णस्य नैव साम्ये वा यदि स्यात् आह पूर्वदिने कुर्याद्यदि तिथिक्षयो भवेदिति। तथा हि। मनुः। यस्यामस्तं रविर्याति पितरस्तामु
पासते। सा पितॄणां यतो दत्ता अपराह्णे स्वयं तु वेति। यस्या अपराह्णसंबंधे सत्यस्तमयानुवृत्तिः सा पितृकार्ये ग्राह्येत्य
र्थः। एतद्वाक्यं दिनद्वये कालव्याप्तिविषये। साम्याद्व्यापिनी या तु पार्वणे स्यात्तु ... ते सा दिवा क्षयात्तु दिनद्वयेपराह्ण गोनिजा दि१
व्याप्त्यभावे विषयणीति भावः। ननु यस्यामस्तं रविर्यातीत्यनेन अपराह्णव्यापिनी ग्राह्या स्युर्का। अतो दिनद्वये अपराह्णव्या
प्त्यभावे श्राद्धं न कार्यं अनधिकारादिति प्राप्ते। मत्स्ये तिथ्यादिषु त्वेव यावान्क्रमो वृद्धिः परेह्नि तावान्याह्यः प्रपूर्वे
द्युर्दृष्टोपि स्वकर्मणीति वचनात्पूर्वेद्युः ... अपराह्णेपि तिथेः ... सर्वमनवद्यं॥ ॥यदा तु दिनद्वयेपि गपुरा
कालव्याप्तिरव्याप्तिर्वा तदा यदि तिथिवृद्धिः साम्यं वा तदा परेत्याह। वृद्धौ तु साम्ये परेति। एवं दर्शे तथा हि साति

ति २

...पूर्वकालिकी तिथ्यादि वचनादित्यर्थः। एवं दर्शः साम्ये वृद्धौ॥ ॥यदा तु दिनद्व
विधं तिथिलक्षणं एवं दर्शे परेद्युः पूर्वाह्णव्यापिनी ... पूर्वकालिकी तिथ्याद्यवचनादित्यर्थः ...
दे अव्यपकालव्यापिनी तदा योयस्य विहितः कालः कर्मणस्तदुपक्रमे। विद्यमाने नवे दर्शे ... कर्मणा तु
इति वचनात्क्रमात् ... के पि परेत्याह। अथो ... गापराह्णव्यापकुक्रमात् ... के पुत्रेरेति॥ एकोद्दिष्टविधिर्मनुष्ययज्ञ
नं मध्याह्निके ... पातर्दैविकमामिकं च यज्ञं पूर्वाह्णे एवं कृतमिति। तथा हारीतः। आम श्राद्धं तु पूर्वाह्णे एकोद्दिष्टं तु
मध्यतः। पार्वणं चापराह्णे तु प्रातर्वृद्धिनिमित्तकं। तथा दक्षः। पूर्वाह्णे दैवकार्याणि मनुष्याणां तु मध्यतः इति॥ ॥एको
द्दिष्टं मनुष्ययज्ञे। वृद्धिश्राद्धं। आमश्राद्धं च दिनद्वये कालव्याप्त्यव्याप्तिसमव्याप्तौ पार्वणोक्तन्यायो ग्राह्य इत्याह।
एकोद्दिष्टं तु ... कर्म स्मृतिः ... विधेनयः पूर्ववदिति॥ ॥देवकार्ये तु कालव्याप्तिर्विव्याप्तौ परे स्यादित्याह। दैवे चोदयिकी ग्राह्या ते ४
...यो व्याप्ताव ... विस्तरेति। द्विमुहूर्तं त्रिरह्नो वा सा तिथिर्हव्यकव्ययोः। उदिते दैवतं भानौ पित्र्यं वा स्तमिते रवौ
तिवचनात्॥ ॥यदि तु एकस्मिन्नेव दिने कालव्यापिनी तदा कर्मणो यस्य यः कालः कालव्यापिनीति तिथिः। तथा ...
लौकिकर्वी ... मस्तर्हीन कारणमिति। वचनग्रासेत्याह। एके वारिवलकर्मकालव्युत्क्रमो ... दिना वापरे ...
द्व ... तपालक्षे युगादीक व्यवि ... के पूर्वाह्णिके ग्रास ... वापराह्णिके इत्यन्त्रिजेत्याह ... मन्वा

दिवु गणं च कर्मेति प्रश्नः पूर्वोक्तिकाः स्फः मिते विशेषाः परोक्तिकास्त्ववकुजे इति॥ ॥ आवर्तनात्तु पूर्वाह्णो ह्यपराह्णस्तु पापर
इति वचनात् पूर्वाह्णापराह्णविभागो युगादिष्वित्याह। पूर्वाह्णापराह्णौ विहितौ श्राद्धे कदिनां नाको निगदिताविति॥ ॥
कालव्याप्त्यादौ पूर्वोक्तो निर्णय इत्याह। द्विधा तिथिः पूर्ववदिति॥ ॥ अथ प्रेतश्राद्धेषु नवश्राद्धकालः। एकोद्दिष्टविधिमेत
स्यान्निधनस्थाने ततो वर्त्मनि स्थाने विश्रमणस्य संचयविधि देशात्रयं स्यादिदं। तृतीये चाह्नि तृतीयके इति। मृतस्य एकोद्दिष्ट
विधिः निधनस्थाने ततो वर्त्मनि विश्रमणस्य स्थाने ततः संचयनादि स्थाने स्यात्। इदं च देशत्रयं स्यात्। तत्र चतुर्थे तु
नीये वा दिवसे संचयनदिने इति यावत्। तथा नागरखंडे। नवश्राद्धानि त्रीणि संचयनस्यार्थे तानि वै ... प्रेते। कर्त्त
स्थाने नवे मृते तु तत्र श्राद्धं प्रकल्पयेत्। एकोद्दिष्टं ततो मार्गे विश्रामो यत्र कारितः। ततः संचयनस्थाने तृतीये
श्राद्धं मिश्रितं इति॥ ॥ अथ ततु याद्दाघे व तुर्थे दिने श्राद्धं पंचमं ... सप्तमे नवमे युग्मे तु युग्मान्हि द्विजानिति।
एतेषु दिवसेषु श्राद्धं युग्मान् द्विजान् भोजयेत्। तथा च कर्म कुर्यात्। प्रेताय यच्च ... रिप्रपद्ये न तु ज यदि जात।
द्वितीये दिवसे कर्तव्यं क्षुर कर्म सबान्धवैः। चतुर्थे बान्धवैः सर्वैरस्थ्नां संचयनं भवेत्। पूर्वाह्णे प्राशयेद्युञ्जीत ॥५८॥
युग्मांस्तु श्रद्धया ... शुचीन् पंचमे नवमे नैव तथैवैकादशेऽहनि। युग्मान् भोजयेद्विप्रान् नव श्राद्धं तु तद्विदुरिति।

... मयः। गा वेष्ठन्तु च संवित्तं वन्न्रेत श्रद्धि स्य कात्कृतः। यदि स्त्री नीवत स्त्र्यासी हृष्टी तत्स्य प्रयन्नत इति। च तुर्थे ६ नि सं ४

नव श्राद्धं च तद्विदुरिति। एतेन नव श्राद्धमाचे युग्मब्राह्मणभोजनमुक्तं। तदपि देशाचारात् व्यवस्थया। ... संग्रहे तु
तथा च नागरखंडे नवश्राद्धानि त्रीणि संचयनस्याग्रतस्तु स्त्रीपंचमे सप्तमे नवमे तथा। दशमैकादशे चैव नवश्राद्धानि
गा३ तानि चेति॥ ॥ यो विद्यादि तस्थे षष्ठमस्य यत्र दत्तादिमं श्रीवितादेयं संचरणमरे द्विजैरिति। द्विजवरैर्ब्राह्मणैः। तथा बृहस्पति। रे ३।
चतुर्थे ... नित्रिस्पा देयमन्नं यथा ... तस्य प्रेतस्य त्वयं ... आदिश्रिखुक मा तो दर्पयं न ... दर्शनैर्यदि चेन्दितीति। ईशाएका
दशी तथा ब्रह्मपुराणे। चतुर्थे ... नां पंचमेह नि ... नां। नवमे चैव ... नाश्च प्राणं दशमा त्वरहूती॥ ॥ अन्ये तु सं
तर्पयेदाशौ चाप्यरतो द्विजानिति। मृतकांतेऽश्रहे श्राद्धं मे कोद्दिष्टं प्रचक्षते इति अस्य पुराणादिति ना वगा॥ इति नव श्राद्ध
काः। अथ षोडश श्राद्धकालाः। आद्यं ... मिते ... मिते वा ... द्वितीयादिकं मासादौ प्रतिमासम त्वयानि ... न वाष्ट्र का
... नाम्बादि मषष्ठ ... न्यामासेषु पक्षत्रये चैवं ... एकादशे वा कोद्दिष्टरीत्या चरेत्। श्राद्धानीति। आ
... मासिकं ... मिते दिने एकादशदिने ... मिते द्वादशादिने वाप्यात् ... द्वितीयादिकं मासिकं प्रतिमासादौ अप
मासिकं ... द्विने ... र्न ... श्रादिमषष्ठ ... ऊनमासिके ऊनषाण्मासिकं ऊनाब्दि
यतिथिषु ... स्यात्। तथा एकेन वा क्रान्ति ... ने श्राद्धि मषष्ठ ... ऊन ... पक्षत्रये च त्रिपक्षिकं श्राद्धं मासे स्यात्
कं च। एकेन ... त्रि ... र्दिवसे ... शाद्य षष्ठ ... स्यात्।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

एवंषट्श्राद्धानि नवमिश्राणि। पूर्वोक्तनवसहितानि। षोडशश्राद्धानि नवश्राद्धानि वर्ज्यो दिष्टानि मासवदेदित्यर्थः। तथाच
कात्यायनः। एकादशे चतुर्थे च मासि मासि च संवत्सरं। अन्तकरणे। द्वादशाहनि मासे च त्रिपक्षे च ततः परं। मासि मासि च कर्त
व्यमिति। तथाएकादशे तत्र एना मासदास्करपि वाचित्र्ये। न्यूनाः संवत्सरश्चेवस्पा ताषाण्मासिके तदा। यदा एकेनाक्रा
न्ति तिथौ दिवसे न्यूनाः षण्मासास्तु संवत्सरश्च न्यूनो भवति तदा षाण्मासिके न्यूनाब्दिके ऊनषाण्मासिकेऽस्यालग्नित्व
र्थः। एतन्यूनमासे कस्मान्नुपजकरणे। तथा सपिंडीकरणादर्वाक् कुर्याच्छ्राद्धानि षोडश। एकोद्दिष्टविधानेन कुर्यात्सर्वा
णि तानि वै इति। तथाचापेठीनसिः। मासिकानि स्वकीये तु दिवसे द्वादशेऽपि वा। एतेन मृतदिने मासादौ कार्यमित्युक्तं भवति।
मासिकस्य षोडशश्राद्धत्वमाह। अग्निमतो भवति दहनादेकादशाहानि यस्मात् त्रिपक्षे कृतः परं भवति पापं वेति।
तथाचका स्मायनः। आद्यमग्निमतः कार्यं दाहादेकादशेऽहनि। धुवाणि तु प्रकुर्वीत प्रमीताहनि सर्वदेति। त्रैपक्षिकाहर्द्वानि
धुवाणि॥ ॥ असमर्थविषयमाह। अप्यशक्तिर्नचेत्स्यात् षड्भिर्ऋतुनिर्दिनैरविमितैरेकत्रवा द्वादशे वाह्नि द्वादशमासि
कानीति। पड्भिर्ऋतुभिः द्वादशमासिकानि कृत्वं प्रति द्वे द्वे मासिके इत्यर्थः। तथाच हारीतः। कुर्याच्छ्राद्धं मासे मासि अपर्या
प्तानीति। पड्भिर्ऋतुभिः द्वादशमासिकानि कृत्वं प्रतिद्वे द्वे मासिके इत्यर्थः। तथाच हारीतः। कुर्याच्छ्राद्धं मासे मासि अपर्या
द्वादशं प्रति। द्वादशाहेन वा चोज्या एकाहे द्वादशापि वा॥ ॥ तदिदं सापिंड्यं तो वा स्मृतमिति। सपिंडीकरणादर्वाक् कुर्याच्छ्रा
॥५६॥

ज्ञानि षोडशेति वचनादिति भावः॥ ॥ अथ सपिंडीकरणकालः। अथ सापिंड्यमनग्निकस्यैकमनग्नेः पूर्णे वर्षे इति। तथाच नावि
ल्यक्रकरणे। सपिंडीकरणं कुर्याद्यजमानोऽप्यनग्निमान्। अनाहिताग्नेः प्रेतस्य पूर्णे वै वत्सरे तथा चेति॥ अतः प्रागप्य न्यु
र्दयागमइति। चौलमौंजीविवाहादौ ततो वर्षात्प्रागपि कार्यमित्यर्थः। तथाच नागरखण्डे॥ ॥ ततः सपिंडीकरणं वत्स
राद्धं तु निष्ठितौ। वृद्धिर्वागामिनी चेत्स्यात्सर्वाजपि कारयेत्। इति॥ वर्षपर्यंतं सपिंडीकरणासमर्थ प्रत्याहान पर्डु षड्मासि
षष्ठे कृते। माई मास्यु तवा सरे वितनुयादेकादशो द्वादशे वेति। तथा च गोभिलः। पूर्णे संवत्सरे षण्मासे त्रिपक्षे वा यदह
र्वृद्धिरापद्येतेति। चतुर्विंशतिमते। सपिंडीकरणं चाब्दे षे मासे स्युदयेऽपि वा। द्वादशाहे तुके षौ चिन्मतं वैकादशे तथेति। व्या
घ्रः। अनंता कुलधर्माणां पुंसां वै वायुषः क्षयात्। अस्थितेश्च शरीरस्य द्वादशाहः प्रशस्यते इति॥ न्यूनाब्दे सपिंडने पि पुरा
स्यात्षोडशानां कृतिः। श्राद्धानामिति। पुरापूर्वं कृतिः करणं। तथाच वृद्धवसिष्ठः। षोडशश्राद्धं विना सापिंडनं स्यादित्याह। आ
द्यानि षोडशाद्त्वा न कुर्यात्तु सपिंडनमिति॥ ॥ अनुमासिकानि तु परेत्य न्येव सापिंड्यतः पश्चाद्वादशेति। तथाच लौगाक्षिः। यस्य
संवत्सरादर्वाक् सपिंडीकरणं भवेत्। मासिकं चोदकुंभं च देयं तस्यापि वत्सरमिति। साग्निकस्य तु निरग्निश्च सपिंडीकृति
सार्व्यात्प्रथमं प्राशसं तनुयात्यकृत्त्रयोदशेति। वेन्निरग्निः। साग्निमित्रि कस्य सपिंडीकृतिं तनुयात् सपक्षत्रयेतनुयादितियोजना
तथाच जातुकर्ण्यः॥ अनग्निस्तु यदा वीरः नवैकुर्यात दाहतः। प्रेतश्चेदग्निमांस्तु स्यात्त्रिपक्षेवै सपिंडनमिति॥ ॥ अथ कालिमा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

न. क र्त्री नाग्निः सपिंडनं स्तनादिना कार्यो द्विनैकादशाहइति। तत्तु यादि सत्रापि सबध्यते। तथा चोक्तं यजमानोऽग्निमान्राजन्नेतस्मा
न्सिमान्नेवेत्। एकादशाहे न वै कार्यं सपिंडीकरणं सुतैरिति॥ ॥पित्रोः प्रेतत्वनिवृत्तिं विधाय समकर्षणं कादशाहे द्विजः कर्मि चि
द्धि दधीत वाक्विदुपरतः सापिंड्यमिंडुरू यादिति॥ तथा च कात्यायनः। एकादशाहे निर्वर्त्य पूर्वं दर्शाद्यथाविधि। प्रकुर्वीताग्निमांश्चि
श्रोमानपित्रोः सपिंडनामिति॥ ॥एकादशाहे निवेदना वास्या तदा साग्निके न तस्मान्मे वसपिंडीकरणं कार्यमित्याह। एवाशौ तार्
दर्शाद्यासरशाहं साग्निः स्वरेद्विति। तथा च कात्यायनः। सपिंडीकरणं कार्यं पूर्वं दर्शोऽग्निमान्सुतः। परतो द्वादशाहं वा तस्य पूर्व
वृद्धौ तत्र यापरइति। अथ पत्नीश्राद्धकृते प्रथमं यमुदितं शूद्रस्य च द्वादशाहइति। तथा विष्णुः। सवर्णाहि सूद्राणां द्वा
दशेऽहनि कीर्तितमिति। एतदनावास्याश्राद्धकारिश्रद्धविषयमिति वृद्धाइति कालनिर्णये यथाकाराः॥ ॥अथ कृष्णाहनि निर्णयः। पक्षे
मासकृतिर्यो वयत्रनिधने तन्मासपक्षतिथौ तत्प्रत्यब्दं मृति कालिकी तिथिर्यस्य तस्य कृष्याहः सत्तइति। यत्र यस्मिन्पक्षा
दौ निधनं प्रत्यब्दं तन्मासादौ स्थितायामृति कालिकी तिथिर्यस्य तस्य कृष्याहः स्मृतः। तथा च व्यासस्मरणे। मासपक्षतिथि
स्पृष्टे यो यस्मिन्म्रियते हनि। प्रत्यब्दं तथाभूते कृष्याहं तस्य तं विदुरिति॥ चतुर्विधमासेऽत्र कोमासइत्याकांक्षायामाह।
यत्नोपदेशं चन्द्रमावने निगदितः कौरेति वाहादिकं स्यात्सांवत्सरिकेऽपि सपञ्जनेचांद्रो वमास्यः स्मृतइति। तथा व्यासः।
विवाहादौ स्मृतः सौरो यज्ञादौ सावनः स्मृतः। आब्दिकेपितृकार्ये चमासः चांद्रमसः स्मृतइति॥ ॥अधिमासेपि तिथौ ॥५९॥
६०

अन्तर्गतस्य मृतस्य तिथिः। मासस्तु नेतु। एष देविक्याधिना स्यान्मृताहस्य तु यत् तिथिः। पूर्वस्मिन्नितिप्रेपितुमेसगोरस नोपप
मिति॥
श्रोरमानवमन्यथेतु। मएवदिवसस्तस्य श्राद्धपिंडोदकक्रिया यदि। इति वाक्यात्। श्राद्धं सांवत्सरिकं श्राद्धं स्यात्मा मलिने मृतस्य म
लिने नावस्य शुद्धे चेमदितिपूर्वेनैवोक्तत्वात्। मृतपुरुषाधिमासके यदि स्वोपक्षाग्निर्वार्षिकं तत्राशौ विरधीत तत्समं नमासयो
न तु रूपं परेति॥ ॥श्राद्धं वार्षिकमासेरन्नियमतः पित्रोः पितृव्यानुजकोश्रातृस्त्रीमातामहीनयोस्तदितरेषां स्वाधिकारानमिति। मातामही
नयोऽपि द्रव्यं ज्येष्ठभ्रात्रोः। तथा च ब्रह्मपुराणे। प्रतिसंवत्सरं कार्यं मातापित्रोर्मृतेहनि। पितृव्यस्याप्यपुत्रस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य चैव
हीति। एतच्चाधिकारिमात्रोपलक्षणमिति कालनिर्णयकारोक्तं स्मृतिरेषां स्वाधिकारागतमित्युक्तं॥ ॥नो पुत्रस्यापि तातस्य
नवरेघश्राद्धं वरीयांस्तथा सापिंड्यं तु विना तयोः पितृत्वानिस्नेहाद्भुरेतानिमावेति। तथा चोक्तं। न पुत्रस्यापि तादृशा न्नानुज
स्यतथाग्रजः। अपि स्नेहेन कुर्वीत सपिंडीकरणं विनेति॥ ॥अथ कृष्याहद्वैधे निर्णयः। यत्राहन्यधिकापराह्णमयते स्या
त्सातिथिः पार्वणेति। अधिकापराह्णं व कपराह्णं। अयते गच्छति। अपराह्णव्यापिनी या अपार्वणे सातिथिः स्वेदित्यादिदूरुगो
तमादिषु वचनादिति भावः॥ ॥साम्येन अपराह्णमागपुरतो द्वैतिथिकृतगम्या स्यात्क्षयसमतयोस्तु पुरतइति। साम्ये नदिर्भारस
राह्णयोर्योगं युनक्तीति अपराह्णभागस्तु कृष्णोतिथिः परतस्त्विचेद्वैधो उत्तराक्षयसमवयोः पुरतः शर्वत्पूर्वः। तथा च
कृष्याहं विषयी कृत्य वौद्धायनः। अपराह्णद्वयव्यापिन्यतीतस्य तु यातिथिः। क्षयपूर्वीत्तु कर्तव्या वृद्धौ कार्या तथोत्तरेति॥ ॥अथ
ना परसादस्पृशे। एकां एषाविजमश्रुते अहृत्तासा सर्वदास्मृतेति। तथा च दिनद्वयपापराह्णव्यास्याभावे मनुः। नदुरुव्यापि
मृताहस्य च यातिथिः। पूर्वविद्धैव कर्तव्या त्रिमुहूर्तापि या भवेत्। तथा दिनद्वये पिन्नपराह्णव्यापिनी तदाह्णादेकुवा
[illegible] कृव्यापिनास्त्वेकोद्दिष्टे तिथिर्नवेन

ग ९

पिनी चेत्स्यादित्यादिवचनात्पूर्वेति भावः॥ श्राद्धं पार्वणमार्त्तेन कृतपेय द्वास्य काल इति। तथा च मत्स्यपुराणे। मध्याह्ने
म वेदायस्य नंदी भवति भास्करः। तस्मादनंतफलदस्तत्रारंभो विशिष्यत इति। तथा विष्णुः। पैत्र्यस्य विहितः कालः कर्मण
स्तदुपक्रमे। विद्यमाने जघन्ये तु गौणो ज्ञेयोपक्रमेण तु॥ अथ मध्याह्नोत्रात्यतमः स्मृते तु समये त्वोपराह्णो बुधैरिति। अ
त्रोपराह्णः स्मृते समये उक्ते पूर्वाह्णादिकालेऽन्यतमः एकः स्वल्पोपराह्णो बुधैर्ग्राह्यः। तथा च कालनिर्णयकाराः। अ
पराह्णः सूक्ष्मकालः सर्वाह्णादिका मध्याह्नलवस्थमाणो यपराह्णो यन्यतमो वदितव्य इति॥ अथ हेमाद्रौ निर्णयः॥ पद्मे मा
सि मृत तिथ्या वा विदिते तन्मासि गैकादशी स्यात्तत्र कृता कृयाद्विधिवत्स्वकां तु पदास्मृतौ। मासावैतिथिरिंदुसंक्षय
दिनं सममावास्यावास्या तन्मासि वा सं नवा भावे वा शतिथिं मिते ति। मते ज्ञाने। पक्षे मृत तौ तु कृष्णा भवेतिथि रेकादशी
ज्ञात्वा वा अथवा मासिइंदुक्षय दिनं अमावास्या ग्राह्या। मं नवा भावे कृष्णैकादश्यां ताने सिताक्षणौ इति नि
रेकादशी ग्राह्येत्यर्थः। तथा च बृहस्पतिः। नद्भ्यायतेमृता हस्तेऽन्यत्र मीते प्रोषिते मृते। यस्य ते प्रतिविज्ञातस्तद्दर्शे स्या
त्कर्तव्यम्॥ सूतावनिय कर्तव्यं तदिति शेषः। अत्र भवे विषये मतिः। आह विष्णु प्रमुत्सनेऽविज्ञाने मृत वासरे
एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषत इति। अत्र विशेषत इति कृष्णपक्षस्य प्रशस्ततरत्वाभिधानेन शुक्लपक्ष ग॥ ६॥१॥
एकादश्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषत इति। अत्र विशेषत इति कृष्णपक्ष स्य प्रशस्त त र त्वा भिधाने न शुक्ल पक्षो
प्यनुज्ञापत इति गम्यते। न तस्य तु लोके कादश्यां पार्विकस्य प्राप्त एवं मवस्था। मासे पक्षे च विज्ञाते तिथि मात्र

मृत ८ मास ८ वासरं वा ३

स्याप्यज्ञाने तत्पक्षगैकादश्यां श्राद्धं कार्यं विज्ञातपक्षत्यागे कारणाभावात्। पक्षस्याप्यपरिज्ञाने कृष्णैकादश्यां तद्भावे
शुक्लैकादश्यामपीति कालनिर्णयकारैर्निर्णीतं च॥ अथ नमते मासोपि दर्शस्तत्र। मार्गमाघनभस्ये मृतवासरे दिनि
म तु कस्य सुप्याचे ने आपे नादिनं मन्तु श्रीपते। न चेत्स्यो भाद्रः। तत्र केऽपि भाद्रमसरे। मृतस्य भूमाने वाप्य मराधिपाईत्यादि अम ७।४
लेना श्रोदि स वाक्यं। म तासं योन ज्ञानातिमान वो विन ताल्य ज्ञाते न कार्यममावास्यां श्राद्धं मां वसंनृप इति प्राम मूलोक्तत्रैव दिन ज्ञा
निज्ञाकाज्ञाने भाद्रमद मार्गमाघा उक्ताः। सतक्षमासवर्तिनी अमावास्या ग्राह्येति भावः॥ ज्ञाते तु तिथ्याः कृता भाद्रमार्गादि
गतेति॥ तिथ्याः ज्ञाने तु मासतिथि मार्गादिगना मार्गमाघ भाद्रपदगता स्मृता मासु निर्विरिसर्वाः। तथा च भविष्यत्पुराणे। दिनमेव वि
ज्ञातिमासे नैवतु यो नरः। मार्गशीर्षेप्यवा भाद्रे माघे वाप्यमावसेदिति॥ अथ मासदिवसौ प्रारब्धानि कावस्यते। आद्यो प्रोषितस्य
तस्येति प्रोषितस्यैति तस्य प्रसिद्धे तस्य मरणदिवसौ अस्मृतौ। अज्ञातेतदा प्रारब्धानिको प्रस्थानस्तत्र वर्तिनौ मासदिवसौ ग्राह्यौ। त
था च बृहस्पतिः। दिनमासौ न विज्ञातौ मरणस्य यदा पुनः। प्रस्थानदिनमासौ तु ग्राह्यौ पूर्वोक्तयादिशोति॥ यदि तु ज्ञातौ नतौ
कीर्तितौ तत्कृतु कृतिकाजिकादिति। यदि तौ प्रारब्धानिको मासको मासदिवसौ न ज्ञातौ तदा तन्मृतु कृति काजिकौ प्रोषितस्य
तु श्रवणकाजिकौ कार्तितौ उक्तौ। तथा च भविष्योत्तरे। मृतवार्त्ताश्रुते ग्राह्यौ तौ पूर्वोक्त कर्मणा चेति॥ अथ यदि नं यान स्ववार्ता
श्रुतेः। न ज्ञातं विहिते च मासि तदिदन्तमासि दर्श इति। प्रस्थानदिनमासौ तु ग्राह्यौ पूर्वोक्तयोर्दिशोति वचने तथा मृतवार्त्ताश्रुते
र्यममावास्यां श्राद्धं माघे वा मार्गे इति। तथा भविष्यपुराणे। न ज्ञातातिदिनं यस्तु मासं वाप्यनराधिप। ४१०

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यो लोके पूर्वोक्तक्रमेण निवृत्तिवचनेन पूर्वोक्तप्रकारस्य तत्कचानाम् अन्न ज्ञायते मृताहस्तु स्वतादिमासोऽस्य इति भावः॥
अथ चैतन्मासो न मलमासोऽपि स्वविदितार्थो गोदिमासविष्णोते तः। प्रोक्तस्यादिवस इति। पूर्वोक्तप्रकारेण दिन एव दिवा ज्ञातो नीति
वचनादिति भावः॥ ॥ प्रथमनाम्दिनयोस्तु या स्मृतिस्त्वेदमासमासो मार्गादि गदितेति। तत्र यानकाले स्मृतिश्रवणकाले च वर्ते
मानयोर्मासदिनयोरस्मृतिस्त्वेतदा मार्गादि स्नगता अमावास्या प्रोक्ते सर्पः। मृतस्याहर्न ज्ञानातिमासं वापि कर्पं वने तु लो
वाता कर्पं वन मरणा स्थाने श्रवणकृपेणके नापि डपजहलेन न ज्ञाताती सर्पः॥ ॥ अथ यस्य निधनं वा पि नैव ज्ञायते।
ऊर्द्ध्वं पंचदशाव्दतः प्रतिकृतिं संस्कृत्य तस्याचरेदंतौ कर्म स एव हि दिवसः स्याद् आदाविक कर्मणीति। यस्य प्रोषितस्य निधनं प
ऊर्द्ध्वं पंचदशाद्वर्षात् कृत्वा तत्प्रतिरूपकं कु
शेण यं जीवनं वा। तस्य चज्ञात्वा कर्णपितरि प्रोषिते यस्य न वार्ता नैव चागतिः। ऊर्द्ध्वं पंचदशाद्वर्षात् कृत्वा तत्प्रतिरूपकं कु
र्यात् तस्य च संस्कारं यथोक्तविधिना ततः। तदादीन्येव सर्वाणि शेषकर्माणि संचरेदिति। पितरि तेन तत्प्रोषितमात्रस्योपलक्षणं॥
गच्छपश्चाच्छ्राद्धनिर्णयः। पित्र्यं पुत्रवतामपिंड नुदितं श्राद्धं मघास्विति। तथा च वायुपुराणे। मघासु कुर्वन् श्राद्धानि सर्वा
कामान् वाप्नुयात्। अत्र कृष्णपक्षे विज्ञानेन नवं ति पितरः सदेति। तथा संक्रांत्यादिषु वासे नपारणेन च-तारतामघायां पिंडदा
न न ज्येष्ठः पुत्रो विन संततीति नविष्यत् पुराणात् पुत्रिणां पिंडवर्जितं श्राद्धमिति भावः। उत्तमं वर्षास्वितदिति। एतत्सूर्य ॥११६॥
मघा श्राद्धं। तथा च वायुपुराणे। पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः॥ जातं पुत्रं निरीक्षंत शाकं तादृश वपिष्यन्ति। मघ

मासे नष्टे न पाप यस्यापापार्येन च। एष नो दास्यति श्राद्धं वर्षासु च मघासु चेति॥ ॥ अथ पाविन्नके महालयः कर्तुर्मीजिवेतीति।
महालयः सोऽपरपक्षः तस्याचोक्तौ विनका वाविनका वा कर्तुः श्राद्धं सकृदिह। मघासु च ततो नाम्ना नाधिकारः पुष्यमिति
॥ अपरपक्षे दिने नेष्ट आद्यकालः। अरोसोयहतो मासिकविधे राशौ च कालः। अन्न अस्तो वो ततस्मासितदिनस्मा
वाप्यासितेकादशी। पुत्र्या वाप्यनुकल्प्य तो त्रगदितेति। मासिकविधेरशो चोपहतौ मध्ये तु महामासिकविधौ सौरो
वका वा स्यात्। शास्त्रं शेषः अथ अनंतरकाल मुख्यकालप्रत्यासन्न आन चेष्टयां इतरथा काला नामप्रत्यासन्न चौकी
कालमिति भावः। उत्तरमासितदिनादिना अनुकल्पतो गोणत्वे गदितमिति सर्पः। तथा च कृष्णपक्षे। दैवपितृणां श्राद्धे
तु कारौ वं ज्ञापते यदा सारौ वेतु वक्ति क्रांतेन तः श्राद्धं विधीयते। तथाचाक्षिः। तदहस्त्वे स्तु वत्सके नवि स्मृतवृद्धिना सत
का न तरं कुर्यात् पुनस्तदहरेव वेति। पुनः उत्तरमासितस्मिन्नेव दिने तु सर्पः। तथा षड्विंशमते। मासिकं चैत्र प्राप्ते संतरा
मृतं तके वदंति श्रद्धेन कार्यं दर्शे वापि विशेषत इति। मारीचिरपि। श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने त्वविज्ञाते मृतेऽहनि एकाद
श्यां तु कर्तव्यं कृष्णपक्षे विशेषत इति। कृष्णपक्षे विशेषत इत्यनेन शुक्लपक्षेऽप्यनुज्ञातो भवति॥ ॥ अथ सांवत्सरिक
श्राद्धविषये सोऽत्र समास तत्र पिंडं तरण समयास्तासौ च विघ्ने भूमी इति। तदहस्य अनुष्ठेते स्याद् वचनं चु मासिक श्राद्धविषये
तत्र मास अपकृष्टकाला भावेऽपि। इति पिमाकापृष्टस्यापि ग्राह्य वादितिका नानि एवं चकारोक्तेन तरमा सततिष्ठि

मिना भावितूस्य आशौचविघ्ने प्रतिपूर्ववाक्ये क्ता: भमीका जागदिनाइति भाव:॥॥ आशौचे तत्राक्रितम्हतनि घोपताहिके श्रा
द्धिकं कुर्यादिति। आदिशब्दात् तस्य क्ता तस्मैकादश्यो ग्राह्यो॥ तथाच व्यास: श्राद्धविघ्ने समुत्पन्ने अंतरामृतसूतके। अमावा
स्यां प्रकुर्वंति श्राद्धं कैमनीषिण इति। तच्चैकादशी विषयक वचनं पूर्वोक्तं॥॥ उत्तरमासिक त्रिपक्षमुख्य काले नवे मासि
कमिति। तदह्न्येव प्रदुष्टे ते मासिवाकांभासिका विषयमिति तु कथा तदादिके काले मासिकं नवेदिति भाव:॥॥ श्राद्धवि
घ्ने निमंत्रणात्परमुतारं भांजपाकादि नो प्रत्ये तन्न च कृतन्यग्रहणे नाशौचदोषो नवेदिति। अन्यग्रहणे दातृनवनम
तिरिक्तनवनजातेन्द्रसोउमानिचम्रुते नाशौचदोषो न नवेदिति भाव:। तथाच ब्रह्मपुराणे निमंत्रितेषु विप्रेषु प्रा
रब्धे श्राद्धकर्मणि। निमंत्रणाद्विप्रस्य स्वाध्यायधिरतस्य च देहे पितृक्रुतिषु सु नाशौचं विद्यते क्वचिदिति। दातृनवनजाते
रबु श्राद्धकर्मणि। निमंत्रणाद्विप्रस्य स्वाध्याय... भाव:॥॥ अज्ञाते चेति। तथाच तत्रैव। अपि दातृग्रहीतृं स्वमृत
विशेषस्य व समाप्तवादेतदन्यग्रहविषयमिति भाव:॥॥ अज्ञाते चेति। तथाच तत्रैव। अपि दातृग्रहीतृं स्वमृत
विशेषस्य व प्रमाणवादेतदन्यग्रहविषयमिति भाव:। दातृग्रहीतृं स्वसूतको न स्पृशो दितिशेष:॥॥ अन्यदातृनव
केप्रसंके तथा। अविज्ञाते न दोष: स्यात् श्राद्धादिषु कथंचन। दातृग्रहीतृं स्वसूतको न स्पृशो दिति शेष:॥॥ ... शुद्धिर्द्विजानां स्मृतेति। तथाच ब्रह्मपुराणे। सोऽज्ञाप्यैव चेतु
ने काश्चिन ... तु किंप्रो अन्यपरोदकाव ... शुद्धिर्द्विजानां स्मृतेति। तथाच परकीयेन ... स्वेन स्वच योद्विजा इति। गृहे ...त
विशेषे दीतु विधीयते। यदा कश्चित् सदा छिद्रशेषं त्यक्वा समाहिता:। ... अपरकीयेन ... विवाहयज्ञयोर्मध्ये सूतके सति ॥६३॥
शेष:॥॥ मध्ये ते विवाहयोरप्यविताचे तत्रापि मन्नंपरैर्देयमिति। तथाच ब्रह्मपुराणे। विवाहयज्ञयोर्मध्ये सूतकमति

तं२

वांतरांशेषम् अन्नं परै र्देयं सदूनं नो कुं स्नन स्पृशेदिति। ति शेष इति शेष:॥ ॥दानविधौ तु नास्य अशुचितास्मे किं लोतस्याय तइति। मन्त्रप
र्थी तमि। अपरेत आशौचे ... नस्य तु दानविधौ अशुचिता नास्ति। अतएव क्रतु: पूर्वसंकल्पितं द्रव्यं दीयमानं न दुष्यतीति॥॥ भार्या
नैमित्ति पंचमेर्वा दिवसे स्यात् वार्षिकं मासिकं पक्वान्नेनेति। तथाच स्मृत्यंतरे मृतेहनि तु संप्राप्ते यस्य भार्या रजस्वला। श्राद्धं त
दानकर्तव्यं कर्तव्यं पंचमेहनीति। यद्वा अपत्नीक: प्रवासी च यस्य भार्या रजस्वला। सिद्धान्नेन न कुर्वीत आमं तस्य विधीयते
ति उशनो वाक्यं। तत्र श्राद्धविघ्ने समुद्विजाती नामाम श्राद्धं प्रकीर्तितं। अमावास्यादि नियतं मासमसंव सराहृत इत्यनेन
हारीतवचनसमानविषयं। मलोमासिकं सांवत्सरिकं च पक्वान्नेनैव कुर्यादित्यत्र प्रोक्तं पक्वान्नेनेति। बहु भार्य
कस्यापि कृत्वापत्नी तरेति श्रुति। कुर्यान्निहितत्रये स्वमुख्य विषय इति। अतएव ... अधिकारिणो भार्यांतर
युक्ते यथि का रानपगम्यात्तु बध्य का ज एवक र्तव्यमिति॥॥ इत्येतु भार्या न्वेषा श्राद्धविधिप्रवासिविषु राघार्यास्ते युद्धि
भावइति। अपत्नीक: प्रवासी चेत्यादिरवोक्ताद्यक्वचा यादिति भाव:॥॥ शक्रास्तत्रनेचेदिमं वितनुयूहेने वपिंडविधि भार्य वी
जा इति। अपत्नीक: प्रवासी चेत्यादि शौक्ता ... नवइति। तत्र आमश्राद्धं। अतएव माघ:। दद्या नौवेद्य ... प्रवासे तु ... नि
दिक्षु पुत्रजन्मनि। श्याद्दे पाहिकं स्मृतं नवइति। तत्र आमश्राद्धं। अप्यपूर्वोक्तादिका जवि नाग:। विधाद्द्वि मूहूर्तं पंचमदशांकं मिति॥
हेम श्राद्धं प्रकुर्वीत यस्य भार्या रजस्वलेति॥॥

स्मृको मुहूर्तो विज्ञेयादशपंचस्य स्मर्वेदेति श्रावणरवे ग्रन्थ॥ पूर्वापराह्णा त्रिधेव विभक्तो दिवसस्य मध्यमनयः प्रोक्तो मध्याह्न
इति। दिवसस्याद्वैधे भागो पूर्वाह्णो। पराह्ण त्रिधेम। अथ मध्यमस्य दिवसस्य मध्यमनयो मध्याह्नः प्रोक्त इत्यन्वयः। तथा
स्कंदपुराणे। आवर्तनात्तु पूर्वाह्णो ह्यपराह्णस्ततः परः इति। आवर्तनं दिनमध्यं॥ ॥ त्रेधा कृः क्रमशास्त्र्यः सुवयवाः स्युः पूर्व
मध्याह्नपराह्णाख्याः इति। अत्रस्त्रेधा दिवसस्य भागत्रयमपि क्रमशः पूर्वमध्यमपराह्णाख्याः। पूर्वाह्णो मध्याह्नोऽपराह्णाख्या
स्त्रयो वयवाः स्युः अत एव श्रुतिः पूर्वाह्णो वै देवानां मध्यंदिनो मनुष्याणामपराह्णः पितॄणामिति॥ ॥ अथ चतुर्धा प्रहर
कः पूर्वाह्णसंज्ञोऽर्द्धयुक्तो मध्यमकस्त्वपराह्णक युगादिना मानस्तदर्द्धं क्रमात्। सायाह्नस्तुरीययामक इति। दिवसस्य तुरी
येण संबंधः अर्द्धयुक्तः। तदर्द्धयामार्द्धं। तथा च गोभिलः। पूर्वाह्णः प्रहरं सार्द्धं मध्याह्नः प्रहरं तथा। आतृतीयादपराह्णः सा
याह्नस्ततः परमिति॥ ॥ प्रातस्तथा संगवः मध्यमोऽप्यपराह्णको निगदितः सायाह्नकः पंचधा भागं शादिवसस्येति। त
थाऽऽह व्यासः ... मुहूर्तस्त्रितयं प्रातस्तावानेव तु संगवः। मध्याह्नस्त्रिमुहूर्तः स्यादपराह्णोऽपि तादृशः। सायाह्न
स्त्रिमुहूर्तोऽपि [illegible] बहिः स्मृत इति॥ ॥ यत्तु समयः प्रोक्तो कुतपो [illegible]। यस्मात् [illegible] कालक ॥६॥
[illegible] काला [illegible] कुतपः [illegible] समयः पूर्वाह्णादिका [illegible] ततः कुतप
[illegible] कुतपो [illegible]

प्रहरार्द्धयुक्तं काजः यस्मात्प्रवाह्णादि

[illegible] मध्याह्ने कुतपः [illegible] इत्यर्थः। [illegible] प्रतिपादक शास्त्रस्यं। बाधनार्थं [illegible] प्रतिपादक शास्त्र
[illegible] तथा कुतपाः॥ अथ योगे विप्रतिपत्तिः खड्गपात्र कृतिः [illegible] मुहूर्तो [illegible]। दौहित्रो रजतं च वक्षि
[illegible] कार्यमिति भावः॥ ॥ अथ कुतपाः॥ [illegible] इमे कुतपा उदिता इत्यन्वयः। तदुक्तं कालिकापुराणे। ब्राह्मणः कंबलो गावो
[illegible] कुतपा इमे [illegible] कुतपाः स्मृता इति। तथा प्रभासखंडे। तत्राष्टमो मुहूर्तो यः [illegible]
खड्गपात्रं [illegible] कुतपाः स्मृताः [illegible] दौहित्रः [illegible] स्मृतः। पापं [illegible]
कुतपः स्मृतः। तथा [illegible] खड्गपात्रं च तथा [illegible] कंबल [illegible] कुतपा इति [illegible] इति। [illegible]
[illegible] कुतपा इति विख्याता इति। [illegible] कुतपः [illegible]
[illegible] विशेषेण पराह्णादि विनियोगः॥ अथ विहिताग्नेर्विश्वेदेवात्परं [illegible] पिंडनिष्क्रमण [illegible] श्राद्धं त्रिधा
[illegible] तथा च [illegible]। पक्षांतं कर्मनिर्वर्त्य वैश्वदेवं [illegible]
[illegible] इति। विहिताग्नेः [illegible] तथा च [illegible]। पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शा
ग्निकः। पिंडयज्ञं ततः कुर्यात्ततोऽन्वाहार्यकं बुध इति। अन्वाहार्यकं दर्शश्राद्धं। तथा च मनुः। पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि [illegible]
[illegible] इति॥ ॥ द्विधा [illegible] कुतपां सां शादिके [illegible] इति॥ [illegible]
[illegible] इति॥ ॥ द्विधा [illegible] कुतपां सां शादिके [illegible] कुतपः [illegible] सांशादिके काले स्मृते।
[illegible] ततो दर्शश्राद्धं। द्विधा [illegible] कुतपां सां शादिके द्विधा विभक्त दिनस्य यः कुतपः [illegible] श्राद्धं कुर्यात् [illegible]।
निरग्निकादीनां कुतपव्यापिनि दर्शश्राद्धम [illegible] निर्णयो दर्शितः। [illegible] कुतप [illegible] श्राद्धं कुर्यात् [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कृष्णपक्षेऽपराह्णे तु रौहिणं तु न लंघयेदिति। मार्कंडेयवचनस्यायमर्थः। शुक्लपक्षे पूर्वाह्णात् तगते कुतपपूर्वार्द्धे कृष्णप
क्षेऽपराह्णान्तर्गते कुतपोत्तरार्द्धे श्राद्धं कुर्यादिति। एतदग्निश्रेतो लक्ष्मं। कुतपो लौहशादिक इति॥ ॥ अग्निकं द्विजनः कु
र्वीतापराह्णकादति। आम श्राद्धं तु पूर्वाह्णे एकोद्दिष्टं तु मध्यतः। पार्वणं चापराह्णे तु प्रातर्वृद्धिनिमित्तकमिति हारीतवच
नेऽपूर्वाह्णे यदामश्राद्धं विहितं तद्द्विजविषयमिति भावः। शूद्रास्य कुतपोत्तरार्द्धे मुख्यकालेऽपरेद्युर्वा अम्भसीति। मध्यम कौ
त्परतो यत्तु कुतपः स तु संकृत्तः। आमश्राद्धं न तत्रैवापि तृणौदत्तमर्थमिति। शातातपवचने स्वजातिविषयं। आमतो
देशाकालानां विप्लवे समुपस्थिते। आमश्राद्धं द्विजैः कार्यं शूद्रेण तु सदैव हीति शूद्रस्य नित्यं च नाम श्राद्धं आहुं। तत्र पार्व
णे शूद्रेण क्रियमाणे पार्वणे विधिना आनेय कार्यं। द्विजस्य तु नैमित्तिकमामश्राद्धमिति आमश्राद्धं तु पूर्वाह्णे इति विधिः
पार्वणकाले बाधत इति भावः। तथा चोपमंडूने कालनिर्णयकृता। तस्मात्पूर्वाह्णे आमश्राद्धं कुतपोत्तरार्द्धे प्रवृत्तिप्रवृत्ते
परापराह्णे द्विजामश्राद्धं तु पूर्वाह्णे स्वतीति॥ ॥ एकोद्दिष्टमुपक्रमे कुतपे प्रातस्तु तीर्थं मुख्यमिति। आमश्राद्धं तु पूर्वाह्णे
दत्ता(?)त एव वा कृत्यात्॥ ॥ कुत्रोत्पत्तिनिमित्तकं तु पुरतो नाग्निर्छिदायाश्चेवेदिति। अत एव विष्णुधर्मोत्तरे। अच्छिन्न
नाड्यां कर्तव्यं श्राद्धं वै पुत्रजन्मनीति॥ ॥ आशौचांतरमेत्तनेवेपि-स्त्र विनाकर्मदानि श्यपि श्रौतं च तदिति। एतत्सूत्र
जन्मनि मिते त्रार्द्धं। तथा प्रजापतिः। सूतके तु समुत्पन्ने पुत्रजन्म यदा भवेत्। कर्त्तास्तात्कालिकी शुद्धिः पूर्वाशौचेन शु ॥ ६६ ॥

श्री

द्ध्यतीति। तथा व्यासः। पुत्रजन्मनि यात्रायां शर्वर्यां दत्तमक्षयमिति॥ ॥ तत्पत्तिकाले उपरतः स्वाशौचेतः कृर्तितमिति। तथा चोक्तं
तत्रत्योऽनंतरं कार्यं जातकर्म यथाविधि। देवादत्तीते कालं चेदत्तीते सूतके भवेदिति॥ ॥ अथ श्राद्धनिषिद्धकालः। तत्र संध्या
यां श्राद्धस्य निषिद्धत्वात् संध्याकालज्ञानमाह। संध्या प्रागुदयान्मुहूर्तयुगलं हूयेस्य चास्तात्परं नाडीनां त्रयमिति। तदा हुर्यां कुर्व
न्त्यः। उदयात्प्राक्तनी संध्या मुहूर्तद्वयमुच्यते। सायं संध्या त्रिघटिका ह्यस्तादुपरि भास्वत इति॥ ॥ तत्र रात्रिश्च वर्ज्या श्राद्धं
नसंध्यास्ति कइति। अत्र संध्यायां अंतिके समीपे। तथा च मनुः शातातपौ। रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीत राक्षसी कीर्तिता हि सा। संध्ययो
रुभयोर्वापि सूर्ये चैवाचिरोदिते इति। सूर्ये चैवाचिरोदित इति संध्यासमीपकालोपलक्षकं। तदुक्तं स्कांदे। उपरागेन कुर्वी
तापि च पूजां कर्यं च न। सकाल आसुरः प्रोक्तः श्राद्धं तत्र विवर्जयेदिति॥ ॥ नाशौचे चपुरेतस्त कुर्वन्ते कुर्यादिति। अत एव
त्पिंडक्रियावर्जं नाशौचं विनिवर्तयेदिति। आशौची निशा सपिं
त्पीडितः। दानं प्रति यहं होमं स्वाध्यायं पितृकर्म च। प्रेतपिंडक्रियावर्जं नाशौचे विनिवर्तयेदिति। आशौची निशा सपिं
स्तत्तु तु यादिति। सायंकाले नापूर्वं श्राद्धं असमाप्तं शक्तो स स्यां तत्र श्राद्धं निशो न्यस्मिन् रात्रि व्यतिरिक्ते सर्वकाले तु
यादि स्मृतिः। तथा च व्याघ्रपात्। विधिज्ञः श्राद्धयोपेतः सम्यक् पात्रनियोजकः। रात्रेरन्यत्र कुर्वाणः श्राद्धं ओत्स तु म
समिति। ननु क्वचिदर्थं प्रोक्तो निषेधो ग्रहे। तदाह विष्णुः। संध्यारात्रौ न कर्तव्यं श्राद्धं खलु विचक्षणैः। तयोरपि च कर्त
व्यं यदि स्याद्राहुदर्शनमिति॥ ॥ अथ पिंडदाननिषिद्धकालः। याम्ये कृष्णे बुधसंगमे बुधसंगमे पितृयज्ञः पिंडविहीन इति।

२

बुध संगमे त्रो त्रियागमने। अत एव ब्रह्मपुराणे। यदा श्रोत्रियो ऽस्त्येति ऊहं वेदविदग्निचितो ते नैकेन तु कर्तव्यं श्राद्धं
विषुववत्तदिति। विषुववदिस्येनापिंडमुक्तं। तथा हेमाद्रौ शशारः। युगादिषु मघायां च विषुवे ऽथयने तथा। चरणेषु च
कुर्वीत पिंडनिर्वपणं नहीति।।। तथा पातादौ च पुरोदितेइति। पुरोदिते श्राद्धकालप्रकरणे उक्ते पातादौ तथा सपिंडीकरणं
कुर्वीत पिंडनिर्वपणे नहीति।।। अथ नवरे तु द्वाहके द्वादशमासि त्रिविधं तथोपयनात्वहं न सपिंडो
पिंडहीनमित्यर्थः। नन्नु तत्रैवो क्तमिति भावः।।।। अथ नवरेतु द्वाहके द्वादशो वहि। सपिंडः पिंडनिर्वापं मौञ्जीबंधेषु लेवहीति।।।
पाति। तज्ज्योतिःपाराशरे। विवाहे विहिते मासां स्वजे युद्दादशो वहि। सपिंडः पिंडनिर्वापं मौञ्जीबंधेषु लेवहीति।।
।। तथा द्वाहादावपि पिंडदानमुदितं पित्रोः स्यादित्यविलेः। सापिंड्यं समहालये स्वत्तु गयाश्राद्धेइति। तथा चोक्तं। महालयेगं
याश्राद्धे मातापित्रोः क्षयेहनि। यस्य कस्यापि मर्त्यस्य सपिंडीकरणे तथा। कृतो द्वाहापि कुर्वीत पिंडनिर्वपणं सदेति।।।। स्व
धा वाचनं तु स्नेत्पिंडविलोपनेइति। तथा स्मृत्यर्थसारे कालतपः। पिंडनिर्वापरहितं यत्तु श्राद्धं विधीयते। स्वधावाचनलोपो त्र वि
कैरस्तु न ऊह्यतेइति। अत्र स्वधावाचनलोपोस्तु विधिस्तु न ऊह्यत इत्यन्वयः।।।। अथ प्रेतक्रिया सुनिषिद्धकालः। अथ दिनं शो
ध्यं वा बाह्ये मंत्रे। स्या त्रौ वेधुवे त्रतिरुतिदिहिं यस्यामेनवं त्रो ध्यं प्राद्कुविवतः परमहःशोध्यं लवे सर्वथा। यद्युदेत्यरकु
कंजायणमातः पक्षोमितः शस्यते सर्वचैव दिनं स्यांपरिहरेदिति। शावादौ पनं प्रत्यकुशरीरदाहे। चतुश्चिन्तितः। स्त्री शोचात्र सं
वेधा। प्रतिस्कृते दाहे यदुक्तं का ऽत्रयंत त्रदिनं स्यात्परिहरेत्तु। तथा च गर्ग्यः। प्रत्यकु शवसंस्कारे दिनं नैव विशोधयेत्

धि॰ न ४ ।।६६।।

तौ न्य॰

शौचाशौचे क्रियते पुनः संस्कारकर्मणे चेत्तु। शोधनीयं दिनं तत्र यथा प्रत्यवमेव तु। आशौचं च विनिर्दिष्टं पुनः संक्रियते तदा।।
शौचश्च यदि क्रियते पुनः संस्कारकर्मचेत्। शोधनीयं दिनं तत्र यथा शास्त्रे। कृष्णपक्षे स्वतथापि वर्ज्येत्तु दिनक्षय
संशोधयेद्वादित्ययोश्च नवस्त्र संवत्सरादधिक। प्रेतकार्याणि कुर्वीत श्रेष्ठं तत्रोत्तरायणं। कृष्णपक्षे स्वतथापि वर्ज्येत्तु दिनक्षय
मिति। नंदाससूतां भद्रा वारो भौमिकं शनैश्चरयो न गुरोः तथा वैधृतिं जन्मास्वातिकरान्विषु पुष्यहस्ते। प्रेत लग्ने जन्ममिति
मिति। नंदासमूतां भद्रा वारो भौमिकं शनैश्चरयो न गुरोः तथा वैधृतिं जन्महारादिस्वन्वयः। तथा चमत्री चिः। नंदायां भार्गवादेनेषु
प्रेतकृत्ये मंदादिजनस्थौ तौ नंतु स्वाति करान्विषु पुष्यहस्तौ न्यत्तु जन्माहादित्यन्वयः। त्रिपुष्करं। त्रिपादनक्षत्रे श्राद्धं शावं नाश्रेप्रेतक्रिया वि
वर्ज्यस्यात्रिपुष्करा। तत्र श्राद्धं न कुर्वीत गृहे पुत्रधनक्षयादिति। त्रिपुष्करं। त्रिपादनक्षत्रे श्राद्धे प्रोष्ठपदयोः कार्यं तथाग्नेये च
वर्ज्येतिति निषिद्धा निर्णयकाराः। महाभारते। न दक्षिणे न कुर्वीत यस्मिन् जातो नवेन्नरः। न प्रोष्ठपदयोः कार्यं तथाग्नेये च
भारत। जन्मश्राद्धं कर्तुं प्रोष्ठपदयोर्नोदयपदयोः। दारुणाख्ये च ज्येष्ठामूलानि जन्मन्यात्यं चतुर्दशं त्रयोविंशं
प्रत्यरं। ज्योतिःपाराशरः। स्वाधीरणे च पौष्णेचैत्रे च न चाम्यमनुष्याणां। प्रेतक्रियाकर्ष्यंवित्त त्रिपुष्कर यमन्त्र्यधिष्ठ्य
वा माघकृष्णे। कृत्तिकादि शाखे च धनिष्ठायां नरो विस्पो। वराहपुराणे। चतुर्थी च मघा चामि त्राणि नवविचाप्तु
राधा स्नेनवसः। उत्तराधिष्ठा धनिष्ठा। वराहपुराणे। चतुर्थीपूर्णमगां चंद्रे द्वादशो च विवर्जयेत्। प्रेतकृत्ये मतीपाते वैधृतेष
रिघे तथा। करणे विष्टिसंज्ञे च शनैश्चरे दिनेपि वा। त्रयोदश्यां विशेषेण जन्मतारात्रयाणि। वा प्रेतकृत्ये तिदु त्वानिष
जन्मतारा तु तावन्न नक्षत्रं दशमं नैको न विधानेति। तथा कश्यपः। जरापायां मघा श्लेषा नक्षत्रं त्रिपदं
नर्य

Indira Gandhi National Centre for the Arts

म

निषाघंचपंचकमिति॥॥राध्रश्च(?) ल्फाल्गुनी द्विपद नाषाढानुराधा पुनर्वस्वाश्वरव्य स्वातिसंज्ञके बुधजन्मैर्वर्जयेत्क्रियदोष
तइति॥ तथा च काश्यपः। फल्गुनीद्वितयं रोहिण्यनुराधा पुनर्वसुः। द्वेषाढे विशाखा च तानि द्विचरणानि च। एतानि द्विं चि
दुष्टानि वर्जयेच्चेति संतिरि जवइति॥ ॥दर्शः शुक्लयुगादिजत्रिचरणान्येकादशी जात्रगं ऋतं निषिद्धमस्यजेदिति। तथा
वमरीसिः। एकादश्यां च नंदायां सिनीवाल्यां नृगोर्दिने। न जन्मस्य चतुर्दश्यां हन्ति कालं त्रिपुष्करे। अत्र श्राद्धं न कार्यं तत्र ही पुत्र
धनक्षयादिति॥ ॥स्वजन्मनि जन्मान्यत्र योविंशकं दिष्ट्या श्राद्धमदान्येको नविंशं तथैति। दिद्धं गाश्च गत्वस्य जा
नि जन्म नानूरक्षाणं चतुर्दशायं च मनस्त्राणि। जन्मतारात्रयरात्रिं नक्षत्रसंज्ञाश्च न च पूर्ववचनोक्तानि श्राद्धानि तत्पर्यः॥ ॥ उक्त
दार्शादाशशिरोमृगतो हे यो त्र कार्ये शशीति। नतु र्क्षोदृष्टमेति वाराहपुराणे केत्यर्थः॥ ॥नंदादेने निषिद्धं तयजा
वेकादश्या हादिकेइति। तथा च गार्ग्यः। नंदायां शुक्रवारे च चतुर्दश्यां त्रिजन्मसु। एकादशाहश्रन्तेति नैकोदिष्टं न
षिध्यलइति॥ ॥अथामन्वादि युगादि संक्रमदिने दर्शेनशोधादिनमिति। तथा चोक्तं। युगमन्वादि संक्रांति दर्शे
ष्विति पदि देवादापतितान्नेन हृत्रादि शोधनमिति॥ ॥एकस्मिन्नेव बहूनां मरणं यदि जवेत्का जोविदधाति तान्
त्रेण अपणं विधायवष्टय्यकं आद्यान्तिविदधमादिस्वन्वयः। तथा च स्मृतुः। एककालेगतानां तु बहूनामथवा द्वयोः। ॥६९॥
तंत्रेणं अपणं कुर्याच्छ्राद्धं कुर्यात्पृथक्पृथक्। पूर्वकस्य मृतास्यादौ द्वितीयस्य ततः पुनः। तृतीयस्य ततः कुर्यात्सं

त्तु क्रमो दिति। एककालिकालेह्यबहूनां उत्क्रमो मरणाय दिनं। दि८
चेत् तदानेत्रेण श्राद्धं दहनविधायपश्चात्क्रमात्पृथक्पृथक् श्राद्धानि २

निपाते ग्रयं क्रम इति॥ ॥अथात्र तिनिमित्तं श्राद्धत्वेदः। सापिंड्यो तर कालिकानि युगमन्वादिकृष्याहादि श्राद्धानि न
मंत तथा च रेदयुगपत्तत्त्वान्निमित्तागमइति। अन्यतथास्ति जेवेनो अयुगपत्तत्त्वान्निमित्तागमेइति निमित्तगमी।
श्राद्धनिमित्तानां युगादिकालानां श्राद्धे नेदात् श्राद्धत्वेदस्त्यर्थः॥ ॥अथकाले कोतं श्राद्धं नित्यानां स्माद्धं श्राद्धं निमित्त
कालयुगपत्त्वाव स्तदेकक्रियानुष्ठानात्मकलस्पसिद्धिकदितालं त्रेणसंकल्पत इति। संक्रांतिनिमित्तकमम्यावास्यानि
मित्तकं वेत्येतानि श्राद्धानि तंत्रेण कृतिष्यत इति संकल्प्य एक श्राद्धानुष्ठानात् सर्वेषां श्राद्धानां सिद्धिरित्यर्थः॥ ॥अत्रै
कं तुमाहः एकस्मिन्निमित्ते कृते श्राद्धं नवाव तेयेदिति। तथा च हारीतः। नैकः श्राद्धद्वयं कुर्यात्समानेऽहनि क
ञ्चिदिति॥ ॥अथवैश्वदेवकालः। विज्ञानेश्वरेण तु वैश्वदेविकमनु श्राद्धं चरेत्साग्निकः। पश्चाद्धूतमरवादीति।
लक्षणवानस्तत्र। वैश्वदेविकमनु वैश्वदेयानंतरमित्यर्थः। तत्र ताव साग्निकेन श्राद्धादौ वैश्वदेवः कार्य इत्युक्तं लोगाक्षिणा।
स्मार्तकर्मनिर्वर्त्य वैश्वदेवं तु साग्निकः। पिंडयज्ञं ततः कुर्यात्ततोन्वाहार्यकं बुध इति। पक्षांतकर्म चाधानं। अन्वाहार्यकं दर्श
श्राद्धं। तथा कृत्वेमे वष्टयत्युक्तः। पित्र्यं निर्वपेत्याकं वैश्वदेवार्थमेव च। वैश्वदेवं न पित्र्यमं दार्शी वैश्वदेविकमिति
वैश्वदेवार्थपक्वान्नं वैश्वदेवं तस्मिन्पित्र्यं न जवति। दर्शाख्येन दर्श श्राद्धं शब्देन दर्शश्राद्धमितिकर्तव्यतावति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नित्यश्राद्धव्यतिरिक्तानि श्राद्धान्युच्यंते नित्यश्राद्धस्य वैश्वदेवस्य एकः पाकः । तथा चोक्तं कालनिर्णयकारैः ।
अन्वहमनुष्ठीयमानानां देवपितृमनुष्ययज्ञानां एकपाकसाध्यत्वात् वैश्वदेवादिति । भूतयज्ञादिकं च
श्राद्धानंतरकार्यमित्युक्तं । आश्वलायने वैश्वदेवाहुतीरग्नावकृत्वा ब्राह्मणभोजनात् । जुहुयाद्भूतयज्ञादि श्राद्धं
कृत्वा तु तत्स्मृतमिति भावः ॥ ॥ एवं मासिकस्य श्राद्धात्पूर्वं वैश्वदेवस्य विहितत्वात् । पितृश्राद्धं प्रकृत्वा तु वैश्वदेवं
करोति यः । अकृतं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठतीत्यादि निषेधवाक्यानि निरग्निविषयाणीति मन्तव्यं । तस्य ए
क पाका नैवैश्वदेवकालद्वयविकल्पः । अनग्निजनस्यान्ते तु वैश्वदेवं स्वगृह्योक्तविधिकरस्य चांतकृतस्याप्यन्तरे नाग्नौ रे
तुर्दिवारव्यमरव्यमंततः पितृयज्ञः स्यात् भूतयज्ञ इति । अनग्निकजनस्तु आग्नौ करणं तु तदंत्यात्
र्यवाविकरस्य स्वगृह्योक्तं तर्पणदेयात्वाकेनैवं प्राचरेत् । तथा च वैश्वदेवाहुतीरग्नाविसते नेत्यस्य
मः कालत्रयं । तथा च अग्नौ कृत्वा ब्राह्मणभोजनादिसमेन न चाग्नौ करणानंतरं वैश्वदेवाहुतीर्जुहुयादिति
निर्बाध कारैर्व्याख्यातत्वात् । तथा भविष्यत्पुराणे द्वितीयः कालत्रयः । पिंडं संतर्प्य विधिवद्दत्वा दद्यात् ततः ।
वैश्वदेवं ततः कुर्यात् स्वाहाब्राह्मणवाचनमिति । वाजिना तृतीय एव व्याख्यातः । ये अग्निदग्धा मंत्रेण तृतीयं विहि
वैश्वदेवं ततः कुर्यात्स्वयं ब्राह्मणवाचनमिति । वाजिनां तृतीय एव व्याख्यातः । ये अग्निदग्धा मंत्रेण नमो यं विहि

दक्षुधः । ज्ञानाहितं वाजिनी रसाद्धकर्मणि सर्वदेति । अनेन विकिरानंतरं स्वस्ति वाचनात्पूर्वं वैश्वदेवः कर्तव्य इत्युक्तं भवति ।

तत्पाकांतरेण श्राद्धपाकाद्दत्तेनैव पाकेन पृथक् पाकविधायकवाक्येषु साग्निकानाग्निकविशेषविरहादित्यर्थः । अत्रापि
ऋत्विक् भूतयज्ञकालः पूर्वोक्त एवेत्याह । अंतत इत्यादिना । तस्मिः समाप्ते इत्यर्थः । पितृयज्ञे श्राद्धस्य ततः अंते भूतय
ज्ञः स्यात् ॥ ॥ तस्यैव श्राद्धांतेन कालांतरमाह । अथवा श्राद्धान्तेन तदंतत एव संकल्प्य स्यादिह वैश्वदेविकमिति ।
निरग्निकस्येत्यर्थो ह्यिन्नो तेयं । तथा च पैठीनसिः । पितृपाकं समुद्धृत्य श्राद्धं वैश्वदेवं करोति यः । आसुरं तद्भवेच्छ्रा
द्धं पितॄणां नोपतिष्ठति । श्राद्धं निर्वर्त्य विधिवद्वैश्वदेवादिकं ततः । कुर्याद्भिक्षां ततो दद्याद्धंतकारादिकं तथा इति
यत्तु श्राद्धात्पूर्वं पितृपाकात्समुद्धृतेनान्नेन वैश्वदेवे कृते प्रमाणे श्राद्धमासुरं स्यात् ततः कारणात् श्राद्धं निर्वर्त्य
मतः श्राद्धावशिष्टेन त्वाह किं विदध्यादेव वैश्वदेवादिकं कुर्यादित्यर्थः ॥ ॥ आग्नौ चमध्ये मध्ये वैश्वदेवादेरस्तु नवान्न
च श्राद्धपाकैक्यान्नैकत्रैव नास्ति । एकादशाहादिके तु एकोद्दिष्टेषु शेषं तु ब्राह्मणेभ्यः समुत्सृजेदिति तादव
तेन सर्वस्यापन्नस्य देवब्राह्मणे सोदिव वाक्यविधानात् । तथाप्यविशिष्टे संप्राप्ते पार्वणे श्राद्धे एकोद्दिष्टे तथैव च ।
अग्रतो वैश्वदेवः स्यात् पश्चादेकादशाहनीति । श्राद्धे तावत् वैश्वदेवविधानात् पृथक्पाकेन श्राद्धान्ते कार्य इत्यास
कुर्यात् श्राद्धमनग्निरग्निमाहितो य एकादशाहादिकं शिष्टान्नं द्विजस्तामाह स्मृतिवकृतिः स्यादंततोऽन्यां धयेति । हि

जस्मात्। द्विकाधीनं। महानस्वकृतिः एवं च महायज्ञाः अतः श्राद्धांते अन्यो धर्मः श्राद्धान्तरे मेनान्तेना। माप्य
यनित्यश्राद्धकालः नित्यश्राद्धमपी कृतामनुपृथक्पाकेन तेनैवपोवायपृथ्वाविजदेवताः प्रथमतः श्राद्धांतरेना
र्दितादृति। अनुश्राद्धान्स्यानित्यश्राद्धमपि कर्तव्यं कृतांश्छेत्। कुर्यादितियावत्। यदिसम्पन्नित्यश्राद्धस्य स्वविकल्प
दियताश्राद्धांतरेऽर्चितानमप्युः तथा च चमत्कारखंडे। नित्यश्राद्धं न कुर्वीत प्रसंगाद्यत्र कस्मिंश्चित्। श्राद्धांतरे कृते
न्यत्र नित्यवा तन्मस्यापयेदिति। अत्रपाकविकल्पमाह। पृथक्पाकेन तेनैवेति। अतएव मार्कंडेयः। ततो नित्यक्रियां
कुर्वीत सोऽन्यच्च तथातिथीन्। ततस्तदन्नं भुंजीत सह भृत्यादिभिर्नर इति। ततस्तेन श्राद्धशेषेण अन्नपाकेन नि
त्यक्रियां नित्यश्राद्धमपि कुर्यादिति पाकैकपक्षः। तथा नित्यश्राद्धमपि कृत्वा तेनैवोक्तं। पृथक्पाकेन नित्यक्रियेति
सतो विकल्पः इत्यर्थः॥ ॥इतिकालनिर्णये दिक्कविवरणे श्राद्धकालनिर्णयः। अथ प्रतिपत्पुण्यतिथिपुण्यतिथ्यः।
अथ पुण्या प्रतिपत् चैत्रोर्जेषगा शुक्लपक्षतिः स्मृताः पुण्या इति। ऊर्जः कार्त्तिकः इषः आश्विनः पक्षतिः प्रतिपत्। तथा
भविष्यत्पुराणे। तिथीनां प्रवरा यस्माद्ब्रह्मणा समुदाहृता। प्रतिपादि। यदापूर्वे प्रतिपत्तेन चोच्यते इति ज्ञाेता। ।।६६
पराः श्रो कान्तिश्चषट्थ्यः कुरुनंदन। कार्त्तिकी कार्त्तिकी चैत्रमासि चैत्रमासि च भारतेति॥ ॥अथ पुण्या द्वितीया।

कृतीयासिता स्याच्चैत्राश्विनयोः शुभेति। तथा देवीपुराणे। चैत्रे दमनपूजां प्रकृत्य पुष्ठमांत्रिवं कुतारां वह्नितीयायां प्रपूजयेत्।
हविष्यमन्नं निवेद्यं देयीं गंधं च नंतयेति। तथा स्कांदे आश्विने मासि वै मुण्यं हितीयां शुक्लपक्षजा। दानं प्रदत्तं तेन तस्मा मनं
हविष्यमन्नं निवेद्यं देयीं गंधं च नंतयेति। तथा स्कांदे आश्विने मासि वै पुण्ये द्वितीया शुक्लपक्षजा। दानं प्रदत्तं तस्मामनं
तफलमुच्यते इति॥ ॥अथ पुण्या तृतीया। अथ गदिता शुक्ला तृतीया तु या स्त्रीणां मधुराधमाद्रकृतपोमासि तेति
राधो वैशाखः। तपो माघः। तथा चैत्रे प्रकृत्य देवीपुराणे। तृतीयायां यजेद्देवीं शंकरेण समन्विता। सुगंध कुसुमधूपैश्च दम
नेन कुमारिनेति। तथा पाद्मे। वैशाखे मासि पुण्या तृतीया शुक्लपक्षजा। अनंतफलदा सा तु स्नानदानादिकर्मणि इति
तथा नेविध्येत्तरे। गुडाद्रपाश्च दातव्या मासि तातृपदे तथा। तृतीयायां पापखा च संवत्सदेवस्य तृप्तये। माघे मासि
तृतीयायां गुडस्य लवणस्य च। दानं श्रेयस्करं राजन् स्त्रीणां च पुरुषस्य च॥ ॥अथ पाशुव तक्रवारयोगे प्रा
तृतीयायां गुडस्य लवणस्य च। दानं श्रेयस्करं राजन् स्त्रीणां च पुरुषस्य चेति॥ तथा भविष्योत्तरे। श्रवणेन समा यु
क्ता माघ्यां यान्विता रोहिण्या श्रवणेन वा बुधदिने स्यातिप्रशस्ता दिनेति। तथा भविष्योत्तरे। श्रवणेन समायु
कां तदा भास्कर महाफलं जेति॥ ॥अथ चतुर्थी पुण्या। विनायक व्रतं पुण्या। चतुर्थी शुक्लपक्षतो भाद्रपदे चतुर्थी
सोमपुता च मुक्तादिना तत्र नरणी सौर्यन्विता तु इति तथा सर्वनाम रक्षाद्वेष्टुं ज्ञा तोमादि पुता सुतनतर्पा
सो बोधन्विता शनिवारयुता तत्र चैत्रमधिकृत्य देवीपुराणे गणेशो कारयेत्पूजां तं कुर्यादि विनिवृत्ति। बहुधा
मासि भाद्रपदे शुक्ला चतुर्थी या मनि पुण्या। विशेषात् बुधयुक्ता तृतीयाय विशेषतः। तथा तेन चेष्टात्मामा माघे तृतीया रोहिणी युता विशेषात्मपुक्ता

Indira Gandhi National Centre for the Arts

यत्कुर्यात्तिथिवाले जौ नौ स्य वा भवेत् । तदा सा मुख्यदा ज्ञेया मुख्यनामेति कीर्तिता । चतुर्थी नक्तयोगे या धर्म । नीश्वरादेर्न्यायादि
विघ्ननाशाय सर्वकामप्रसिद्धये । तथा भविष्यत्पुराणे । शिवा शान्ता सुखा राजन्नक्तं चतुर्थी त्रिविधा स्मृता । पापघ्नि भाद्रप
दे शुक्ला शिवलोके प्रपूजिता । तस्यां स्नानं तथा दानं उपवासो जपस्तथा । सहस्रगुणितं तस्याः शुक्लायां तु नराधिप
ज्ञेया सा शान्तिदा नित्यं शान्तिं कुर्यात् सदैव हि । तदा स्नार्चयेद्देवं गुडलवणघृतं सर्वं [illegible] ददेदिति ॥ अथ पुण्या पञ्चमी ॥
मार्गे नाडनत्र स्तपोमधु प्रोक्ता पितापञ्चमीति । तथा च स्कान्दे । शुक्ला नाम शिवे पुण्या श्रावणे या तु पञ्च
मी । स्नानदानैर्बहुफला नागलोकप्रदायिनी । तथा च ब्रह्माण्डे शुक्लपक्षे भाद्रपदे पञ्चम्यां चैव नारी स्नानं
श्रीहरिश्लोकामानुष्यं प्राप्नोति केशवाद्भुता । तस्मात्तां पूजयेत्तत्र यत्नेन सततं नरः शुभमिति । भविष्यत्पुरा
णे । तथा नागपञ्चमी पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः । सर्वानेव नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः । पूजयेत् कुङ्कुमा
द्यैः । सर्पविषदोषापहेति ॥ ॥ तस्या एव श्रेष्ठतरत्वमाह । स्वापे च श्रेष्ठतरा हरिरस्ति यतो ति । हरेः स्वापे बाधुर्जस्यायां ।
पञ्चमितापं चमी । श्रेष्ठतरा श्रेष्ठा तरा । तथा च भविष्यत्पुराणे । शुक्ले जनार्दने ऋक्षे पञ्चम्यां नवनागपूजा
वे मनसादेवी स्नुही विटपसंश्रयान्निति । अथ पुण्या षष्ठी । षष्ठी उमा वी शुना श्लोकेति । तथा स्कन्दपुराणे ॥ ५ ॥
स्वच्छन्ददेवीशुक्लषष्ठी शुभ जयो मो श्रद्धया मर्त्ये । आरोप कामैर्बालानां पुत्रवृद्धिविशेषत इति । ७०
धिक्तस्पष्टं स्कन्दपुराणे । स वी मुत्तद्धषष्ठी शुभजयो मो श्रद्धयामर्त्ये ।

अग्रपानधुमामार्गे योरिति । तथा ब्राह्मे । जातः स्कन्दः सुरश्रेष्ठः शुक्लायां चैत्रनामनी स्यात्पुण्यपुष्पैर्वसुप्तं । तथा भवि
ष्यत्पुराणे । याषष्ठी शुक्लपक्षस्य मार्गशीर्षे हरिप्रिया । महाषष्ठीति विख्याता तस्यां जातो गुहो नाशनः इति ॥ ॥ तथा स्कन्दे
इति । तथा च भविष्यत्पुराणे । षष्ठ्यां प्रजेशा नो राजन्नविशेषात्कार्त्तिके तथा । शुक्लेषु शुक्लेषु नियतो ब्रह्मचारी समाहितः इति ॥ ॥ अथ
सप्तमी । तेनात्रैव । प्रिये याडूपदेमासि षष्ठ्यां स्नानं रविर्दृष्टा । इयं पुण्यापापहरा शिवा रात्रां सम्पन्ना नृपेति ॥ ॥ अथ पुण्या
सप्तमी । अर्कोधामकोहिमि मानसस्य सहस्रमाघे तिष्ठिः सप्तमीति । महोग्रा ग शीर्षे । तथा च भविष्यत्पुराणे । माघे मा
सि सप्तमी । अर्कसप्तमी यागा गाधि पापराजिते निविख्याता महापातकनाशनी । याकुलार्षि शिरे सा स्थितु शुक्लपक्षे तु सप्तमी ।
इतः शुक्लास प्तमी या गाधिप । अपराजिते ति विख्याता महापातकनाशनी । या वर्षे शिरेसा स्थितु शुक्लपक्षे तु सप्तमी ।
नदापाकृष्णिना बीरसर्वानन्दकरी शुक्ला । माघस्य शुक्लपक्षे तु सप्तमी याति जीवनं । जयन्ती नाम सा प्रोक्ता पुण्या पापहरा स्मृते
ति ॥ शुक्लापित्रिर वो शुचेति । सप्तम्यां वैषारस्य । तथा च भविष्ये । तरे । विजया नामतः प्रोक्ता शुक्लायां सप्तमी रवौ विति ।
॥ सप्तमि जद्रास्माख्याती स्युतेति माघादि सप्तवारयुक्ता । तथा च स्कान्दे रेवती च ग्रसन्नम्या मादिस देवसे भवेत् ।
तद्दाने शतसाहस्रमिति ग्राहद्वि वाक्यरीती शत्या हस्रमित्यनेन फलाधिक्यमुक्तं । एतद् एवाचार्यैरतिफलं देतिप्रे
प्रयुक्तं । एवमेवत त्र तत्र नावगन्तोषि पदानि प्रयुक्तानीति ज्ञेयं ॥ सार्पं आश्लेषा मघा कौवे कृत्वा नेभ्य क्षेम स्वयं वाम

कृत्तैः। येपेतान्धिकं पुण्यदेति। अश्लेषारोहिणी। मघाहस्तश्च तन्नाराः संज्ञेन नक्षत्रैं सूर्यसंक्रांतौ चयाउपेता शुक्लापक्ष
मीमा अधिकं पुण्यदा। तथा च नविष्णोत्तरे। नक्षत्रपंचतारे यासिताशु मासप्तमी जया। पंचताराः तारकाः यस्मि
न्नक्षत्रे। तानि च पूर्वोक्तानि। तथा च कालनिर्णयकारैर्व्याख्याती। पंचतारं शातभिषक्। पंचतारं रोहिण्यश्लेषा मघा
हस्तस्वातीति। तथा शुक्लपक्षे सप्तम्यां पंचतारक्षगते रविः। महाजया तं सप्तम्यां सप्तमी भास्करप्रियेति॥ ॥ [illegible] शु
क्लपाष्टमी बुधपुनर्वस्वन्विता अष्टमी वै नैमासिमिताग्नियेति। अग्नियास्त्रेष्ठा। तथा रविः शुः पुनर्वसौ बुधे
दे ताचैत्रे मासि मिता धर्मः। प्रातस्तु विधिवत्स्नात्वा वाजपेयफलं लभेदिति॥ ॥ बुधयुग्माम्यान्विता यासि ताष्टम्ये शु
एपतरेति। यान्यत्तरणी। पुष्येमासे। तथा नविष्णे। पौषेबुधाष्टमी शुक्ला महारुद्रा महाफलेति। ब्रह्माण्डेपौषमासि
यदा देवि अष्टम्यां यमदेवतं। नक्षत्रं जायते पुण्यं लोके रौद्रमुच्यते। तदा तस्यामहापुण्या जयंती अष्टमी स्मृतेति।
॥ अथ मार्गसिता नाष्यार्चे नेत्येवादितेति। तथा पुराणे। मार्गमासि सिताष्टम्यां कालिकं तो भ्रमतर्पणे। ओं च
ये नराः कुर्युः स्नेष्यु संतति नाप्निन हति। तत्र मंत्रः। वैयाघ्रपद्य गोत्राय सांकृत्य प्रवराय च। अपुत्राय ददाम्येत
त्कुलंतो भाद्रवर्णितादिति। अन्या शुक्ला बुधान्वितेति। तथा च पुराणान्तरे। शनि पुत्र समायुक्ता परिवु ॥७१॥
य

सौधितादृष्टमी। तस्यान्नियमकर्तारो नस्यक्षरखंडितस्तीपदः। शशिपुत्रो बुधः॥ ॥ अथ पुण्यामवमी। अथ नवमी शम्भारिव
तेति। मार्गसिताम्र वर्ष मासम्बाय वीनवम्यां च महापूज्यागौरी देवी समाधिता। वरदा सर्वलोकस्य नविष्यतिनसंशयइति।
मासान्येनवराहपुराणोक्तेः। इषेमधौ कर्जे चंद्रघ्यतरासितेति। चैत्रेनवम्या शुक्लायां नदक्षा की महावल्या सीनीनो
नुमर्वी यामाधिपत्ये भिषेचितेति। देवीपुराणे। आश्विनेनवासी शुक्ला तस्यां कोटिगुणं फलमिति। तथा शुक्लप
क्षेनवम्यां यः कीर्तिवृत्यप्रमाहितः। स्नात्वा दद्यात् समस्तकुर्याद्दध्रु कृतयं लन्नेतफलमितिति॥ ॥ अथ पुण्याद्दशमी। अ
थ कन्वशमी ज्येष्ठमासिनापुण्यदेति। तथा देवीपुराणे। ज्येष्ठस्य शुक्ल दशमी संवत्सरमुखी स्मृता। तस्यां स्नानं प्रकु
र्वीत दद्यान्नचैव विशेषतः॥ इति॥ हस्ते नौ नदिने स्नान दशाहरा सैवाग्निये इति। हस्ते दशहरा स्मृता। सैवाहस्तयुक्ते
वसौ नदिने अग्निये इति योऽनुक्ता। तथा च ब्रह्मपुराणे। ज्येष्ठमासि सितेपक्षे दशमी हस्तसंयुता हरति दशपापानि तस्मा
दशहरा स्मृतेति। दशपापान्याह। मनुः। पारुष्यमनृतं चैव पैशुन्यं चापि सर्वशः। असंबद्धप्रलापश्च वाङ्मयं स्याच्चतुर्विधं।
अदत्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः। परदारोपसेवा च कायिकं त्रिविधं स्मृतं। परद्रव्येष्वभिध्यानं मनसानिष्टचिंतनं।
वितथाभिनिवेशश्च त्रिविधं कर्म मानसमिति। विष्णुधर्मोत्तरे दशम्यां शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठमासि कुजेऽदिने। गंगावतीर्णा
हस्तर्क्षे सर्वपापहरास्मृतेति। अस्मिन्योगे गंगास्नानमात्रेण सर्वपापहरास्यादित्यर्थः॥ ॥ अथ पुण्यैकादशी। अथैतस्मा।

एकादश्यपरिवर्जनेति। तथा वराहपुराणे। एकादश्यां तु भुक्तेन नरः कोऽपि यथाविधि। मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे मासर्क्षे वृंविवक्षणः।
तद्भुतं धनदश्रेष्ठी नृतं विन्नं प्रपश्यतीति॥ मिनाजिति फल्गादित्यर्क्षे पुष्याश्विनेति। आदित्यर्क्षं पुनर्वसुः। तथा विष्णुधर्मोत्तरे
एकादश्यां तु कृष्णपक्षे यदर्क्षे वै पुनर्वसुः। नाम्नासा विजया ख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिरिति। तथा एकादश्यां सितपक्षे पुष्य
र्क्षे वैश्रवणस्तत्र तिथी भवति साक्षया विष्णुना पापनाशनीति॥ अथ ज्येष्ठा द्वादशी। द्वादश्यपरिवर्जनात् मासितमा तथा।
कृत्यन्ति तास्मो कृष्टेति। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे। द्वादशी शुक्लपक्षे तु कासुचिद्विशेषतः। श्रवणेन तु युक्ता तु तत्रापि हि जसत्तम। विशे
षा बुधयुक्तासु तत्केपरम पावनमुच्यते॥ अथ नागर्क्षवायुसुरपक्रव्यादत्तिरन्वितः स्युत्पावाजपादनक्षत्रदहनेन्द्वादित्यपुष्यैर्युक्ता।
स्याद्द्वादशी द्वादशी तु क्रमात्पुनस्तारेति। नगः इर्वा। अर्को हस्तः। वायुः स्वाती। सुरपो ज्येष्ठा। क्रव्यादमूलं। कृतिः श्रवणः। आजपदं पूर्वभा
द्रपदा। पूषा रेवती। दहनः कृत्तिका। इंदुर्मृगः। आदित्यं पुनर्वसु। पुष्यस्तिष्यः। चित्रादि द्वादशानामंगाद्द्वादशी एतानि नक्षत्राणि
ध्रुकास्युक्तनरा। तथा विष्णुधर्मोत्तरे तत्रान्यत्र यवर्क्षसंयुता चैत्रे द्वादशी स्यान्महाफला। हस्तयुक्ता तु वैशाखे ज्येष्ठे तु स्वातिसंयुता। आ
षाढा च तथाषाढे मूलेनोपयुता भवेत्। वा। श्रावणे श्रावणे वा वलमासे। तथा भाद्रपदे मासि श्रवणेन च संयुता। आश्विने द्वादशी पूर्णा
भद्रा उत्तरसंयुता। कार्तिके रेवतीयुक्ता सौम्यरुत्तिकया तथा। सौम्ये मार्गशीर्षे पौषे मृगशिरो पे। नामाघे वादित्यसंयुता।
फाल्गुने पुष्यसंयुक्ता द्वादशी पावनी परा। नक्षत्रयुक्तास्वेतासु स्नानदानं जपेषणमिति। ॥ माघे तु कृष्णा एकादशी वा ॥ ३२ ॥

ति तैस्तु नं तिले होमि नैमावेद्यं तिजमोदकं॥ दीपश्चालिजाते नैन तथा दधातीतिजोदधे॥ २

यदि शास्त्रतत्र भवति क्षमाणा॥ दीनि। आदि रात्रौ तिलोद्वर्तनादि। तथा च विष्णुः। शर्मिमाघ्यां तु समन्ता तथा श्रवणेन तु संयुता। हा
दशी या च वै कृष्णा गोकोत्पातिला द्वादशी। तथा भूप जर्कगे रात्रिर्धरे माघमासे प्रजायते। एकादश्यां कृष्णपक्षे सोपवासो
द्वादश्यां ... तिलोद्वर्तिता हारं तु वा पापैः प्रमुच्यत इति॥ ॥ अथ रोमुकः। मिंहमे पगतो रवि कुरयुता चेत्स्यात् शिनद्वादशी
तिलतैलदियः। द्वादश्यां षट्तिला हारं तु वा पापैः प्रमुच्यत इति॥ ॥ अथारोगुकः। मिंहे भगतो रवि कुरयुता चेत् स्यात् सिन्द्वादशी
योगेस्मि अनिर्पतके विनकुपा द्वानादीनि। आरोमगजः। तथा ज्योतिःशास्त्रे। पंचाननस्थौ गुरुकूर्मनिद्रौ मे सैर्विस्याद्धारि
सुलक्षपक्षोपाशान्विधानाकरस्नेन सुकान्तिश्चिधने। पालशालीहयोगः। अस्मिन् सुगोन्नमिहिरण्यवस्त्रदानेन सर्वं परिहायं पापं। सुरचूनि
स्नानमशमयचं मनसो ध्विपसंज ... नमते मनुष्य इति। पाशानि धनातिश्चिदेवी द्वादशी॥ ॥ अथ कृष्णपात्रयोदशी। तथा ध्यातिष्यः पंच
घीर्निकृष्केजगेति। पंचेषोः कामस्पातिथिः त्रयोदशी। तथा च पाद्मे। चैत्रशुक्लत्रयोदश्यां दमनेन च पाकोत्सवं। कचास्य रूपयत्नेन बीज
यो ध्यजने नक्षति॥ ॥ अथ प्रपाचतुर्दशी। अथ च दानं कृतेति। भूतावचतुर्दशी। तथा च विष्णुः। सर्वा स्तु चतुर्दशी नदीजलैः स्नातो
धर्मराजं हरञ्चापि चापापेभ्यः पूतो भवनीति॥ ॥ अमितात्र समेति। तथामा स्यायां फा विश्वरितं प्राप्य कृष्णपक्षे चतुर्दशी। याकुन यान्ति तस्या
धनियतत्मर्पाय घर्ममिति॥ ॥ माघस्या कुञयुणिति। तथा देवीपुराणे। तथा कृष्णपक्षे च चतुर्दश्यां सोमा हेपिष्ट तर्पणमिति॥ ॥ मधाव
तिफलेति। सोमयुतां कृष्णचतुर्दशी केवलं नावा कृष्णचतुर्दशी। चैत्रे प्रतिफलेदिदर्पः। तथा पुराणे। चैत्रे कृष्णचतुर्दश्यां यस्मात्
शिवमे निधिगंगायां च विशेषेण नश्यते। निजायत इति। तथा चैत्रे कृष्णचतुर्दश्यां मंगारकदिने यदि। पिशाचतं पुनर्नस्यात्
गायां स्नानतो जनादिति॥ ॥ कुर्जे तु समाचाश्रयुक्तां चाष्टुं विचित्रा। तथा ब्राह्मे। कार्तिके सोमवारेण विचित्रा कृष्णचतुर्दशी। तथा मारा
धितः स्नाण्यदर्पं छेछि वसुरंध्र वमिति॥ ॥ चैत्र्यां स्वपनं नो नचयनमितं चस्मा तथा पाठ जेति। तथा दं दो चैत्रेचतुर्दशी कृष्णा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रावणे प्रोष्ठपादयोः। माघस्य कृष्णपक्षे यादामेव कुहूः अजप्रदा इति। माघस्य कृष्णपक्षे कृष्णे नवमीवर [illegible] पतो। सा च पूर्वेमुक्तेन सह
योगेन नाव। तथा मास्या आराधिते महे द्वे [illegible] अक्षयाक्षयपुष्टिः। ततः कृष्णचतुर्दश्यां नन्तं प्रजयेत्। इन्द्राराधनं वामुकेषुधः
स्याबाल्पै नेविहितः। आहो माषाढेमासि कृते कि शिवं मं प्रजपमानवः। सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वसंपदमाप्नुयादिति॥ ॥ अयपौर्णमा
सी। वैशाखी तपः कुपुएन्क जदास्या स्यौर्णमासी इति। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे वैशाखी कार्तिकी माघी पौर्णमासी महाफलेति॥ ॥ तथा
मासः सैसक जापीति। चैत्रादिमासे चैत्रादिमासगताः सर्वाः पूर्णिमा महाफलाः इत्यर्थः। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे। पौर्णमासी शुभा वै कु
मासे महिता शुचा दत्ता नानिद दानानां फलं दशगुणं नविदिति॥ ॥ जीवात शार्वरी नोक्षेक दिगचपति। उ वा [illegible] स्पतिः। अपि नाम महाफ
ल वै मनुजी यते। तथा [illegible] स्कंदपुराणे। यस्यां पूर्णे [illegible] पाग यातिजीवो महा बलः। पौर्णमासी [illegible] यान [illegible] वीद्विजोत्तमेति॥
॥ अप्युक्तं [illegible] गुरो यदि पुष्यणो मासः [illegible] वेद वि। तस्मात्वं वदशेरवि। महत्स्या [illegible] इति। यदादेवौ गुरुवीरः इंदुर्धि षणो
वेदहस्पती मासे गौ मासन कुत्र गतो तस्मान्मासन दृत्वा त्वं वदेन [illegible] वि॥ एवं कृते योगे पूर्णिमा वे [illegible] माम
नीत्रोक्ता। तथा ज्योतिःशास्त्रे। मासारब्धे चंद्र सुद तस्मात्त्वं वदेशोरवि। पूर्णिमा जीववारे तु महाशब्द उत्सातिपिरिति॥ ॥ अन्य
द्गुरुश्चंद्रमा ज्येष्ठे कौ विधिने [illegible] पति। अन्यत्र ज्येष्ठे मासे इंदु ज्येष्ठा पां गुरुश्चंद्रमा [illegible] विधुने [illegible]। तदा या पूर्णिमा साम्ना महती
सर्पः। तथा च तत्रैव। ऐंद्रे गुरुः शशी चैव प्राजापत्ये रविस्तथा। पूर्णिमा ज्येष्ठमासस्य महाज्येष्ठीति कीर्तितेति॥ ॥ रमिये यत्न ॥१३॥
बालेषु चैव कार्तिकी। मासेति। तथा च पाद्मे। कार्तिकेयं च यदा कृत्तिकासु च रविः क्वचित्। महती सातिथिर्ज्ञेया स्नानदानेषु चो
त्तमा। यदा याम्ये [illegible] तवे हृ [illegible] तस्यां नवतिचन्द्र क्वचित्। तिथिः [illegible] एषा [illegible] परिकीर्तिता। प्राजापत्ये यदा ऋक्षे तिथौ

तस्यां नराधिप। साम्ना महाकार्तिकी प्रोक्ता देवानामपि दुर्लभेति॥ ॥ कार्तिके मंद [illegible] नक्षत्रं [illegible] चतुर्दशी कार्तिकी। तथा च पाद्मे। म
तस्यां [illegible] मेधिक पुण्यं स्नातस्य तु जवेन्नृप। [illegible]
देवार्के गुरौ वापि वारेष्वे तेषु चापि कृत्तिका एषु तानिलु [illegible] स्वयं प्रोक्तानि [illegible]॥ ॥ अत्रापि मेधिकं पुण्यं स्नातस्य तु [illegible] देवगुरु
॥ निषगस्त्वार्के [illegible] नः [illegible] गुरुर्विधू सिंहे च माघ्युत्तमेति। आर्किः शनिः। तथा च ज्योतिःशास्त्रे। मेषे [illegible] सिंहे देवगुरु
चंद्रमाः। भास्करः श्रवणे रवी तु महातारा घाति सामस्तौ॥ ॥ अथ पुण्याभावास्या पुण्यामा कुजसोमजीवा सहितेति। [illegible]
तथा महाभारते। अमासोमे तथा भौमे गुरुवारे यदा भवेत्। तत्पर्व पुष्करं नाम सूर्यपर्वशताधिकमिति॥ ॥ मेत्रा पूर्वा [illegible]
[illegible] वारुणे [illegible] ह्युत्तराश्रवणेः युक्ता अपि। अनुराधा। इव षाढा। आर्द्रा। स्वाती। पुनर्वसुः। पूर्वभद्रपदा।
स्वा ७ शततारा। धनिष्ठा पुष्य [illegible] नै [illegible] तास्विश्वा। तथा च विष्णुपुराणे। अमावास्या यदा मैत्रे विशाखास्वाति योगिनी। आर्द्रे
पितृगणास्तृप्तिं तदाप्नोत्यष्ट वार्षिकी। अमावास्या यदा पुष्ये रौद्रे [illegible] वा पुनर्वसौ। द्वादशाब्दं तदा तृप्तिं प्रयांति पितरो र्चिताः।
वासवा जैकपादर्क्षे पितॄणां तृप्तिमिच्छता। वारुणे वाथ देवत्ये देवानामपि दुर्लभेति॥ ॥ वारुणर्क्षयुक्तऋत तरामाघेइति।
वरुणर्क्षे शततारा। तथा वोक्तं। माघामितेपक्षदशी यदा विदुपेतियोगं यदा वारुणेन। [illegible] पर पितॄणां न घलप
कुलेप [illegible] पजसैतिसावितिः॥ ॥ अथ कार्यपयाम्ना स्नानदानादि शाद्रजनमुखं विधानं बंधे शुभमदिति। अथ [illegible]
तिथिषु स्नानं दानं इं शाद्र जनमुखं देवद्रजनादि च यथायेन कारणेन कार्यं तन्निबंधे शुकालनिर्णयादिषुवि

यात् ज्ञानीयात्। मुख्यशब्दाद्भुतादिग्रास्तुं संग्रहणे विकारि वान्तो कर्मेति भावः॥ ॥श्रीदः श्री। गौरिजा गणेशस्तु उगस्कंदप
र्क दुर्गाः श्रेणादं बा वा सुकि मुन्यजस्मरशिवा नोज्ञा समनास्त्वे स्वराः। एतेस्फः प्रतिपन्मुखास्तु तिथि श्री दोधनदः। सु बाना
तरः। अतोविष्णुः। स्वं सोज्ञा मनो ब्रह्मा। तस्याश्चपि तामहः। प्रतिपत्तु नदस्यो काद्वि तीया तु श्रिय स्मृता तार्तृतीयातु भवा
न्या स्व चतुर्थी सुत सुतस्य चा नागानां पंचमी षो काषष्ठी श्रो कादुहस्पत्तु भस्म सप्तमी भास्करे स्वो कादुर्गाया पृष्टमी स्मृता तृतीया
मातृणां नवमी श्रो कादशमी वासुके स्मृता। एकादशी कृषी। एतौ उद्वादशी वक्रधारिणः। त्रयोदशी चानंगस्य शिवस्योक्ता चतुर्द
शी। पौर्णमासी तस्याधर्ममहीषी ना सुतमाग्रतेति॥ ॥अमावास्यायाः सर्वेषाधस्त्वमाह। स्यादि वपि तर्वे नेमावास्यास्तक
स्तै शि सनकज देवपि तर्वे नैमावास्यास्यादि त्यन्वयः। तस्याव सएव अमावास्या सर्वदेवपि त्रयकर्मस्पुदाहृतेति॥ ॥इतिश्राध
निर्णये दीपिकाविवरणे प्रतिपत्प्रभृतिषु दत्पतिपयः॥ ॥अथ नक्षत्र युक्त तिथि निर्णयः। अथ पार्श्व नतिथि नी यत्स्वपा
श्री तिना। पूर्वेद्युर्यदि नादि युक्त सुन तरा सर्वान्तरे चे क्रियापयौ तौ यदि स्तौ न्वयः स्तु न करइति। अथ यातिथिः ना
घन्वया तन कत्र वारयोगात् स्तु नाकीर्तिता। सायदि दिवसस्य पूर्वार्द्धे पूर्वनागे यदि युक्त तदा सकी स्तु नतरा सवे तिथि चेत् अ
पवा उ पराद्धे दिवसपउत्तरनागे नादि युक्त तदा तदिसो न्वयः पन स्त्रा दिषियोगः क्रियापयौ क्रमेका लव्यापी। तस्यपदा
पवा उ परार्द्धे दिवसपउत्तरनागे नादि युक्त तदा तदिसोन्वयः पनस्त्रादिषियोगः क्रियापयौ कर्मकालव्यापी। तथापदा
पच्च करः नान्यच्चेतपर्दः। तस्याच ब्रह्मवैवर्ते पूर्वनागतिथिर्यस्यां कृत्ययोगम्भि ताञ्चवतु सातिथिः सकलाज्ञेयातोते स
दृष्टयां स्तुता। पार्श्व सातिष्ठति ब्रह्मन्तावको। तः प्रशस्यते। दानवृत्ता दि कर्म सर्वं तस्यां तत्सं पादनवेदिति॥ ॥अथ युगाद्या ॥७४॥

कै ई
क्रते तिर्वादशी। योहिस्प ष्टमि का पुनातिस्म कलामित्युष्टुः। वैशाखपादे उत्तमाष्टमी श्रवणद्वादशी निर्णये॥ ॥अथ युगादयः। अ
थ युगादयः। अस्पो शुक्लो कर्त्तिनवमी चराधगस्ते तोग्निः सोयिपो व्रह्म शुक्ला। माघम्योम्नि तपर्व वा स्यपदे ने नाउपिते
सौमघा स्वग्योमी च युगाद्यइति। भमिस्मृतौ या मदनस्त्रयोदशी। तस्याव भविष्यत्पुराणे। नवम्यांस्तु कृष्ण कस्य कार्त्तिके निस्गात् कृते। त्रेता
सित हता यायी वैशाखे समपद्यत। दर्शे तु माघमासस्य प्रवृत्तं द्वापरं युगं। कलिः कृष्ण त्रयोदश्यां नभस्ये मासि निर्गतः। युगादयः स्मृताश्चैतादत्त
स्यास्त्वयकारकाइति। जलसुपुत्रे। माघेतपो सेनाम्ना घोरं कलियुगं तस्येति। माघमास पूर्णिमायायुगादि वर्तते त्रेता कं स्मि तपर्व वेति। त
स्याद्वयकारकाइति। जलसुपुत्रे। माघे तपो से नाम्नां घोरं कलियुगं तस्येति। माघमासप्रसि सायायुगादि वर्नतिप्रेत्वो रूंस्मितपर्वेवेति। त
यात्र नानी यारा हिणी युक्ताव शाखस्य सिता तुया। मघाग्निः सहिता कृष्णा न नभस्य तु त्रयोदशी। युगादयः स्मृता ह्येता दत्तस्याक्षयकारकाइति।
दवजवैसमजि त्रेतकं सोग्नियात्र नसयुगि तितस्या असौ मघा स्वग्मन इतिच॥ ॥यदा चांद्रसौरमासेक्यं तदा न विशेषः। क्वचित्तु यदा च
चांद्रसौरनामा ज्ञि त्रास्ते तदा विशेषस्तमाह। अथ नवतत्त्वे सौरचांद्रौ पृथक् ग्राह्यास्तत्र युगादयो दशहरास्त्वाषाढे मासास्ति ना
नो कर्षइति। अथ चत्वयदा सौरचांद्रौ पृथक् कुर्वन्तौ नवतस्तत्र तदा नार्कमासस्थितावा युगादयो ग्राह्याः। यतस्तोद शहरास्वाः। अत
एव उत्कर्षो नास्तीत्यर्थः॥ तस्याच कृष्णस्यैगः। दशहरासु नोत्कर्षश्चतुर्ष्वे पि युगादिषु। उपाकर्मन हाषष्ठ्यां स्वात्ताद ष्टं च्छषादिह्रइति। तथाच
का अनिरणीय कारैरपि अन्यमतानि निरस्योक्तं वयं तु ब्रूमः। यद्यपि विशाखादिशब्दाः स्वांदमासवचना एवेति निरूपितं तथापि ग्रा
मुदाहृतयुगादिकर्ष निषेधवचनपर्यालोचनया सकलजनप्रसिद्धा तु दृष्टया दत्तु श्चानार्दं च सौरमासगत एव युगादयो ग्राह्याः
ताति॥ ॥अथ युगा ताः। हरिश्चंद्रिको दृष्ट। नेतोषु कैस्पयः सं कमः। ज्ञेयास्त कमशो युगांत समयाइति। हरिः सिंहः उ कुवृषन॥ ता

२।२

Indira Gandhi National Centre for the Arts

श्री ४

वब्रह्मपुराणे। सूर्ये स्यापि हस्ते श्री मामंतः कृतयुगस्य तु। अथ वृश्चिकसंक्रांत्यामंतस्त्रेतायुगस्य तु। ज्ञेयस्तु वृषसंक्रांत्या द्वापरं तम्मु मेखया। तथा कर्क-
संक्रांत्यामंतः कलियुगस्य वितेि॥ यद्यप्यौ तारेवा संक्रांतौ दिननं च पौष्णमिति। यद्यारवेः संक्रांतौ दिननक्षत्रे रेवती सोपि युगोतस्तस्याः।
तथा चादित्यपुराणे। दिनर्क्षे रेवती यत्र गमनं चैव राशिषु। युगांतं दिवसं विद्धि तत्र दानमनंतकमिति॥ अयनं तदर्क तुपा। मेषके सं
क्रम्यो यत्र तत्रापि वा यदि नवके सो न्यो युगांत इति। उदगयनं मकरसंक्रांतिः। तथा च तत्रैव। अहो पर्यं विषुवे सोस्य वा निहि रोयदि सप्तमी श्रुकं कृष्णा
वा युगांतदिवसं विदुरिति॥ स्मृतं दानादि यत्र नवे सहस्रगुणितं तद्वद्युगादिष्वपीति। अत्र युगांतेषु तद्वत्तथा युगादिष्वपि दानादि
ति ६ सहस्रगुणितं भवेदिति स्मृतौ। तथा च मनुः सहस्रगुणितं दानं भवेद्दत्तं युगादिषु। कर्म श्राद्धादिकं चैव तथा मन्वंतरादिष्विति॥ अथ
नानायुगधर्माः। ध्यानं परमं तपः स्यात् कृतयुगे ज्ञानं त्रिलिंगाचैन त्रेतायां यजनं मखेशानं जननं ध्यानादि द्वापरे। तिष्ये दानदयादमं
च सर्वं श्या सेको लेनादि स्मृतमिति। अये तामाचरेत् तिष्यः कलिः। यजनपदं त्रेतायां चेति तथा लिंगपुराणे। ध्यानं परं कृतयुगे
त्रेतायां जंगमपूजनं। द्वापरे यजनं तिष्ये महादेवस्य कीर्तनं। तथा विष्णुधर्मोत्तरे। ज्ञानं परं कृतयुगे त्रेतायां च तनं परं। द्वापरे च तथा यज्ञः
कलिष्ठं तु कलौ युगे। तथा बृहस्पतिः। तपो धर्मः कृतयुगे ज्ञानं त्रेतायुगे स्थितं। द्वापरे चाध्वरः प्रोक्तः तिष्ये दानं दयादमं इत्यादि॥ ब्रह्माकृ
जशिवा युगेतु युगस्सुरा ईश्वराः क्रमात् पूज्यंते इति। अजः श्रीविष्णुः। तथा च स्कांदे ब्रह्मा कृतयुगे देवस्त्रेतायां भगवान् रविः। द्वापरे भगवान् वि
ष्णुः कलौ देवो महेश्वर इति॥ अयं ब्रह्मापितामहविधिविरिंचकृश्यनाशो वा कुठ इति। अकजो ब्रह्मा आदिनिस्वतस्त्रिनंतिति
चतुर्युगे गुरु अर्ची इत्यर्थः। तथा चोक्तं पराजितपृच्छायां। कृतादियुगभेदेनु पकास्य ब्रह्मापितामहश्चैव विरिंचिः क्रमशोमनः। रुतत्र ॥७६॥

इतिसंचोक्तान्त्रेयः परमेष्ठिन इति॥ अथो विष्णुः सितरक्तश्च नीलस्तु ननुः कृष्णः क्रमान्नामभिः। हंसमाधेरिति। अर्चा इति पूर्वेणान्वयः। स्तुत
नुंरित्लेनाकारविशेषोपि ज्ञेयः। तथा च श्रीभागवते। कृतं त्रेता द्वापरं च कलिरित्येषु केशवः। नानावर्णाभिधाकारो नानैव विधिनेज्यत
इत्यादिनोक्तं ज्ञेयं॥ अथ वासुदेवकमुखवापूज्या चतुर्मूर्तिर्यादवस्यादि युगक्रमादिति। आदि युगं कृतयुगं। तथा च पराजितपृच्छा
यां। सोमं वामेन हस्तेन दक्षिणेन रविं वहन्। वक्रिं हृदयमध्ये यो वासुदेवः प्रकीर्तितः। आदिनिर्दिष्टः पूज्यः श्वेतवर्णः कृतयुगे। सं
कर्षणो वहत्येव लांगलं मुसलं तथा। रक्तवर्णः प्रद्युम्नस्त्रेतायां कृतजातिभिः। प्रद्युम्नो द्वापरे पूज्यो वैनेयः शरधनुर्धरः। पीतवर्णः पीतवा
साः शिष्य ज्ञानप्रदायकः। कलौ युगे निरुद्धाख्यः पूज्यते शूद्रजातिभिः। कृष्णवर्णो वहत्येव खड्गं चर्म करद्वये। आयसन्निरिव जविघ्नं
पापदैत्यनाशयन्निति॥ अथ कृतेधर्मो मनुः स्मृतः। औ कोगौ ततके न गौ रवलिखितः पाराशरो स्थिति। अन्ये तु त्रेताद्वापर
कलिषु। तथा च पाराशरः। कृते तु मानवो धर्मस्त्रेतायां गौतमस्य तु। द्वापरे शंखलिखितः कलौ पाराशरः स्मृत इति॥ अथाभिगत्म कल्प
पदृजनितं कार्यास्तज्जं चक्रमात्तादेयाची स्तुपविश्य कृतत युगादाविति। पदृशाद्दे नपद्मं। तथा चक्रातो तरे पविद्धारोपनं॥
पदृजनितं कार्यास्तज्जं च कर्मान्तादेयाची स्तुपविश्यकं ते तयुगादाविति। पदृशाद्दे नपदृस्त्रं। तथा चक्रातोत्तरे फणिद्धारोपनं॥
कृतनाशिनर्व कार्यं त्रेतायां हेमसूत्रवी। पदृजं द्वापरे शास्तं कर्पासं तु कलौ युगे इति॥ स्त्रगेण तु कर्केत्रे त्रां नेमिषकामनेनं क्र
कके नगंगां तथा। कुरुक्षेत्रं ब्रह्मं कौरुक्षेत्रं तथा कृतादौ एतानि दैवानि पायादि सर्वाः। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे पुष्करं तु
कृतेत्सर्वं त्रेतायां नैमिषं तथा। द्वापरे तु कुरुक्षेत्रं कलौ गंगां समाश्रयेदिति॥ अथ युगभेदेन वर्णानि दर्शयाम कुश्या
निपातकिंनं चोक्ते क्रमादिति। तथा च पराशरः। त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत्। द्वापरे कुलमेकं तु कर्तारं तु कलौ

कुर्यादिति॥ ॥ पतितस्य दर्शनाद्यो जायते बहुरिति हानिः कृतादौ पतेदिति। दुरिते हानिः पापक्षयश्चेति। कुमारादिति मदनप्रदीपिका
न्याये नापि द्रष्टव्यं। तथा च कलौ च कृते मत्स्यो नोपपतति त्रेतायां स्पर्शनेन तु। द्वापरे न्नमादाय कलौ कर्त्तैव लिप्यते इति॥ ॥ अथ कलि
धर्माः॥ तिष्ये श्रेष्ठतरं स्मृतं हरिगुरासर्वेषां तिथौ धर्मकीर्त्तनमिति। तथा च महाभारते। यस्तां नमः शिवायेति मंत्रेणानेन शंकरं। स
ह्न कलौ समभ्यर्च्य सर्वपापैः प्रमुच्यते। तथा। सदा तं यजते यस्तु श्रद्धयार्जुनपुंगव। लिंगे वा स्थंडिले वापि कौ कलौ विधि
पूर्वकं। पुनर्दोषविनिर्जित्य कलौ कुप्रमोदत इति। तथा अग्निपुराणे। कलौ कश्चिन्मन्त्रैर्मर्त्यः सर्वपापहरं हरिं। ये चर्चयं
ति नरा नित्यं तेपि वंद्याः पुण्याहरिरिति। तथा व्यासः। ध्यायन्कृते यजन्यज्ञैस्त्रेतायां द्वापरेर्च्चयन्। यदाप्नोति तदाप्नोति
कलौ संकीर्त्य केशवमिति॥ ॥ स्वर्गोपीति विधुधर्मः परिकितष्ठ स्नात्मानुरूपः कार्यः इति। तथा च विष्णुधर्मे। ये देवताये
कलौ सं ... निनगराणि कलौ युगे। वृत्तं व्यानिमहीपालैः स्वर्गं जो नूनं नीमानुजिरिति। अथ कलिवर्ज्यानि। वर्षे जोनरसीवा
समपत्नी निनगराणि कलौ युगे वृत्ते व्यानिमहीपालैः ... ब्रह्मवत्तं तैष्ठिकं ज्येष्ठांशोद्धरणं वराह्मणे पि सुरापर्यं
क्लिने च करणीमपर्यं विवाहः पुनर्भूदायास्त्वक्लोकमंडलुधृतिर्ब्रह्मव्रतनैष्ठिकं ज्येष्ठांशोद्धरणं ... सुरायर्या
परीक्षितं नं... कलौ धुनियोगतः कृतदत्तनिस्तु वृद्धमृच्छाश्रमः। स्त्रियाः पाधिकपापि शुद्धिर्धर्मसंकोचो गुणापेक्षया
पुरुषस्य तत्र स्त्रीविप्रहननं विक्रयं शामित्रं कृतौ। विप्राणामग्निः कृतिर्मरणं पुरुषस्य सर्गदोषे महाप्रस्थानोपगम ॥१९
स्त्रहानशामित्रनामग्नाहितिस्त्री नतः। उद्वाहो जननीसपिंडकुहित्वर्द्दितीरस्नात्या नजस्त्री कारो ... ब्रह्मवर्त्तापरि या

यः सोमस्यापि विक्रयः। ग्रस्तं च शूद्रेनोपपावितकयोः साम्प्रतं कोपकृतिस्वपादे सुरायाह्वस्य तः कृतिर्यज्ञे वसो त्वामपीपोत्यादीनिक
लौ त्यजेदिति। स्त्रियाः पाधिकपापि शुद्धिः स्वर्वर्णस्वेष्टे जातिरिकनस्तथा॥ तदि श्रायस्मृत्तं संघर्षसंकोचो गुणापेक्षया। श्रोत्रिय वादियुगे
न साध्विच्छिन्न्यूनता। उद्धतेशास्त्र स्यानतायी। शामित्रं नाम कर्म्म मरणाय पुरुषमरणाद्युक्ता। जननी सपिंडोनात्र सपिंडः। श्रादिना ब्राह्म
णस्य पापाद्यधि ... पुनः संस्कारादीनि वर्ज्यानि। तथा चादित्यपुराणे। दीर्घकालं ब्रह्मचर्यं धारणं च कमंडलोः। गोत्रान्माः
सपिंडाच्च विवाहो गोवधस्तथा। नराश्वमेधौ मद्यं च कलौ वर्ज्यं द्विजातिभिः। तथा कलौ। पुनरुद्वाहं ज्येष्ठांशं गोवधं तथा।
...रे विधवायां सुतोत्पत्तौ संदेवरस्य पतिर्योजने। बालायाः क्षतयोन्यास्तु वरेणान्येन संस्कृतिः। कन्यानामसवर्णानां वि
वाहश्च द्विजन्मभिः। आततायिद्विजाग्र्याणां धर्मयुद्धे निहिंसनं। द्विजस्याब्धौ तु नौयातुः शोधितस्यापि संग्रहः। सत्रदीक्षा च सर्वेषां
कमंडलोश्च धारणं। महाप्रस्थानगमनं गोसंज्ञप्तिश्च गोसवे। सौत्रामण्यामपि सुराग्रहणस्य च संग्रहः। वानप्रस्थाश्रमस्यापि प्र
वेशो विधिचोदितः। वृत्तस्वाध्यायसापेक्षमघसंकोचनं तथा। प्रायश्चित्तविधानं च विप्राणां मरणांतिकं। संसर्गदोषस्ते
ना ... पातकपातकिनिष्कृतिः। वरातिथिपितृभ्यश्च पशूपाकरणक्रिया। दत्तौरसेतरेषां तु पुत्रत्वेन परिग्रहः। सवर्णान्यांगना
दुष्टैः संसर्गः शोधितैरपि। अयोनौ संग्रहे वृत्ते परित्यागो गुरुस्त्रियाः। परोदे शान्मनो ... यद्गृहस्यापि बजेने। अतिथि
स्य वर्ण्ण नार्ष्ण्यासे कल्पश्च सधर्मकः। ... मंचयना हूर्द्दमंगमपर्श नमेवच। शामित्रं चैव विप्राणां सोमविक्रयणं तथा।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पुराणे। आपस्तंबः शकुनः स्वप्नः सामुद्रिकमुपश्रुतिः। उपयाचितमादेशाः संत्यवैदिकमौर्ध्वं विना तस्मात्तन्मात्रप्रमा-
मकयो कोपनकारपुराणे
या१

षडशीतिराशीतिर्महणं हीनकर्मणः। यानि जो कुत्स्नाप्यर्थे लौकिकरागादौ महात्म्यानि। निवर्तिता निविद्धमिर्व्यवस्थापूर्वकं बुधैः।
समयश्चापि साधूनां प्रमाणं वेदवद्भवेदिति॥ ॥ अथ मन्वादयः। अथापि तासिद्धेत्र माद्रस्थितः शुक्लाश्वयुक्तस्तपस्ययोः सित
वकृत्नी देवाय श्रावणे। शुक्ले षे नवमी शुक्ले द्वादशी शुक्लाप्यकृष्णेमिते कार्तिकी ऊर्जसिते च ज्येष्ठमधुतपस्याषाढ ज्येष्ठ शुक्ले ऊर्जे। शु-
क्लपर्वतपस्ययोः नभस्यावादर्शा च मन्वादयः शास्त्रसीकल्पिताः शुक्ला पित्र्ययौदा नादिके कर्तव्यानीति। सा दृश्यः सप्तमी। वकृ-
त्स्पष्टमी। शुक्लो ज्येष्ठ तपस्ययोः फाल्गुनवत्नी दर्शः नभस्यत्रिवा इति योजना। तथा च मत्स्यपुराणे। अश्वयुक् शुक्लनवमी द्वादशी का-
र्तिकस्य तु। चैत्रस्य तृतीया च तथा भाद्रपदस्य च। फाल्गुनस्य त्वमावास्या पुष्यस्यैकादशी तथा। श्रावणस्याष्टमी कृष्णा तथाषाढ
स्य पूर्णिमा। आषाढे शुक्लपक्षदशमी माघस्य सप्तमी। कार्तिकी फाल्गुनी चैत्री ज्येष्ठी पंचदशी तथा। मन्वंतरादयः स्वेता दत्तस्याक्ष-
यकारकाः इति। पुराणांतरे श्वाश्विने [illegible] श्रावणस्याप्यमावास्या तु कं। तथा नभस्ये चाष्टमी कृष्णेति॥ ॥ अथ कल्पादयः
[illegible] कृता प्रतिपदा [illegible] माघ वो मधौ [illegible] पर्वणि। आद्ये त्रेतायां दशमी
[illegible] कल्पादयः शुक्ला इति [illegible] कल्पादयः आद्ये [illegible] इति योजना। तथा च नागर
[illegible] कल्पादयः शुक्ला इति [illegible] इति त्रिंशत्कल्पास्तिथयः परमेष्ठिनः। आरंभतिथयः [illegible] ॥७९॥
[illegible] कल्पा [illegible] इति॥ ॥ वैशाखीराधतपस्ययो [illegible] दर्शो [illegible]
[illegible] तास्तु श्राद्धे कृते [illegible] कल्पस्थायि कल्पते इति॥

[illegible] मुनिवरैः कल्पादयः [illegible] इति राधतपस्ययोः वैशाखफाल्गुनयोः।
[illegible] कार्तिकमार्गशीर्ष
[illegible] दर्शः [illegible] कल्पादयः [illegible] तथा च मत्स्यपुरा-
णे [illegible] सप्तमी नवमी [illegible] कल्पादयो [illegible] माघस्य [illegible]
[illegible] फाल्गुनस्य पंचमी चैत्रमासस्य [illegible] इति॥ ॥ अथ व्यतीपातः। [illegible]
मी। नवमी [illegible] कल्पादयो [illegible]
[illegible] व्यतीपात [illegible] दानं [illegible]
पाते [illegible] इति [illegible] नरा [illegible] व्यतीपातने
[illegible] तथा च [illegible] पुराणे [illegible]
[illegible] ज्योतिःशास्त्रे [illegible] तिथि [illegible]
[illegible] पति [illegible] व्यतीपात [illegible]
पातक इति। तथा [illegible] श्रवण [illegible] धनिष्ठा [illegible] इति॥ ॥ अथ
मन्वादौ [illegible] श्रवणादि [illegible] व्यतीपात [illegible]
[illegible] व्यतीपात [illegible]

मारव्ये च तीपा तो वैधृतिरिति ममारव्यान मप्यस्यत तष्या तत्त्वृ शास्त्ते स्यात। तथा च-नंगु॥ क्रांतिसाम्यमंमय: ममीरितं: मूर्षपूर्वम
हृदेस्मकुतीश्चवैः। तत्र कुतदत्त ज ग्र धुजमंक्रोटिं गुणमाहौ भागिवद्रति। व्यस्वस्यपृं नस्तण मुपरिष्टाद्द्वृत्तते॥ गर्भपतिथि त्रयं स्पृशा
तिथो वारे: सपुण्पोंबमहति। तथा च वसिष्ठ:॥ तिथि त्रयं स्पृशते तेको वार: स्याद वमांहि नादेति॥ ॥ कुण्यत्रितिथि दिन स्वारव्यप्रसमवोंति च्यो:
हृयो-नवेद्वा रुतेदृति॥ यत्रा तिथ्यो: कृयान्तिथि दैंय द्वया वसानं वारां ते भवति मसमयो। हृदिन स्पृश यश्च रवा द्वस्पर्शः
तथा च कालनिर्णये पद्मारे मसर्को। अधिदिन कृयार्ण्वमणोत्स्यानुचेद: यत्र द्वितिथि द्वपावसाने वारा। कस्यचिद न स्य
यत्रा तिथिद्वयेपि वारमनुवर्त्तते: सोवम इति॥ ॥ अथ तिथि त्रिवारयुग सौतिष्य द्विरण्योरितेति। तिथ्यर्धं हि। सो पिच
छिरिति पावर्तात्न पांचविशेष:॥ त्रिवारस्पृकु तिथिर्ष त्रिदिनं वृद्दु तदुच्यते इति॥ ॥ स्या तदुण्याति तिथियोग रुद करोण
द्यंतेषु आजो दिनाछि त्रोस्वाईति। तिथियोग न कृत्र करणोक्तां वे नादयः भ्रांता च तेषु याः कालः यदि न छि द्रस्या
तथाय नागु॥ ति स्पृर्द्दुतिथि योग: छिद्रा दाषीरातिपर्वणो:॥ मष्टशे द्विपक्षांतिवृ समारव्यो प्राह मार्गेण इति। तिष्य
ड्रकरणं प्रोक्तं नैत॥ ॥ अपार्धं तसमय प्रमाणमाहो मस्तुतेज्ञि परवामिताबादोपातो त्रि रातो। मस्मात्रि च कुते घटीद्वय
मुंडो च्चेत वन्हिः यपुतं विंशता व्यवधानमस्ते चतुमिदं योग स्पर्शी कीर्तितमिति। मस्तुतेः करणस्य तिथे: प्रवसितो अथ ॥७८
स्मान प्रादौ भावीतसमयेइति। यावद्वत्त्रि राता प्राप्ति च पाते पुतं घटीद्वयं ठडोः नकुत्रमय वेन आर्धं तसमय स्तदा

विंशाव्यापे वन्हि: च पजौ पुतं घटी द्वयं अस्प्यागम्य: प्राधं तसमयस्तदा कुमाग्निते: षोडशाग्नि: पजौ पुतेभवइदं घटी द्वयं पुण्यंस्य
कीर्ति तनिर्णयिर्थ: अथापि तु गुणपदमावृत्तहेयं। तथा च नागु। छेदादि काले कृषितस्मिपि छलोपयें टीद्वयं। नागवद्भि
प जोपते तद्धे त:च पजौ पुतं। पजै: षोडशाग्नि पुर्कें नाडिका द्वितयं सुते:। छेदादिसमय: प्रोक्तो दानेन तस्फेद इति॥ ॥ पु
र्वकोकि प्रवैध याम्य बहुजान्वेन्तु पुण्यकाल: स्मृत इति बहुधा: कप्रपत्तिबा:। तथा वामनपुराणे। महेदेवाद गतोवापि
वारेच्वे तेषु त्र्यहु त्रिषु। व्राम्पेता तिवंक रूपाणि स्वयंप्रोक्तानि आह्लाण। अस्वेनेधा धिवं पुण्यस्वा नातस्मिन्त्रेवे नपति प्रोति। रूहाणि
अन्नेदयपा मृगा तापत्यानाति निबद्धचि अरव्यातानि॥ ॥ सोमर्क्षे स्थितिरर्क जीवरातिनां यस्मिस्मकालोभि यत इति। यस्मिन्काले च्यस्मि
तिष्वो सोम द्ये मृगे च अर्कजीवरागि नोस्थिति: स कालोग्निय: पुण्य इतिवाचत। तथा च वामन पुराणे। यदा मृगशिरेकस्ते शशी सूर्यो च
हृस्पतिस्थिर्वृ तिस्मातिथि: पुण्याच कृयापरिगीयत इति॥ ॥ राधोमेस्ठारविरगिन तेविधुरिहाग्न: पमक: पुष्करेदुः श्रुपइति। तथा च हां
चः। विशाखास्तुयदा नानुः कृतिकामु च चंद्रमाः। सयोयग: पमको नाम पुष्कर श्रुति दुर्लभइति॥ ॥ महतीतथापपद पुके शास्त्रो तिथिर्थे
धृतिरिति। महती मह छद्यु कातिथि: गृस्ता तथाउपपद पुकृ सोपपदा तिथि: रासीं वै धृति स्युसौ ग्रतो स्पर्श:। तथा च शिवरहस्ये। मह छ
द्रप्रयुक्तायायाच सोपपदा तिथि:। सामाया स्यामा हैयादा नाध्ययन कर्म हि तिर्ति। नयादेधृति स्वयतीपात इत्यादि ब्रह्मप्रोक्ते॥ अथ
निर्णित: पदा पुण्य कालः। नो काले कृण मासस्या नयजनामादे: प्रदाने पिन्ने इति। भार्विने अत्र पादिदाने नोकाले कैलं पुण्यकालप
तीर्थे नाम्नी स्पर्श:। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे नकालनियमो दृष्टो दीयमाने प्रति त्रये। तं देवदान मस्यो कंय दापांप: समागत:। तथा

नप्र ७९

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

२३

काले पूर्वोपि निर्दिष्टः पात्रं सर्वमुदाहृतं । [illegible]नयस्य प्रदानेतु नात्र कार्या विचारणा । तथा नदि कालं जंगती [illegible] दानं तृषान्विते । अन्नो
दकं [illegible] यामि तारुण्यगवा [illegible] मुनिरिति ॥ ॥ तद्विद्यामक [illegible] मृत सुर[illegible] दान इति । उच्यते । सुरवीदानेऽह सर्वः । तथा च स्कांदे । अईप्रमृतां गोंदद्या
कालादिनविचार्य तां काले [illegible] दाम्पा हि मुमुरवी उगौरिति ॥ ॥ मुमूर्षु [illegible] च न कालेवितरेद् नदि [illegible] तां गां वसदीनां मुतने
ति । मुमूर्षु । आसन्नमृत्युः । तत्काले तरणकाले । सस्तु तां न वसां । उत अप्यर्वा । तथा च वराह पुराणे । यतीपो तो [illegible] कांतिस्त्यैव [illegible] रवं
[illegible] कालोस्तदा सर्वं यदा मृत्युरुपस्थितः । तदाहगोम् [illegible] रत्पादि दत्तमन्दय । तानि यातु । तथा च व्यासः । आसन्नमृत्युना देयागौः सवत्सा
नु पूर्ववत् । तद्भावे तु गौरेव नरकोद्धारणायवैदिति ॥ ॥ अशक्तौ चेतद्वशत्विधायस्तु तं दद्यात्प्रमीतायतदिति । [illegible] शक्तौ तु मरणसमये
दत्ता [illegible] कौसत्यां [illegible] कृ [illegible] आसन्नमृत्युः कुर्यादिरिति यावत् एतद्गोदानादि वि धाय तत्स्तु तं प्रमीतायदद्यात् । तथा च व्यासः । तदा यदि न
शक्नोति दातुं वैतरणीं तु गां । शक्तोन्यो [illegible] कृतदाद [illegible] मृतस्य वेति ॥ ॥ अथ पौविनजनियदा [illegible] पयोदाने । गोत्रेय [illegible] आयुषो । नि[illegible]
इति । जनि [illegible] । चकारोचिन्नक्रमः [illegible] नंतरं योज्यः । आयुषो नि [illegible] तथा [illegible] यदा [illegible]
अत्रा सम्मन्वितो तदेव दानकाले [illegible] तानि [illegible] जीवितमिति ॥ ॥ अथ [illegible] विरोधिवर्ज्यानि ॥ ॥ अप्यनोवि धुसित [illegible] वीप्रिं [illegible]
इति । तथा च मार्कंडेयः । मिं हादितेमु [illegible] दीर्घयशं [illegible] दर्शनं । निष्पा [illegible] दूषणं कुर्यात्स्मात्परेपत्नीतं तदेति ॥ ॥ [illegible] तिपत
[illegible] न कुर्यान् [illegible] मुजि [illegible] नानो नवस्त्र विधृतो स्नानं बधनत्री [illegible] स्यादिति । [illegible] गम्यादयहृति ॥ २६ ॥
[illegible] इत्याहे अके । नार्त विष्ण [illegible] निषेध [illegible] नित्यादो हि तीयाज्ञया । तथा च विष्णुपुराणे । मातृस्नान [illegible]
२१

मा

[illegible] नवस्त्रं न धारयेत् । न चाप्यान [illegible] कुर्यात् कन्नहं रहः । तथा निं बस्य नकूणे तैलति [illegible] । [illegible] दानैब कुर्वन्
तैलं नीलवस्त्रं न धारयेत् । न चाप्यान [illegible] न कुर्यात् [illegible] रवि [illegible] कांत पूर्णिमा [illegible] पर्वा स्यादिति । तथा च विष्णुपुराणे । चतुर्दश्यष्टमी चै
[illegible] च [illegible] नीमित्ति ॥ अथ पर्वा [illegible] तदर्श [illegible] कांतिरेव चेति ॥ ॥ गदितो [illegible] तिविध यत्होमस्ति [illegible] । गायत्रमपि यत्ते
[illegible] पूर्णिमा । पर्वाण्येतानि [illegible] विसंक्रांतिरेव चेति ॥ ॥ गदितोत्रकौ [illegible] चकुर्यात्पर्वसु नित्यशइति । [illegible] देवताकार
ति । अत्र पर्वसु नियमेन होमो गदित इति योजना । [illegible] मनुः [illegible] त्र [illegible] हो मा न कुर्यात् ॥ ॥ [illegible] शारीरे नियममाह । [illegible] स्यादिति । [illegible] विष्णु
[illegible] तथा विष्णुः पर्वस्वेव पौ [illegible] होमान्न कुर्यात् । [illegible] वीस्यादिति ॥ [illegible] स्नानं [illegible] नस्पर्शे [illegible] शुचि
[illegible] स्वपंति [illegible] होमान्न कुर्यात् । अर्थं [illegible] चारः । [illegible] चर्यवान् । शुचिः पवित्र [illegible] स्पर्शनैः पश्चात् [illegible]
[illegible] पौर्णमासामावास्यायो [illegible] चारः । ब्रह्मचर्यवान् [illegible] विधीयते [illegible] तान्नैरपो [illegible]
राधूर्य [illegible] अधः [illegible] शायीत । तथा च कात्यायनः । पौर्णमास्यामावास्ययोमधःस्वापो विधीयते [illegible]
 राधूनं तरमितिपावत । अथः [illegible] । तथा आपस्तंबः । दिवादि [illegible] न [illegible] मास [illegible] दर्शावास्यायामि
[illegible] निधीयत इति । [illegible] मात्री [illegible] । तथा आपस्तंबः [illegible] रात्रिं [illegible] इति । [illegible] मासेस्या [illegible]
शायां माधीयस्रो [illegible] मिति [illegible] । प्रायस्य [illegible] वर्य [illegible] पादे [illegible] योग्य [illegible] नित्य [illegible] योगहितीया
पदे वर्षे [illegible] पित्र्य यजने योग्यः [illegible] इति । योद [illegible] दर्शे [illegible] इति ॥ ॥ अथ [illegible] यथा [illegible] पुनरिति ॥ [illegible]
तथा [illegible] मासेनस्याद् [illegible] इति ॥ ॥ [illegible] पोनतः । अथातपा [illegible] मास्ये [illegible] निति यो [illegible] पुनः पुनरिति ॥ [illegible]
[illegible] कर्म स्तुस्तुनः । तथा चोक्तं मासेन [illegible] । तथा [illegible] । स्त्रीतैलाध्ययनानीति । उक्तं [illegible] पिरितं मांसं ॥ वी [illegible] व
व [illegible] नि । कृ [illegible] पूर्वमुदत [illegible] पित्रि [illegible] राशि वी [illegible] ४

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तथा कुशाः शाके तु पुष्पाणि गवेधनं च दिकं । आहरेद्देव पित्र्यर्थं ममावास्याद् निःद्विजः ।७

धूर्तोछेदं । तथाश्वमनुः । चतुर्दश्यष्टमी कुहूपौर्णमास्यर्कसंक्रमः । एषु स्त्रीतैलमांसानि दंतकाष्ठानि वर्जयेदिति । हारीतः । तैलं मांसं सजं क्षौरं पर्वकालेषु वर्जयेत् । तथा चवौ इंधनः । पर्वसु नाधीयीतेति । तथा च विष्णुः । पर्वसु नच्छंदो मपि छिंद्यादिति ॥ ॥ अमायां तु दारोत्पत्तिविषयरान्नं त्यजेत् । छिंद्यान्नैव मणिकं गावादि हरितं पि आदिकार्यं विनाशो धार्यं वामनं नवं नतु पुनः कुर्जीतरात्रो नवेति ।
तथा च स्मृतिसमुच्चये । नासायं स्यांपरान्नं च तु न भोजनं न पुनेति जंगमा संनिधौ छेपमामावास्यां विवर्जयेत् । मूर्ख इनगते मा
निपरान्नं यो हि । नद्वेषयेत् । तस्य मासगतं पुण्यं यस्यान्नं तस्य तद्भवेत् । तथा । तमामाकुंडेषु । अमावास्यामुं सर्वामुनवेव
स्त्रं नधमरयेत् । तथा अमावास्यां नसेवेत राशो नो जनमे पुनः । वैश्यनि ॥ नामावास्यां हरितं छिंद्यात् ॥ व्यासः । अमावास्यां
न चापि छिंद्यात् कुशां स्वमपि धर्म्यं व्यासं सर्वं चावसिष्ठितः प्रोनो हि मायी ब्रह्महा च वैरिति । पि आदिकार्यं चैत् गामालारवैत चैव
पूर्वमुक्तं चातं दिति ॥ ॥ अथ पक्षान्तरविशेषवर्ज्यानि । अष्टम्यादि तु नावि फेरकमत आकुरव्यं पयो जं कमाते गर्वा स्वमसूरिश्र
परिहरेद्धंता वकं जोजनह इति । तथा च स्कंदपुराणे शिरः कृपा जमां शालिन रवदर्भेति । तस्यां एता निकर्मणोपि । तैलादिषु
वर्जये दिति ॥ ॥ दन्तच्छेदनतैलमांसमसुरतं क्षौराणि षष्ठ्यां त्यजेदिति ॥ ॥ आद्यादेः तपुराणे द्योहरितपोधीरकौ वर्जयेदिति
॥ राधाविशारवा ॥ ॥ पूर्णिग्नेयम घानरस्त्र यत्र कुधे तत्ज्ञेइति मिति । पूर्णतिथिः आग्नेयं राशौ कावुधे वारः ॥ ॥ मैकनै श्राद्ध हि च
रनीडनं हरिति पाप हावस्थानेत्यजेद्दिति । ... अरपीडनेस्नानादने तरं वस्त्रनिःपीडनं । पक्षा वयानं पंचदश्याम् ॥ ॥ नंदा वा १८९
ज्ञकरा तं सूत्र च नजेत्ते जमितिनेदातिथिः । चोष्टं विश्रा । शकुनं श्रवणः । विधते नैजयामृत प्रोष्ठपदा मुनेवपितिरित्सेवेतेति । ८०

विधमेनैमृगे । उयातिथिः । प्रोष्ठपदा च भाद्रपदा ॥ ॥ रिक्तासु पक्षत्यां क्षुरकर्मतैलहरितं छिंदोस्य जेदिति तिथिरिक्तातिथिः । प
क्वतिः । प्रतिपत्त हरितैंच्छेदनादीनि ॥ ॥ स्त्रीभिजे च सर्वं गंधिशितमिति । नृसिंहोमंगलः ॥ ॥ रवौ मुनतक छेदं यते सं त्यजेदित्यर्थः ॥
॥ नैदाजन्मदिनाद्येषु पुनि यमे श्राद्धे च पातत्यजेत्तैलस्य आविषदं नधावनविधी नृपत्यो तथा प्रोषितदइति । नंदा षष्ठीतिः । अधिरोपा
गः । निपमोकृती आनिषेमांसं । तथा च व्यासः । षष्ठ्यष्टमी अमावास्या पक्षयच चतुर्दशी ॥ एव सन्निहितं पापं तैलमांसे क्षुरे नरः । तथा
गर्भी त्यपचदश्यां चद्वादश्यां श्राद्धं च मरे वर्जं निषीधते नैवक्षुरेणापि नहि स्यते । व्यासः । तैलं न मसृणदामी दंतादानकोदये न च
पक्षादौ वरयोषक्ष्यांरिक्ता पर्वरवौ तिथौ ॥ वामनपुराणे । नंदासु नाभ्यंगमुपाचरेत्तु क्षौरं च रिक्तासु जयासु मांसं । पूर्णासु
योषित्परिवर्जनीया भद्रासु सर्वाणि समारभेत । नाभ्यंगमर्के न च भूमिपुत्रे क्षौरं च शुक्रे च कुजे च मांसं बुधे च । योषान्न
मा चरेत । शेषेषु सर्वाणि सदैव कुर्यात् । चित्रा तु हस्ते श्रवणे च तैलं क्षौरं विशाखा प्रतिपत्सु वर्ज्यां । मूलं मृगे भाद्रपदासु
मांसं योषिन्मघा कृत्तिकसोत्तरासु । व्यासः । श्राद्धयज्ञे च नियमे पत्नीच प्रोषिते तथा । व्यतीपाते च संक्रांतौ न दान्तता धूपर्वसु । तैलाभ्यंगरति
मांसं चोषिन्मघा कृत्तिकसोत्तरासु ... त्रि जन्मनि । तैलं मांसं मैथुनं च पंचदंतकाष्ठं च वर्जयेत् ॥ ॥
मांसं दंतकाष्ठं च वर्जयेत् । तथा षष्ट्यां च चतुर्दश्यां पंचदश्यां त्रिकल्पितं दोषाधिकं वा यतदिति । षष्ठ्यादौ उपलक्षणं मांसादि वर्जितपिनी
षष्ठ्यां दावपि वर्जितपलक्षणं मांसानेपंचदश्यां संगेषु चतुर्दशी तिकल्पित दोषाधिक वाच्य तदिति । ... अष्टमी आमावास्याः तं तमपि पातये
मास मैपंचदशी त्यादिनिषेधे दोषाधिक्यायेत्यर्थः । तथा च मनुः । मांसानेपंचदशी त्यंगे चतुर्दशी अष्टमी आमा ... तं तमपि पातये
दिति ॥ ॥ विज्ञेपिरिशोनादि वर्जनविधौ तिथ्यादिकं । गमिति । आदि शब्दान्न ... तं नगंज्ञेयो याव का पं वतैते तावद्वर्ज्यमित्यर्थः
तथा च का निर्णयप्रकाराः अत्र यावत्यायादि तिथिस्तावत्कालं तेलादिनिषेधं नतु षष्ठ्यादिके संबंधाहोरात्रं प्रमाणं मा वादिति ॥

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नि श्रि॰ ।द॰मृ न ।

॥गोमूत्रं तु निशामुखे वरि तु मृत्तोपं तथा भोजनम्॥ नित्यत्वात्सम्यग्दृष्टकर्मस्विति । निशामुखे वर्जयेदेषः । तथा च यमः । नग्नस्नानं नोदकं वापि न नि-
शायां तु गमनं । न गोमूत्रं प्रदोषे तु ग्रहणं पितॄन् स्नानं नरः स्मृतिः । अयं च दृष्टकर्मोपरि चेन्न ग्रहणनिषेध इति कालनिर्णयकाराः ॥ ॥ मलमासगु-
रु निमज्जने वा वरे न्यायाद्धि द्विपने ये च तर्पणं महादानानि विशेषक्रियाणि तानि । तथा च स्कन्दे । स्नानं चैव महादानं स्वाध्यायं पितृतर्पणं ।
अप्रमत्तेन कुर्वीत मलमासे निपातनम् इति ॥ ॥ नोद्वाहः शुक्रे गुरौ गुरौ दृग्गत इति । हरिः स्मृतिः । तथा च भीष्मः । अतिवेधजातके नक्षत्रे
न यात्रा प्रतिमाची । रवि नवमस्थे जीवे कार्ये मलमासे कार्यो विवाह इति । गुरौ विज्ञो वरे नोद्वाहव्रतबन्धचौलं गुरुवस्त्रसंस्कारप्रतिष्ठा
मरवान्तः पुण्यं कर्म गृह उत्तरायणं सुखं वा स्यादिति । तथा च भविष्योत्तरे । गुरौ विज्ञो निवर्तते क्रियाः सर्वाः तु नाहिकाः । विवाहव्रतबन्धादि-
उ संस्कारदीक्षणं । यज्ञोपग्रहणं वेदे स्वप्रतिष्ठादेव रूपतां । कूपवापीनिपान विद्यार्णिन स्तुः गुरौ जगत्यातो इति ॥ ॥ क्षौरे निषिद्धकाल ।
न तु क्षौरे स्नानं तथिपाद्युत्तरेषणानां नानां नागिनां । तद् शुक्लमुष्ट प्रयोस्त्र नवरे क्षौरं निशासे पथ्यादि दृष्टं । एक ज्ञाति प्रसु
वनीति षष्ठी च धीमानिति । नानाश्रमरहितः । विष्टि भद्रा । तद तथा स्नानादीनां तु कृष्णपक्षयोः क्षौरं तु न नोक्तं । तत्र शादौ च
क्षौरं न नववेदि स्नानया । तथा च ज्योतिःशास्त्रे । नाप्यक तु करण कालनिराणनानां नास्ता तस्तु गमनो स्तुक रूपिताः । मध्यनिशा
के ऊ ज्योतिरादिने स्नानं क्षौरं हि तेन वति वाक्ति न वापि विष्णुपिति । मार्कण्डेयः । अष्टमी च तथा षष्ठी नवमी च चतुर्दशी । कुरुकर्म ति-
थ उपाः स्मृः पर्व संधिस्तथैव वेति । कालविशेषवर्जन प्रकरणे नवमी नो केत्य प्रोक्तेति नावः ॥ ॥ अथ स्नानं क निषिद्धकालः ॥ अथ
ति षट्कुल्किशयन । रात्रि तवतां साये वक्तुरु घतस्नात याम्यपि पास्तु कृष्ट मनुस्मा स्नान क्रिया न स्मृतेति । कष्टमनायो षष्ठु तः ॥ ॥१९१॥

ति ७ मु २

तथा च मरीचिः । निरास न स्यन्तु कृष्ण तिष्ठन सूत्वपैवत्व । स्नापं तु कृष्णवत स्नैव स्नात तस्य कर्षितस्य च । यात्रा पुष्टो घत तस्यापि स्नान कर्म द्विवर्जये
दिति । अथ रात्रौ मज्जनं कालः । प्राग् केसमन्ये तथा हारीतपो मीमांसे वर्षाल्प जे स्वर्गी पी तु सदानि शास्तु यदि नो शक्तिः प्रसुप्तेहरौ । मो
सं वा स्वपुञेदिति यत्तु तस्या मोम वर्जनीय । स्वर्गार्थी प्राग् केसमन्ये कालविशेषवर्ज्य प्रकरणे के काले तथा हारीतिपो द्वादश्यां चक्र
वर्षा निशास्तु स्नानं तु सदा रात्रिमात्रे मौसे स्तुते । यदि नो शक्तिः तावद्वर्जेन्ने शक्ति नास्ति तदा प्रसुप्ते हरौ वार्षिकमासे पुष्ट तथा वास्या स्वयं
जम्मा एव कार्ताकान्ति कंदिन त्रयेदः । मो म वस जी स्वादि तिपो ऊनां अंतरं तं मे योग द्वितीया । तथा च नैमिषपुराणे । यः स्मृते य शर्वणां
सदानां न विवर्जयेत । वर्जये द यत्नेन सुखे तत्स्वर्ग मतिर्नरः । चतुर्थी चाष्टमी चैव द्वादशी च चतुर्दशी । तथा यः क्रमेण दोषिनमूलेषु
विमुक्त्वापि वार्षिके मासानु विरतान सः स्वर्गं याति न त्रयं । अथवा स्वयं तु गोमी तु वर्जये मीमांसकः । तथा नः नरः कार्तिके मासि
मांसं परिवर्जयेत् । स वर्ग न न ते ऊपण मोक्षाविवर्जनादिति ॥ ॥ अथ शयनविहितनिषिद्धकालः ॥ निशामध्ये महाराहहतं तु विहितं स्वा
पियष्याप्नौनयदाज्ञाया स्वप्ने नपूर्व च रमौ रात्रौरिति । अथ रात्रे पूर्व च रमौ यामौ आम्नाया स्वप्ने न वदा स्वपाम नैन नयेदति कालो
ति । निशामध्यस्थ प्रहरद्वयं तु स्वापि निद्रा विषये विहितं । तथा च प्रदोषे पश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् । यामद्वयं शयान ब्रह्म
यायकल्पते इति । तथा कृष्णजिन स्वप्यात् । न दिवा न च मध्ये न बोधिष्टस्तथा सं ध्ययोरिति । तथोः रात्रे प्रथम चतुर्थ यामयामयोः । तथा च
व्यासः । दिवा प्रस्वपेऊतु न पूर्वापर रात्रयोरिति । तथा वाङ्गिराः । नोच्छिष्टो न दिवा स्वप्यात् न संध्ययोर्न च नम्ननिति ॥ ॥ ब्रह्माधीत पुनर्नो नि
शास्तिमयेस्वप्यादिति । ब्रह्मवेद । तथा सकृत् ॥ न रनिशी तेपरि ज्ञांतो ब्रह्माधीत पुनः स्वपेदिति । परिज्ञांतो पिनस्वपेदिति स्मृतेः । अथवा
ज्ञात पाणि श्री रूप नयास्त्रमनेन उष्णु । रात्रि राघीत रविणामिति । मि श्रीरूप निपुणो रूपा तथा चापस्तम्बः । निपुणा रूपवनमवीरात्रि

Indira Gandhi National Centre for the Arts

नामीतिति॥ ॥अथ दंतधावननिषिद्धकालाः॥ आशौचे चैव दिने तथा दिमनिदेषो षष्ठी नवम्योरपि ... काष्ठैर्दंतान् ... व्रतोपवासनो ...
रोगी च ... नवम्यां ... दंतधावनं ... आशौचे स्नानं ... तथा चसंवर्तः ... आदित्यवार आशौचे वर्ज्ये दंतधावनमिति
कात्यायनः॥ प्रतिपद्दर्श षष्ठी नवम्यां च विशेषतः दंतानां काष्ठसंयोगो दहत्यासप्तमं कुलमिति॥ व्यासः॥ श्राद्धे जन्मदिने चैव वि
वाहे ... व्रते चैवोपवासे च वर्जयेद्दंतधावनं॥ यो मोहात्स्नानवेलायां ... तदधावननिशा ... गच्छति देवताः
पितरश्च ... अयं निषेधो ... विषयः ... तृणपर्णैस्तु कार्यं ... दंतधावनमिति॥ ...
काले विशेषवर्जे ... विशेषो ज्ञेयः॥ ॥अथ निषिद्धसमये ... काष्ठं ...
... तथा ...
... दंतधावनं ... काष्ठं ...
... धावनं ... दंतधावनमदः ...
... दंतधावनं ... दंतधावनमाचरेत् ... ततः धावनान्
... दंतधावनं ... आपुर्वजे ...
... ॥ ॥२॥
... दंतधावनं ... ॥२

परि ... दंतधावनं ... ॥२

... ॥२

...
... आशौच ...
...
...
... ॥ तथा च विष्णुपुराणे सर्वकाले ...
...
...
...
... ॥ तथा च भविष्यपुराणे ...
... रात्रौ स्नानादि ... नैमित्तिकं ... ॥
... दानं ... रात्रिष्विति॥ ॥अथ ...
...
...
...
... सागरान् ...

न्निचितं तथा। प्रातरुच्छायया परेपे दापकं ः ज्वविमुच्यते। तथा। रोचनां चंदनं हेममृदं गं तर्पणीमपि। शुक्लाग्निं तथा सूर्ये प्रातः परेषु समाहितः।
जो कैं... गजान्यष्टौ आलक्ष्यौगोर्दुताशानैः। हिरण्यं सर्पिरादित्य आपो राजा तथाष्टमः। एतानि सततं पश्येन्नमस्येच्च समाहितः। यदी
मिष्टान्नं दंसत्रिंना तान्तु कीर्तिकं तथा। ज्ञानविद्यास्तपःस्तिज्ञान्दृष्ट्वा पापात्प्रमुच्यते। अग्नि विक्रपि ... राज्ञाग्नि कुर्भ ... दधिः। दृष्टमात्रा पुनं
तिनेतस्मात्परेपे च निस्पराइति॥ अथ नद्यां दुर्गे गपापिनः। मन्त्रेना मार्गितानादीनपरेयदिति। तथा च स्मृ २ वा। पापिष्ठे दुर्गे गमनं नयमुकृत नामि
कैः। प्रातरुच्छायया परेपे त्र ... ज उपप्रलकर्ण्यमिति॥ अथ नदी रजःकालः। अथ निम्नगाः। कर्कसिंहे तिसूर्ये सिंधुगाम्पा रजस्वलाहति। सिंधुः स
मुद्रः। तथा चत्रिः। सिंहकर्कयोर्मध्ये सर्वान्दनद्यो रजस्वलाः। तस्मात्तासु स्नानादीनि कर्माणि ताः सुकुर्वीत मनवइति। कात्यायनोपि। मासद्वयं श्राव
णादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः। तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाइति॥ अत्रीष्मश्चक्रापगानीयाद्भूमो नूत्नोदकस्य च। दशरात्रं त्रिरात्रं न्यां तु
द्विरिति। ग्रीष्म अष्मा नदीनां दशरात्रत्रिरात्रा न्यो अद्धिः स्यात्। तथा च कात्यायनः। याः ग्रीष्मनुपगच्छंति ग्रीष्मे उर्मिरिते नुर्वि। तासु प्रावृषि
द्विरिति। ग्रीष्म अष्मा नदी ... योगस्ताझ्य वपः। प्रथमे कर्कटादिविंश्य हं गंगा रजस्वला। सर्वस्कव हा नद्यः करतोयी अुवाहिन्यीति। नृ मो ...
न स्नायाद दशर्से दशावासरं। योगस्ताङ्य वपः। ... वीपते। न त्रिरात्रं। तथा च स्मृत्यंतरे। अजागावो महिष्यश्च ब्राह्मणश्च प्रसूतिका। दशरात्रेण शुद्ध्य
दकस्याविति च कारेणाद शाबा त्रमेव अस्कु वीपते॥ कर्कटे च हस्थे। गंगारे वावंद्रभागा गोमती सरयूस्तथा। गंगां कवीत पारजस्वोपस्पर्शः। ह्यावयाइव
ति स्मि ... चनकाएं क्वाभिति॥ कर्के च हस्थे। गोमतीं वा सरस्वतीं। चंद्रभागा समुद्रगा नासिंधुः सरयू नर्मदा तथैति। उपाकर्मणि ग्रहे स्नग्ने तस्नाने च
स्मृ। अथोत्सर्गे ... रोजोदुष्टा गोमती वा सरस्वतीं। चंद्रभागा ... नासिंधुः सरयू नर्मदातथेति। उपाकर्मणि ग्रहे सर्गे तस्नाने तथैव च। चंद्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो
न विद्यते। यत्र चंद्रसूर्योपरागः। अनुष्टुन रजोदोषाभावः। तथा च कौ। उपाकर्मणि तथोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च। चंद्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो ग०८३
ब्रूते। यत्र चंद्रसूर्योपरागः। अनुष्टुन रजोदोषाभावः। तथा च कौ। उपाकर्मणि वा सर्गेप्रेतस्नाने तथैव। स्वधुन्यंभः समानि स्युः सर्वा
न विद्यतेइति॥ ॥ अस्नानादन्यदाह। कूपस्थमपि सोमार्कग्रहे गंगासमं जलमिति। तथा च कात्यायनः। स्वधुन्यंभः समानि स्युः सर्वा

दशम॰

णि सांसि न्हातले। कूपस्थान्यपि सोमार्के ग्रहणेनात्र संशय इति। स्वर्धुनी गंगा। अथ सागरस्नानं च स्पर्शकालः। अश्वत्थसागरौ सेव्यौ मंदे
पर्वणीति। तथा च कौ। अश्वत्थसागरौ सेव्यौ न स्पृष्टव्यौ कदाचन। अश्वत्थं मंदवारेषु सागरं पर्वणि स्पृशेदिति॥ ॥ अथ स्नाने क्रमः॥
अथाकृतिः। प्रातर्मध्याह्नयोः स्नायाद्वानप्रस्थगृहस्थयोः। तपस्विनां त्रिसंध्यं तु सकृत्तु ब्रह्मचारिण इति। आकृतिः स्नानं।
तपस्विनो यतयः। तथा च दक्षः। प्रातर्मध्याह्नयोः स्नानं वानप्रस्थगृहस्थयोः। यतेस्त्रिषवणं प्रोक्तं सकृत्तु ब्रह्मचारिण इति॥ गर्गः॥
दशम्यां मध्याह्नः स्नाने स वंदंति त्रयोदशी। कृतदं। नवमी चैव तृतीया च व्यपादशी। प्रतिपत्तु चिराखेण स्नाने तासु ... पेनू द्वादशी व्यास
दशम्यामधनः स्नाने स वंदं ति त्रयोदशी। कुटवः। नवमी चैव तृतीया च त्रयोदशी। प्रतिपत्तु ... स्नाने तास्तु ... पेनूद्वादशी
त्कृपदे तु न स्नातव्यं कृष्णधेन। तुलसी तानन्निच्छिद्रं स्पर्वगे तरे स्पि। दर्शे स्नानं न कुर्वीत तमाता पित्रौ स्तु जीवतो ... जुनः कृतं न
चष्टैमात्तावित्रौ रजोक्ति। गर्जना वा जीवपोदवपां च ती यायी दशम्यां वैवस्वतः। भृत्कृ विद्भु त्रियास्तौने मा ... कुके दा च न। मनुः। न
स्नानमाचरेद् भुक्त्वा नातुरो न महानिशि। न वासोभिः सहाजस्रं नाविज्ञाते जलाशय इत्यादिनिषेधस्य विषये वाचस्पतिमाह। दश
म्यादौ निषेधोयं नित्ये नैमित्तिके विना। कुक्षानि। शीत्सरोगस्य सवस्त्रस्य जलाशये। अपक्वाते प्रतिषेधोयं यदि च्छास्नान हेतु इति।
दशम्यादौ तथा तुकादौ प्राचे निषेधः स्नाननिषेध इति पावत्सन्नित्य नैमित्तिके स्नाने विना कृतपत। यदुच्छायतो यं प्रतिषेधे
यद्ध छास्नाने हेतुकः स्पर्शः। तथा वस्मृत्यंतरे। गोगार्थ्यं क्रियते यत्तु स्नानं यादृच्छिकं नरैः। तान्निषिद्धं दशम्यादौ नित्ये नैमित्तिके
न च कीर्तितं। तथा च कात्यायनः। यत्कारैर्न स्नाने मा वरे भुक्ते तिवा कात्मुको प्यकृतां। भुक्तेति न नित्यस्नान प्रतिषेधः। भोजनानंतरं प्राप्त
नाचान्। नापि चांडालस्पर्शे शौन निषिद्धं नस्या। नातुरः। रुग्णमपि तिष्ठेदि विवचनविरोधात्। तत्स्नाघा इच्छिकार्यनिषेधः। आतुर

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

स्पेउ अजस्रमनवरतं स्नाननिषेध इति॥ ॥ नस्नायादुष्णवारिणा संवतीतेमीग स्यं विनिवर्त्य च। अन्तु ब्रजपस्तु इदं धून चीयि वेष्टये
वती स्पृष्टं॥ अप्यो ष्णोदकस्नानकालः॥ नित्यमुष्णोदकैः स्नानं काम्यनैमित्तिकादृत इति। तथा च षड्त्रिंशन्मते। आपः स्वभावतो
मेध्याः किं पुनर्वह्निसंयुताः। तेन सन्तः प्रशंसन्ति स्नानमुष्णेन वारिणेति। तथा तूष्णोदकैः स्नानं तथा जाप्यन्तु वैदिकमिति स्मृतिः
निषेधस्तु काम्य॥ तथा वर्गः। कुर्यान्नैमित्तिकं स्नानं शीताद्भिः काम्यमेव च। नित्यं यादृच्छिकं चैव यथारुचि समाचरेदिति॥
अथ स्नाननिषेधकालः। सप्तमी नवमी षष्ठी न्यूतानामकृत्तनस्म्रान्तः भानुवारं विना स्नायाद्धामजे द्वितीयं छाया। सर्व
ति। अस्नानजेः स्नानजकैः। तथा च व्यासः। अकामः सर्वदा स्नानं कुर्वीत नामजले नरः॥ सप्तमी नवमी चैव पर्वकाले च वर्जयेत्
षड्त्रिंशन्मते। सप्तम्यां नवम्यां चर्मकान्तौ रविवासरे। चन्द्रसूर्योपरागे च स्नानमामजलैः स्मृतमिति। कृष्ण षष्ठी च सप्तमी चै
व नवमी च त्रयोदशी। संक्रान्तौ रविवारे च स्नानमामजलैः स्मृतमिति॥ ॥ हरितो वार्ष्ये नैकादश्यां रवावपि। तथा च षड्त्रिं
शन्मते। उष्णस्नानजकैः विष्णोर्वारे एकादश्यां विशेषत इति। यदैकादश्यामादित्यवारस्तदापि स्नानं यादेव। निषेधस्य रागप्रा
स्नानविषयत्वादिस्नाशौचं उष्णेर वा वपीति॥ ॥ अथ पतिजस्नानकालः। तिजस्नानं विनास्नानं तिथ्र हाभावेनुसंक्रमाति
ति। स्मृतिनैमदिने। तथा च षड्त्रिंशन्मते। तथा मप्त स्यमावास्यासंक्रान्तिषु स्मृतिषु धनतुष्टच व जत्रा। यथेति विशिष्टेन
मेस्फुटं शदिति। अयं निषेधो नोत्तरायणे। तथा च शिवरहस्ये। पुरामनुस्मे संक्रान्तौ शुक्रशोगेसवर्तते। तिलानुत्पादयामा
सन्तृप्तये सर्वदेहिनाम्। तस्मात्स्वातिजैः स्नानं कार्यं वोवर्तनं बुधैरित्यादिनाम्नानादिविधमनायु॥ ॥ अथाङ्ग

...तद्वीयान्यतिन्वीगुणामिति तिन त्रैन्। तथा यम वचनाः। माघे पंधोजं यय त्रैन् पुष्य वासितां अन्य द्रव्य
निर्दन १

कालतः। संदेशोसि कुलेत्पीगो न तपर्वाष्टमी विना। नवमी इति। तथा च प्रोक्तिः पराशरः। संताप कान्तिरप्यायुः ईर्नता तथा। आरोग्यं सर्वकर्म
मा अस्पृं गाङ्गास्करादिष्वपि। बौधायनः। अष्टम्यां च चतुर्दश्यां नवम्यां च विशेषतः। शिरोभ्यंगं वर्जयेत्तु पर्वस्वपि तथैव चेति॥ ॥ अपि
तिजान्यंगभ्यपाता। दक्षिणायुक्ते द्वितीयया। सद्वारे पूर्वानमेते जगिति। पातो व्यतीपातः। आदित्य बृहदेवि संक्रान्त्यादौ नाग्रहणे। अ
द्वितीयया पुनः सद्वारे पूर्वोक्तवारे। अन्यं जने अन्यगेते जगदाप्ति। यन्तरोवचोषधान्निग्यादिना प्राप्तं तिथी नीति निषेधोदेयः॥
तैलेवात्र तिलाङ्कत्वमेवान कुर्यात्तत्र वं। तस्य विकार इति पालितिनिस्मरणात्॥ ॥ अन्यद्वर्ष पुनस्तैलेन उष्णतिकदानेति॥ ॥ अथ
तिलतर्पणकालः। अप्यजन्मदिने मिति। गृहे संधन भानुवारे न नैमेति जतर्पणमिति। तथा च बुधः। सप्तम्यां रविवारे च गृहे जन्म
दिनेतथा। भूत्रा पुत्रकलत्रार्थी न कुर्यात्तिलतर्पणं वैष्ण विकुरगृहीतिपाठः। पक्षयोरुभयोरा जन्मप्रभृतौ निःशेषं धयोः। विशे
पुत्रकलत्रार्थीतिसार्वं च स्तुवर्जयेदिति॥ अथ पुनः कालः। नार्यातदि छयायात्स्पक्षा रात्रिं चतुष्टयं। यथा जने कृतं पो संघासं धर्मादिवा निशी।
आद्यानादि मतिथ्योश्च पर्वपातग्रहादिकान्यादशम्यादित्रयं जन्मादिनं रात्रिं त्रयोदशी। एकादशी अत्र श्राद्धे तु कुदाने दद्यां जवे छमातिं प्रथमे
रात्रिं चतुष्टयं। कतु दिनमारभ्येत्यर्थः। दिवा दिने। श्राद्धादादिन तिथ्यो निशीं श्राद्धतिथि निशीश्राद्धादिति पिनिशी च। रात्रिं त्रयोदशीं एकाद
शी कृतु दिनमारभ्येत्यर्थः। अथ परात्रि चतुष्टयादित्यक्तो नदि छयामार्द्रा छयाकृतावन्नतावपि नार्या यायात् छेत। श्राद्ध तु कुदान
दवाग्नवे प्रमी श्राद्धे तु कादानं दद्या च ब्रह्मचारी स्यादित्यर्थः। तथा च मनुः। कृत्तुस्ना अविकाश्री राज्यः षोडशाः स्मृताः। तासामाद्याः
स्वतस्वस्तु निंदिते कादशी तथा। त्रयोदशी च शेषास्तु प्रशस्ता दशरात्रयः। विष्णुः। श्राद्धं तु कीनदद्यान स्वध्ययोः। नै जन्मदिने चैव दि
न कुर्यात्क्षपुनर्व्रती। श्राद्धं दद्याच तु कालचन्मेयापी न च पर्वस्थिति। अतो मे पुनर्न कुर्यादि तु सुकेतं च नर्वचा धारणे। एकादशी जन्तन जौनि

शिवरहस्यार

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

दिनान्तकामित्यभिप्रायेण ॥ गदाधरभाष्यादिलत्रयमिति । पर्वाण्यपर्वणुत्रयेष्वस्त्री वेदार्शीतमि ॥ तथा च ज्योतिःशास्त्रे ॥ पित्र्यं पौष्णे
...ते [illegible] तच्चानारी सुप्रसन्नी । कृष्टदामां पुत्रकामो हि गच्छन् [illegible] पुत्रकमानीति सम्यगिति । यथा कामी नवेदापि
स्त्री एवं वरमनुस्मरन् [illegible] नानिषिद्धतिथिष्विति [illegible] त्रुका जेपि स्त्री [illegible] नाति कामिदिति विधीयते । तथा च गोतमः । ऋता
वुपेयात्सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जमिति । यत्तु बौधायनवचनं ऋतौ नोपैति यो भार्यां [illegible] गच्छति । तु [illegible] सपोदर्शं यो नै
[illegible] वति तदन्ततोस्त्री [illegible] वेदितव्यो [illegible] गमनेस्त्री [illegible] तथा च यम ॥ [illegible] नारी नत्री
रं नोपगच्छति । [illegible] आमम [illegible] विख्याप [illegible] चविवाम [illegible] एतत्सर्वं मनित्रेत्य [illegible] शक्तौ वनानि [illegible]
[illegible] ति मान्यैनो [illegible] नावार्यवर्यैः ॥ ॥ अथ पुंसवनं ॥ मासि द्वितीये [illegible] यदा पुमान् [illegible] पुंसवनमिति । पुमान्न [illegible]
[illegible] तथा च पारस्करः ॥ मासि द्वितीये तृतीये वा यदहः पुंसा नक्षत्रेण चन्द्रमा युक्तः स्यादिति । [illegible]
[illegible] पुनर्वसु [illegible] पुंसवने [illegible] कार्ये [illegible] नाति ॥ ॥ अथानवलोभनं । चतुर्थे [illegible]
मिति । तथा च वचनं । चतुर्थे गर्भलक्षणमिति ॥ ॥ अथ सीमन्तोन्नयनं । चतुर्थे षष्ठे पर्यन्ते मासि पुंनामधेयेन [illegible] सीमन्तोन्नयने
स्त्री [illegible] प्रतिगर्भं [illegible] नाति । अथ च संस्कारस्त्री [illegible] देवकार्यः । गर्भसंस्कारस्त्वपरे तदा प्रतिगर्भं कार्यः ।
तथा च [illegible] वापः । [illegible] सीमन्तोन्नयनं मासि चतुर्थे षष्ठे पंचमे वा शांखायनगृह्ये सप्तमे मासि प्रथमगर्भे सीमन्तोन्नयनं
तथा च [illegible] सीमन्तोन्नयनं कुर्यान्मासे षष्ठेष्टमेपि वा । पुंनामर्क्षे गते चन्द्रे वर्जिन्तिस्त्रवजोकि नद्दति । तथा च ज्योतिः ॥ ज्यो
ज्योतिःशास्त्रे । सीमन्तोन्नयनं कुर्यात् [illegible]

[illegible] संस्कारः सीमन्तोन्नयनं हि [illegible] संस्कृतो नवेदिति । तथा विष्णुः । सीमन्तोन्नयनं कर्म न स्त्रीसंस्कार
[illegible] केचित्सीमन्तसंस्कारात्प्रतिगर्भेप्रयुज्यते इति ॥ अथ जातकर्म । प्राङ्नाभिच्छेदनात् जातकर्मादि [illegible] तथा
[illegible] नाभिच्छेदनात्पूर्वं जातकर्मविधीयते इति । तथा याज्ञवल्क्यः । [illegible] पुत्रजन्म यदा भवेत् । कर्तुस्तात्कालि
[illegible] प्राङ्नाभिच्छेदनात्पुंसो जातकर्मविधीयते इति । [illegible] कृते [illegible] वा [illegible]
[illegible] ॥ ॥ अथ नामकरणं ॥ नाम चाहि द्वादशे वा [illegible] तथा च [illegible] नामधे
[illegible] गृहीताः । तेषां स्वस्वगृह्यानुसारेण व्यवस्था । तथा च भविष्यपुराणे । नामधे
[illegible] द्वादश्यामपरे रात्रौ [illegible] तथा परे । अष्टादशेहनि [illegible] तथा वदन्त्येके [illegible] ज्योतिःशा
[illegible] केचिदिच्छन्ति [illegible] द्वादश्यां [illegible] गुरोः [illegible] जातकर्म [illegible] ॥ अथ निष्क्रमणं । [illegible] निष्क्रमणं
[illegible] मृदुध्रुवचरक्षिप्रे [illegible] तथा च पुराणे । द्वादशेहनि [illegible] निष्क्रमणे [illegible]
[illegible] मासीति शेषः । [illegible] तथा च याज्ञवल्क्यः [illegible] चतुर्थे मासि निष्क्रमणमिति । एषां [illegible]
[illegible] ऊर्ध्वं तृतीये मासि निष्क्रमणं [illegible] याज्ञवल्क्य [illegible] । [illegible] षष्ठे मासि
पूर्वव्यवस्था ॥ ॥ अथान्नप्राशनं । षष्ठेन्नप्राशनं मतमिति । [illegible] तथा च [illegible] षष्ठे मासि
अन्नप्राशनं [illegible] वाविधिः । [illegible] संवत्सरे अन्नप्राशनम् [illegible] वेति । अपि
[illegible] वेधनमिति ॥
[illegible] ॥ ॥ अथ कर्णवेधकालः । [illegible] नक्षत्रे [illegible] दिने [illegible]
तथा च ज्योतिःशास्त्रे । [illegible] कर्णवेधं प्रशंसन्ति [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

स्वातिः पुनर्वसुः श्रुतिः धं चित्रा हरिः रेवती भः वेदेनु कुजे शुक्रे गुरुः चंद्रवारे। कर्णौ वेधस्तथा ... ज्मइति। तथा। पुष्यानुराधा श्रवणः प्रचेतः पौष्णादितौ वाष्ट्रमवा पसंवेशे। प्रशस्ति विधानं च रक्ता नवं तिनो पीड्यते वापिरिपुः कदाचिदिति॥ अथ चूडाकर्म॥
चूडाकर्म तत्र तीये वर्षे द्विविचाः ... दिस्त ... ति। तृतीयद्वत्सप्तप्रतोप ... तथा च यमः। ततः संवत्सरे वृत्ते चूडाकर्म विधीयते। द्वितीये वा तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिवादनात्। शंखलिखितौ। तृतीये वर्षे चूडाकर्म पंचमे वा
नारदः। ... या कुर्यात् कवौ। चूडाकर्म पप्याकुर्यात् नामिति। अत्रापि पूर्ववद्व्यवस्था॥ व्यासः। हस्तत्रयं मृगशिरः श्रवणत्रये च पुष्यास्विनी ... पुनर्वसु ... चौरकर्मणि हि ... दये ... कुलानि वोडुपतिना यदि ... इति॥
... न कौ ... गान्धपतिस्पृहा। ब्राह्मणानां बंधनो ... क्षौरं ... विनाइति। ... विना ... चसर्वकर्मा
याव ... ब्राह्मणस्य न ते ... प्रतिपत्ति ... इति। नग्नो बंधि
स्तं कुरु कर्म ... अथ ... बंधकाज ... नराः। प्रपद्यौ ... कार्यं ... नुसारतः। दाक्षि
दिने ... न कुर्वीत यस्मिंजातो नवे नराः। ... प्रतिपद्रिक्तां विष्टिं चैव विवर्जयेदिति।
... वारे। शनैश्चरे रविः ... नवमी ... पितृ ... वादे ... इति॥ ८८
अथ विघारंभः। विघारंभस्तु पंचमे वर्षे उपनयनके काले षष्ठीरिक्तां शनिं कुजं। अनध्याया ...

गुरुमिति। मार्कंडेयः। प्राप्ते पंचमे वर्षे ... जनार्दने। षष्ठीं प्रतिपदं चैव वर्जयित्वा तथाष्टमीं। रिक्तां पंचदशीं चैव सौरभौमदिनं तथा।
... विद्यारंभं तु कारयेत्। ... दैवज्ञविवरस्य ... विद्या ... इति।
॥ अथोपनयनकालः। वसिष्ठः। ब्राह्मणं वर्षे ... क्षत्रिय वैश्या क्रमात्। माघादिपंचमासेषु ... पालके ... मृगास्विनी ...
दितिर्... गुरुः सित ... श्रवणं ... व्रतबंध इति। वर्षसंख्या ... गर्भाद्या ...
... व्रतबंधः स्मृतः। तथा चापस्तंबः। गर्भाष्टमे
ब्राह्मणं ... विश्वामित्र याज्ञवल्क्यौ। गर्भाष्टमेष्टमे वाब्दे ब्राह्मणस्योपनायनं। राज्ञामेकादशे
... आयुःकाम
... गिरस्तात्। ब्रह्मवर्चसकामस्य पंचमे ... नवमे वर्षे कार्यं ... अष्टम इत्यादि। ... काले ...
... तथा। हस्तत्रये ... अपो ...
... मासादिषु मासेषु ... वसु ... तथा हस्तत्रये ... गुरुः ... अथ ...
... विष्णु ... व्रतबंध ... गुरु ... यदि ... अभि ...
... माघ ... क्रमात्। ... गते ... व्रतबंध ... यदि ... प्रथ ... न ...
... नरस्य ... पूर्णिमा ... ज्येष्ठा ... जन्मनो दिवसे मासे ... इति। तथा ... अपि ... इति॥॥ ... वै॥ ...
न ... ज्येष्ठे न मासि ...

त्रातेर्वि

शास्त्रात्तेचैव नध्यायेषु गलग्रहे इति। नेतिपूर्वेण च बध्यते। तथा च रत्नकोशे। नष्टे चन्द्रे सूर्यग्रुते निरंशे चैव भास्करे। कर्तव्यं चो
पनयनं नानध्याये गलग्रहे इति। राशेः प्रथमभागस्थितः सूर्यो निरंशः॥ गलग्रहा न्यवदति। त्रयोदशी चतुष्कं च सप्तम्यादित्रयं तथा।
चतुर्थ्येकाकिनी ज्ञेया चाष्टावेते गलग्रहा इति॥ अथोपनयनगौणकालः। गौणमाषाढ्यां माघवर्षादाद्विपदाञ्चगड्डिकादिति।
प्रतिपद्विद्येत्याह। द्विपदो द्वाविंशतिः। युगादिकं चतुर्विंशाकृतिः। तथा च मनुः। आषाढ्यां श्रावण्यां प्रोष्ठपद्यां सावित्री नानिवर्तते। आह।
विंशः। कृत्वा बन्धे राचतुर्विंशेति॥ अथानध्यायाः। चतुर्दश्यष्टमी पर्वप्रतिपत्स्वष्टकासु च। अनध्यायाद्दिवसे रात्रौ सोपपदासु
च। विष्णुवापनमन्वादि युगादिषु मन्वन्तेष्विजे। आषाढ्यां तु कौहरेः स्वापबोधे नाध्ययनं नहीति हि सपष्टार्थः। ततश्च स्पृष्टाः सर्वलोकत्राणि
ज्ञा अनध्याया अत्रोक्ताः। मासि मासि कृति नाव। तथा वहारीतः। प्रतिपत्सु चतुर्दश्यामष्टम्यां पर्वणि द्वये॥ श्वोऽनध्याये
च रात्रिर्यानोधीयीत कदाचनामनुः। अमावास्यां गुरुं हन्ति शिष्यं हन्ति चतुर्दशी। पर्वाष्टकापौर्णमास्योः तस्मात्ताः परिवर्जयेत्।
नारदीये। एकादश्यां विष्णुशयने बोधने हरेः। अनध्यायस्तु कर्तव्यो यया चैव सोपपदातिथिः। पुराणे। युगादिषु च सर्वासु तथा
न्यैतराशि... अनध्यायं कुर्वीत तथा चैव सोपपदातिथिः। वसिष्ठः। फल्गुन्यां पाप्ति... न स्यान्नूपवानयचुराञ्जिकं न वेत। श्री
मत्तिस्मृतौ पिनध्यायः पुण्यारव्या ब्राह्मणाः स्मृताः॥ वर्षासु गर्जने प्रातः सेध्यायो दिवसे तथा। सायंकाले तथा रात्रौ वर्षा स्वोन्य
वगर्जने अहोरात्रम् इति। वर्षासु वर्षाकाले प्रातः संध्यायां गर्जने दिवा। तथाध्ययनं न कार्यम्। सायंकाले गर्जने रात्रौ तथाध्य

ये १

नं न कार्यम्। वर्षास्वोन्यत्र अकाले गर्जने अहोरात्रेध्ययनं न कार्यमित्यर्थः। तथा च मनुः। प्रादुष्कृतेष्वग्निषु तु विद्युत्स्तनिते स
निस्वने। सज्योतिः स्यादनध्यायः शेषे रात्रौ यथा दिवेति। प्रादुः कृतेष्वग्निष्विति सन्ध्यायां ज्वलत्सु प्रातः संध्यायां
निमित्तोत्पत्तौ सज्योतिरिति रवि सूर्यास्तमयस्तावदेवानध्यायः दिवेत्यर्थः। अपरस्यां सन्ध्यायां नक्षत्राणि तावदेव रात्रौ विनि
मित्तात् तत्सप्त रात्रमित्यर्थः॥ अथान्यदपि वोक्तम् जइति। अनन्तचतुर्द
शी। दीपे नैव यस्याद्दिवानध्यायस्तथा रात्रिर्वापि महारात्रमित्यर्थः॥ अथ प्रदोषः। चतुर्दश्यष्टमी पर्वप्रतिपत्स्वेव सर्वदेति
प्रदोषमाक्षीरधैन्तरांगपनानिरनेकाजनिर्ले चेद्विलोकनीयम्॥ चतुर्दश्यष्टमी पर्वप्रतिपत्स्वेव सर्वदा। हुते धर्मा मनध्यायस्तु तरां मनुरुवाचेति॥ अर्कः स
तुर्थ्यां अष्टौ शान्ती। तथा चोक्तं। चतुर्दश्यष्टमी पर्वप्रतिपत्स्वेव सर्वदा। तान्त्रयेषु सप्तम्यादित्रये। तथा च कालनिर्णयकारैरुक्तं। अष्टकाशब्देन अष्ट
काति। भाद्रमासि गर्चतुष्के स्युः कृष्णे मानुचयेष्टकाइति। मानुत्रये पौषमाघफाल्गुनेषु। आश्विनेदशानी तु कार्तिके नीयाज्येष्ठमासके। चतुर्थी चतुर्दशी माघे एताः सोपपदा
कर्मोगतं तस्मात्सप्तम्यादित्रिरात्रमनुपलस्यत इति॥ आश्विनेदशानी तु... ग्रहवाक्च द्वितीयानो चीनो हृतीयानाधावे... कानवसू उत्रयोदशी।
स्मृता इति। स्पष्टं॥ युगादिमन्वादयः पूर्वमुक्ता अपि पुनरुच्यन्ते। तिथ्यन्ते नतिथ्यौ तिथ्यां रो कृष्णे नोन जोग्रहः। तिथ्यकौन त्रिवौ त्वो मतिथी मन्वा
कृष्णा नवम्यो माघेमाकृतादेतेयुगादय इति। तिष्यादिनिर्णय दशनिः पदे। चीदशमासानी मन्वादयो ह्या याः। तिथिपूर्ण
दयोमधे इति। मध्येति तिष्य... यवनी। मधुमारम्य तिथ्यादि... इति ज्येष्ठे तिथ्यान्ते... नाद्राम्पो आषाढे। कृष्णे नः कृष्णा
मा। अग्निस्तृतीया। चैत्रे नवरात्रेम न्वादिनी स्ति। तिथिं पूर्णिमा ज्येष्ठे। तिथ्यान्ते मूर्णि माहरम्यो। कार्तिके नमार्गेम न्वादिनी स्ति। शिवएकादशी
षष्ठ्येश्रावणे। ज्ञानजेस्तृतीया भाद्रपदे। अष्टौन वनी आश्विने। तिथ्यकौ पूर्णिमा हादशैरो कार्तिके।

दिन ३

दि

गदु

न २

Indira Gandhi National Centre for the Arts

क्रमे १

कुर्ध्यात्। अस्य: समाप्तो मासे। अमान्तिष्यो दर्श्। हूर्तिसंफा जुने। यत्र तु हं शब्दोस्ति तद्व्यतिरिक्ता इत्यर्थः। नूत्नवाक्यानि तत्र प्रकरणे पठितानी
ति ज्ञेयं॥ अथ गोदानिकं। गौणोपनयने श्रोक्तका गोदानिकी क्रियेति। गौण ग्रामो उपनयन गृह्यकर्मणि तस्मिन्। ब्राह्मणस्य षोडशे
राषोडश द्वाविंश चतुर्विंशवर्षे गोदानिकी क्रिया केशांतं कर्म कार्यमित्यर्थः। तथा च मनुः। केशांतः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते।
राजन्यबंधोर्द्वाविंशे वैश्यस्य द्व्यधिके ततः इति॥ अथ ब्रह्मचर्यविधिः। प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यं वर्षाणि द्वादश पञ्च वा। यद्वा ग्रहणान्तिकं
ग्रहणान्तं वा इति। प्रतिवेदं वेदं वेदं प्रति द्वादशादीनो विकल्पः। अथ शब्दो शक्ति द्योतकः। तत्रैव विकल्पार्थे वा शब्दः। ततश्च एक
स्मिन्वेदे द्वादश वर्षाणि ब्रह्मचर्यं। अथवा शक्तौ षट्त्रिंशालि ग्रहणान्तं वा। वेदग्रहणं यावता कालेन भवति तावत्पर्यंतं इत्यर्थः प्रतिवेदं
ब्रह्मचर्यमित्यर्थः। तथा च मनुः। षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतं। तदर्द्धिकं पादिकं वा ग्रहणान्तिकमेव वेति। त्रैविद्यकं।
ऋग्यजुः सामाथर्ववेदत्रयविषयं। षट्त्रिंशदाब्दिकं प्रतिवेदं द्वादश। तदर्द्धं षट्पादिकं। त्रीणि। यो ...॥ अथ समावर्तनं।
... विद्यास्नानं ... उदकं दत्वा समाप्य वेदं समाप्य चेति। तु विशेषे तेन च ब्रह्मव्रतस्नानं विद्याव्रतस्नानं च एते
स्नातिकौ। उपेति शास्त्रे। तथा ... त्रयः स्नातका भवंति विद्यास्नातको व्रतस्नातको विद्याव्रतस्नातक इति। यः समाप्य वेदम
समाप्य व्रतानि समावर्तते स विद्यास्नातकः। यः समाप्य व्रतान्यसमाप्य वेदं स व्रतस्नातकः। यः पुनरुभयं समाप्य स विद्याव्रतस्नात
क इति। ... गुरवे वरं ददात् स्नायीत तदनुज्ञया। वेदं व्रतानि वा पारं नीत्वा ह्युभयमेव वेति। वेदसमापने समाप्ति मुख्ये। १८
तथा च व्यासः। ... तेष ... द्विजन्मा पार्णिना ... न वेदफलमश्नुत इति॥ अथाश्रमकालः। तत्र ... १८

म १

न्यायकृपे। २ श्रे २ मा २

कृपे तथा चतुर्णामाश्रमाणामनुच्छेयो विकल्पः अतत्रस्तु अपपरूना ह। ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो भिक्षुः क्रमात्। चतुर्थमायुर्विभागेषु
समनयं ...ति। समस्ते स्य चतुर्णामनुपे शा ... स्य। तथा च मनुः। चतुर्थमायुषो भागमुषित्वाद्यं गुरौ द्विजः। द्वितीयमायुषो भागं कृतदारो
गृहे वसेत्। ... नेषु ... वसेदेवं तृतीये भागमायुषः। चतुर्थमायुषो भागं ... संगान्परिव्रजेदिति। क्रमादिति पदं प्राप्ति ...
वारणाय। तथा च दक्षः। त्रयाणामानुलोम्यं स्यात् प्रातिलोम्यं न विद्यते। प्रातिलोम्ये न यो याति न तस्मात्पापकृत्तम इति। त्रयाणां गृह
स्थ वानप्रस्थ यतीनां॥ ... यावकसंदुच्चयेत् ... स्य ... ब्रह्मचर्योदेव प्रव्रजे
स्वीकार इत्यर्थः। तथा च स्मृतिः। ब्रह्मचर्यं समाप्य गृही भवेत्। गृही भूत्वा वनी भवेत्। वनी भूत्वा प्रव्रजेत्। इ... ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजे
द्गृहाद्वा वनाद्वेति॥ अथ विकल्पमाह। एक एव भवेद्वेति। एक आश्रमी वा भवेदित्यर्थः। तथा च नविष्ठ ... गार्हस्थ्यमिच्छन्
भूपाल ... धारोपसंग्रहं। ब्रह्मचर्येणवा कालं नयेत्संकल्पपूर्वकं। वैखानसो वापि भवेत्परिव्राडथवेच्छया भवेदिति॥ अथ
विवाहकालः॥ अथ वेदमन्यस्य दक्षिणां। प्रदाय गुरवे कन्यां ... तथानुद्वहे समा। गुरोरिति। ... गुरोरिति। ... समा
कन्यानुद्वहेत्। तथा च ... वेदानधीत्य विधिना ... समावृत्तो ... गुरोरिति
विधिनास्तमा ... गुरवे दक्षिणां दद्यादित्यर्थः॥ माघ ... मार्गशीर्ष ज्येष्ठे मति। राधे ... एषु मासेषु उद्वहेदिति पूर्व
... तथा च ... माघे ... भवेत्सूढा कन्या ... का ... ज्ञ ... विशारद ... भवे ... धर्मेषु ... भवे
... निनी कार्तिके भवेत् देव ... ज्ञाननादि ... मासे ... भवतेहति। विवाहमपि ... शार्ङ्धरतीति। वक्ष्ये न निषिद्धा।
१९

ग्राह्य वदितु । तथा चोक्तं । पश्चात् दंपुरे तौ दृश्यते इत्यादि न ग्राह्या पक्षे ... नाते । गाद्दप श्चिमे ... तरा ८

यां कार्तिके नोक्त इति भावः । अत्रेदिन इति । विष्ट्यादिदोषयुक्ते तिथ्यो सद्भावे ॥ ॥ अथ आलम्ब्यापो ... उत्तरार्द्ध नमि ... । त्वाते
दव इति । पूर्वेण न्वयः । तथा चोक्तं । हस्तो तरा वायव्यमैत्रं मूलं चैरेवती रोहिणि सौम्यपि ... पाणिग्रहेणदीतौ नगुरवौ
सिंहगो नो चेरवौ । धनुर्मीनगते शुक्रे गुरावस्तमितेऽधिके । मासि यात्रा व धनं चेति । गुरौ सिंहगे नीचेगते तथा रवौ धनुर्मीनगते
तथा । शुक्रे गुरौ वा अस्तमिते तथा अधिके मासि यात्रा बंधने च यात्रा ... धर्मे च न कुर्यात् । व कारात् कन्या नो हरेत् इत्यर्थः ॥
तथा । शुक्रे गुरौ अस्तमिते तथा अधिके मासि यात्रा ... सर्व कर्माणि ... तथा च वसिष्ठः । विवाह व्रत बंधे
तथा चाहु । रविश्चेत्रगते जीवे जीवश्चेत्रगते रवौ । व ... सर्व कर्माणि व्रत ... । तथा च बादरायणः । सिंहस्थिते सुरगुरावधिमासके च ज्येष्ठे त
वयात्राया गृह कर्माणि । गुरावस्तमिते शुक्रे ध्रुवं वास्तु विनिर्दिशेत् । तथा च वादरायणः । सिंह स्थिते सुरगुरावधिमासके च ज्येष्ठे त
व्याधृतनयस्य तपे वमे च । कर्वीत ... तत्री वगयोर्विजय जन्मे शाये ... निखिलान्यपि मंगलानीति ॥ गुरु शुक्रे योर्बाल्यं वृद्ध
त्वं चाह । गुरौ शुक्रेऽपि पश्चिमे । उदितौ बालसंज्ञौ तौ दशाहं प्राक् नव्यय । वृद्धे ... नोपवासं पाच ... इति । सितः शुक्रः
। एतत् गुरोरप्युपलक्षणं । उक्त ... विवाहोपयोगि ... शुद्ध्यादिकं ... । अथ विवाहे ... इति ... कार्य इति
।। अथ विवाहे ... कर्मेकाल ... इत्यादि ... । ... वि वाहिके कार्यो इति । तथा च वास्यः । स्वेदं ... नं दश
॥ अथ विवाहे ... कर्म कालः । ... इत्यादि ... । ... गतागतम् ... विवाहिके कार्यो ... इति ॥ अथ पात्र परिशोधन कन्या ... ॥८९॥
नयवा ... उपम ... दृष्ट्यादि ... ते । तस्य बंधि गतागतम् ... विवाहिके ... ॥ अथ ... पतिः ... स्वामी ... नवेदिति । तस्वामी पिता ... तीथ ।
ते: । तं त्रा परिशोधमाह ॥ वृषली अपि ... हे । रजः पश्यत्स्व ... दाया त स्वामी ब्रह्महा नवेदिति । त स्वामी पिता ...

कन्या ...

तथा च बृहस्पतिः । पितुर्गेहे तु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता । भ्रूणहत्या पितुस्तस्याः सा कन्या वृषली स्मृता । तथा वृषली सौगृही तया ...
लाऐत्र्णा ... हितः । सततेस्तकास्तस्य ब्रह्महत्यादिने दिने इति ॥ ॥ अथ परिशोध्य कन्या विषये विज्ञु ... पठंति । वर्षैरेक गुणा ...
यांमुद्वहेत् त्रिगुणः स्वयमिति ॥ ॥ अथ देयकन्याकालः । देयाणीर्धं वर्षा यानवाष्टा नग्निका तथा दशाब्दा कन्यका तद्र्वा ... वृषली
नचेत्प ... रजस्वला द्वादशवर्षा । तथा च संवर्तः । अष्टमे तु भवेद्गौरी नवमे नग्निका भवेत् । दशमे कन्यका ... द्वादशे वृषली स्मृतेति
॥ अथ स्वयंवरकालः । पिता पितामहो भ्राता बंधुर्माता बंधुर्यदा नहि । ऋतौ वर्षत्रयादूर्ध्वं कन्या कुर्यात् स्वयं वरमिति । बंधुः पितृबं
धुर्मातृबंधुश्चादिहितौ । स च मध्य प्रदीपिका न्यायेन द्वयोरपि संबध्यते । ततश्च पित्रादीनामभावः स्वयंवरकालः । कः पित्रादिना
वेपि ... प्रदानं कन्या कुर्यात् स्वयंवरमिति । ... यं गम ...
नरं स्वयमेव कुर्यादित्यर्थः । बौधायनोप्याह । वर्षाणि त्रीण्युतुमती कांक्षेत पितृशासनं । ततश्चतुर्थे वर्षे तु विंदेत सदृशं पतिं
मिति ॥ ॥ अथ पंचकन्याश्रमस्त्री कारः । वैराग्ये मतिर्म न्याय्यो न तु पूर्वाश्रमक्रम इति । न्यायमाद । न्यायमादाश्रमे गच्छेद्वृत्तहो
नो जितेंद्रियः । त्रिरूपापत्परित्यक्तः प्रव्रजेत्तोत्स वर्द्धते । तत्र वर्द्धते । परिव्रज्यफलं प्राप्नोतीत्यर्थः । इत्यादीनि वाक्यानि तेषु
अयपक्ष प्रतिपादकानि । तथा अनधीत्य द्विजो वेदाननुत्पाद्य तथा सुतान् । अनिष्ट्वा चैव यज्ञैश्च मोक्षमिच्छन्व्रजत्यधः इत्या
दीनि वचनानि पक्षु च यपपरू नाश्रित्य ... तरपक्ष निंदक पराणि । ननु नः प्रतिषेधकानि । अ न्यथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेदिति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

जाबालिश्रुतिविरोधः स्यात् । ततश्चापदाममपि वैराग्ये जायते सर्ववस्तुष्वतदेव तस्य स्येहैव दानस्य प्रपतितो भवेदित्यादि गौरं
पुराणादि बहुवाक्यबलात् वैराग्यमेवसन्न्यासे कारणमिति ॥ अथाग्निहोत्रस्वीकारकालक्रमादिदोषरहितसो
यो ३ दीर्घाधिकारिणि । दाराग्निहोत्रसंयोगं परिवेत्ता करोति यः । अनुजस्यानदोषः स्यादिति । यः सोदर्ये ज्येष्ठे अधिकारिणि अग्रजे
सति दारादि करोति स परिवेत्ता । अग्रजानुज्ञया तु न दोषः स्यात्तु अधिकारी स्यादित्यर्थः । तथा च शातातपः । दाराग्निहोत्रसंयोग
कुरुते योऽग्रजे स्थिते । परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वज इति । अयं च दोषो मूकत्वादिदुष्टे निःसोदरे च नास्ति । तथा बौधा
खंडवामनकुब्जेषु गद्गदेषु जडेषु च । जात्यन्धबधिरे मूके न दोषः परिवेदने । तथा वसिष्ठः । पितृव्यपुत्रसपत्नीजः परनारीसुत
स्तथा । दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदने । तथा शातातपः । क्लीबे देशान्तरस्थे च पतिते प्रव्रजिते तथा । योगशास्त्राभियुक्ते च न दो
षः परिवेदने । देशान्तरस्थस्य प्रतीक्षाकालोऽप्युक्तो वसिष्ठेन । द्वादशैव तु वर्षाणि ज्यायान् धर्मप्रसक्तः । न्याय्यः प्रतीक्षितुं भ्रातृ
श्रूयमाणः पुनः पुनरिति । अधिकारेणानुज्ञापो इह वसिष्ठः । अग्रजस्तु यदा नाग्नीनादध्यादनुजः कथं । अग्रजानुज्ञया कुर्यादग्
निहोत्रं यथाविधीति । एतच्चाधिकारिणि अग्निहोत्रमकुर्वति ज्ञेयं । अनधिकारिणि याति क्रमे दोषाभावस्योक्तत्वात् ॥ आवसथ्य
तथा विधिरिति ॥ आवसथ्यविधिं आवसथ्याग्निपरिग्रहं तथा अधिकारिणि अग्रजे यतियः करोति स परिवेत्ता भवतीत्यर्थः ॥
तथा च गर्गः । सोदर्ये तिष्ठति ज्येष्ठे न कुर्याद्दारसंग्रहं । आवसथ्यं तथाधानं पतितस्तु अन्यथा भवेदिति ॥ अथाग्निहोत्रकालनिर्णयः ।
। उदिते नुदिते होमः समयाध्युषिते मत इति ॥ तथा च कात्यायनः । उदिते नुदिते चैव समयाध्युषिते तथा । सर्वथा वर्तते यज्ञ इ

तीयं वैदिकी श्रुतिरिति ॥ उदिते रविबिंबे रेखावाप्ते प्रातर्होमः कर्तव्यः । नष्टे यावन्नक्षत्रदर्शनं समयाध्युषितं रवेः । सायं रक्तोदितं भागे
होमे सत्यनाविते इति । तथा स एव । रात्रेः षोडशे भागे ग्रहनक्षत्रभूषिते । कालं त्वनुदितं ज्ञात्वा होमं कुर्याद्विचक्षणः । तथा
प्रातस्तमिते नष्टे नक्षत्रे उ जे । रवियोवन्नक्षत्रदर्शनं समयाध्युषितं वयतः रेखामात्रप्रदृश्येते तस्मिन्नस्मिन्नर्के मध्ये ॥ उदि
तं विजानीयात् तत्र होमं सकल्पयेदिति ॥ गोभिलोऽपि बोधायनश्चाहुः प्रकृतिः प्रायश्चिते कर्मणः प्रातः प्रातः सायं कर्म
कु५ सा प्रातिर्नातिपद्येत् तेषां दर्शपूर्णमासं तरादिति ॥ अथ गृह्याधारे नः । पौषे श्रावणे वैशाखे माघे फाल्गुन कार्तिके
मासे ... इति शेषः । तथा ... कर्म मतं । चैत्रे ज्येष्ठे आषाढे भाद्रे चाश्विने वैशाखे च धनायित्वा तेऽपि गृह्याविपद्यते नक्षत्राणि
पराव... । श्रावणे धन ... स्यान्नक्षत्रे च पते गृही । कन्यामहि ... तैमाश्विनं त्याज्यं नरपतिः कार्तिके । मार्गशी
र्षे धनप्राप्तिः सहस्ये ... माघे नवे ... फाल्गुने श्री रत्नु ... ति ॥ सहस्यः पौषः ॥ मेषांतिवृषमेष वसिष्ठे च
योयाम्यां ... । ... अलिः वृश्चिकः । गोः कर्कः । नक्रो मकरः । तथा च वि
... तरे । नक्रस्थे ... कर्के गतौ तथा पूर्वास्यं पश्चिमास्यं च तदा गृहं प्रकारयेत् ... भा
पि । कर्के नक्र हरिकुंभगते सूर्ये पश्चिमपूर्वमुखानि गृहाणि । तौ लिमेष वृषवृश्चिकयाते दक्षिणोत्तरमुखानि गृहाणीति ॥ वि
... नाऽपि ... विधिरिति विधेः ... । तथा वराहहोरं ... वाणिज्यानि शास्त्राणि ... तस्या
... एवं ... विचार्य इति ॥ सिंहे रजुते ... शारसम्ये ... रतीये कादशाप्ति ... सोम्ये ...
वृ३४ सोमे ... रिलितारे ... पापग्रहै ... स्थे

Centre for the Arts

गोः नवपंचमैगैर्युक्ते स्थिरे लग्ने इष्यते। त्रिकोणकेंद्रगैः सौम्यैः शुभप्रतिष्ठापनं। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे। स्थिरे लग्ने स्थिरे राशौ वक्र
र्जितैः पापवर्ग्याश्च तौ लग्ना। यस्य सौम्या स्थिताः केंद्रे त्रिकोणे वा ... गेर्वा। पापा स्त्रोपचयस्था नितरां स्मृता कार्यं निवेशनमिति
त्रिषडेकादशाद्न्यास्था दुष्टफलप्रदानानि॥ ॥ वापीकूपतडागानि प्रासादा ... तहति। तस्मिं सम्मृप्यर्थे। अन्योष्णिक्वाले वापी
धार्यं लग्नमपि कार्यादि मार्थः। तथा विष्णुधर्मोत्तरे। आषाढादिक चतुष्कस्या कूपवापीष्वेव हीति॥ ॥ नत्र। कन्यावापवृष मीन
गृहे ... पने नगो। गुरौ चास्तमिते इति। कन्याधनुर्मीनस्थे सूर्ये तथा गुरौ। शुक्रे चास्तमिते गृहं नारंभणीयमिति स्मृतः। तथा
च वशिष्ठ ... नमतो। कन्या प्राप्ते ... स्य ... तगृहं सुधीः। तथा धनुस्थिते रवौ कार्यं नैव गेहं कथाचन। तथा यदा मा
नुस्थ मीनस्थस्तदा गेहं न कारयेत्। तथापि पुनस्तो यदा भानुस्तदा वस्मन कारयेत्। तथा अस्तंगते गुरौ शुक्रे गृ
... न शस्यते इति॥ ॥ शेषं ... तेषी हि कोऽत्र दिति। शेषं वास्तुशेषादिमृत्तेकालनिर्णये स्फुरं ज्ञेयं। अथ सं... गृह
... स्मृतः॥ ॥ अथ देवानां प्रतिष्ठा कालः। माघादि पंच मासेषु। एषु मासेषु प्रतिष्ठा शुभा ... दि सुतरेणा च यः।
तथा च मत्स्यपुराणे। चैत्रे वा फाल्गुने वापि ज्येष्ठे वा माधवे तथा। माघे वा सर्व देवानां प्रतिष्ठा शुभदा भवेदिति॥ ॥ सितेइति। अ
नेन शुक्लपक्षः। ... त्रिपथ्यः उत्थीतो ... लपद्॥ तथा विष्णुधर्मोत्तरे। कृष्णपक्षे पक्षे त्रिभागे तु अध्यमेस्या ... ना वरा। मध्यम
द्वितीय भागे तु ततीये कर्त्ता नाशिनी। शुक्ले त्रिभागे प्रथमे देवा नाशीय कीर्तिता। द्वितीये मध्यफलदा तृतीये ... नावहा। ॥९॥
धनधान्यवंती स्फीता वरदा च तथा भवेदिति। प्रतिष्ठेति। वाष ... वारे तो मान्यके इति। मे गपादस्य वारे। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे।

४४

---

४६ कर्तुःकृत्य

ति जास्ति। नीसूर्य दिनैं ... वहावहेत्। सौम्ये ज्ञि नदिस्ये तु बुधेन धनदा भवेत्। गुरुणा स्यात् गुणो नित्यं लोकानां हदकरी सिताविसि
सुतिशोष। आचीशार्क स्थिरा सौरे प्रतिष्ठा समुदाहृतेति॥ ॥ तिथ्यो। अरिक्तो। चतुर्थी नवमी चतुर्दशी व्यतिरिक्तो। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे।
तप्या ४ इदा धनपुत्रां स्फीता। तथा प्रतिपदि ... ता। द्वितीयायां धनोपेता तृतीयायां वरप्रदा। चतुर्थ्यां नाशमायाति यस्य स्यात् सुरवावहा।
विनायकस्य देवस्यतत्र हि तप्रदा। पंचम्यां आयुता कर्तुर्वरदा च तथा भवेत्। षष्ठ्यां जनस्तीपुता नित्यं सहस्त्र रोगनाशिनी। सप्तम्यां धन
स्य बहुधा नवम्यां तु विनश्यति। भडकी स्याः ... तत्र कर्तुर्ने ... वति पुष्टये। धर्मवृद्धिकरी ह्येयादश्यां तु तथा कृता। एकादश्यां तथा
पुष्कां द्वादश्यां सर्व कर्म कर्मदा। त्रयोदश्यां च विज्ञेया चतुर्दश्यां विनश्यति। कृष्णपक्षे पं चदश्यां कर्म भवेत्। पं चदश्यां तथा शु
कि सर्व कामदी भवेदिति॥ ॥ अवले शौक्रादित्या त्रि प्रेम्यु ध्रुवेइति। तथा वास्त्रयो ... षाढे द्वे तथा मूलेऽठ तरात्रय मेवच। ज्यो
ष्ठा श्रवणरोहिण्या पूर्वा भद्रपदा तथा। हस्ताश्विनी रेवती च पुष्यो मृगशिरस्तथा। अनुराधा तथा स्वाती प्रतिष्ठा सुत्र श
स्यते इति॥ ॥ कर्कराशौ हि त्रिषष्ठदशमे कादशे शुभा। प्रतिष्ठा स्थिर लग्ने स्यात् द्वि कन्या धनुर्भषे। पापिस्त्रायारिगैर्युक्ते सौ
म्यैर्वा पाष्ट वर्जिते रिति। कर्कराशौ प्रतिष्ठा कर्तुर्जन्मराशि भारस्य हि ... दि सरव्या वि स्थिरे वृषसिंहवृश्चिके कुंभेषु घ
का नराः धनुर्जषे। मिथुन कन्या धनुर्मीने पापे स्ताया मिरिगैः तृतीये कादशषष्ठगैः। तथा सौम्यै कीयाष्ट वर्जिते दौदशाष्टम
वर्जिते पुते ... प्रतिष्ठा सुनास्य सा। तथा विष्णुधर्मोत्तरे। उन्मरारपुदये कर्तुः ... प्रं नाशकरी भवेत्। द्वितीये धन

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अथ मलमासे यान वर्णितुमनारांनी। दर्शादि कर्म । वृद्धि जाते नो लकरी मलोत २।१

अन्या।

नांशांपत्तीयेक द्वेवृद्धिदा। चतुर्थे ग्रहे नाशाय पंचमे व्याधिदा भवेत्। षष्ठे शत्रुविनाशाय सप्तमे धनदा भवेत्॥ द्वादशे तु लपाय नाशाय

स्य॥ प्रतिष्ठा तु तस्या कृता। जन्म लग्नोदये श्रेष्ठा धनधान्य वंती भवेत्। जन्म राशि फलं सर्व शोषस्थाने मुनिर्दिशेत्। ह

याने बोदये कृतान्हि प्र नाशांशा श्रो तिपार्थ्येवा। हषोदये स्थिरांशो क्रोध नधनं अवनी भवेत्। ओकक्री ता वनिपुत

ब कुकु व्याए व्रारिणी। कपीरेन्द्रि प्र नाशाय सिंहे च स्तु दृष्टा भवेत्। कन्यायां ओक क्री ता स्यात्तु ले भवति चास्थिरा। वृश्चि.

का वृश्चि रात्रो काक व्याणाय धनुर्धरे। मकरेन्द्रि प्र नाशांस्यात्कुंभे भग्न दृष्टो भवेत। मी नेगुणा वंशाक। कुंक न्याय अन्यातथा

भवेदिति। तथा रविर्ह्रात्रिषट्स्थे स्थो। गुरु स्थिर दशा सं युतः षद्विस्था नगताः। शस्ता मे दांगार कौते कके तव॥ कुनाः कु

रा शुभपापाश्च सर्वे एकादशे स्थिता इति। अत्रैसार्व बा प्रत्येकं सार्वफो जा नुक्रा नि। तत्र सोम्याः सर्वत्र शुभाः। चंद्रस्तु द्वादशाष्ट वर्जितः सर्व

त्र शुभः। बहुजान्ना निरवधे॥ अथ देव प्रतिष्ठा। यतीनां सर्वेषां जे ब्रुलिंगस्यारोपणमतनामिति। एतत्प्रहणं सम्तु शुभ पक्षं ग्रहवाक्य

पठितं। श्रो पणी प्रतिष्ठा॥ अथ विष्णु प्रतिष्ठा। स्तुं क पञ्चदशोत्तरे लग्ने हरि स्थापयेन्नरैः सदेति। तथा नरसिंह पुराणे पूर्वपक्षे स्थि

रा चे का ले स्थि रे वा ह पुरुषपि से। सकुक्लेव लग्ने बहुरि स्थाप्या कुर्वे सदेति॥ अथ देवी प्रतिष्ठा। तत्र देवी पुराणे लक्ष्मीमंत्र

कृवाकीं पठति। मादतेरक वाराह नरसिंह त्रिविक्रमाः। महिषासुरहं त्र च स्थाप्या वे दक्षिणायने इति॥ अथ विद्वकादीनिर्णय मनासह

सर्वे कालइति। तथा च चतु षष्टिप्रतिष्ठा पंचांगला। स्थापने तु अवदेशामिम सर्वेषा मतत्रसाधनी। पूर्व क्राशो जं प्रकर्त वा कृष्ण पक्षे विरो

र २ ॥२६२॥

वाप्यादेनापिकूपतडागादिप्रातिष्ठायामतिज्ञेयं। २

षत॥ रात्रि स्थाप तोदेवी दिवा स्तो महेश्वरः। अतः स्वकाले पूर्वलं ताश्चिः सिद्धिदा परस्त्वरीति॥ अथ वाप्यादि प्रतिष्ठा। अथ

वाप्यादि धनुः सिंह राजवर्जितौ लग्ने शुभे तिष्या कूर्जे इति। अतोलोमेष। तथा भविष्यत्पुराणे। तस्मिन् सति लग्ने पूर्वे कार्तिके च

वाप्यादि धनुः सिंह राजवर्जितौ ... कार्यः स्थिर नक्षत्र योगतइति। तथा वाराहपुराणे। वापी कूपतडागानां तस्मिन्काले विधिः स्मृतः।

विशेषतः। तडागस्य विधिः कार्यः ... प्रतिष्ठा ... धनिष्ठा श्रवणे ... ब्रह्मा ... अम्बुयोर ... शुभ करे भवेत्। मीने च वृषे ... नक्षत्रे ... वस्तु नक्षत्रे।

सुदिने शुभ नक्षत्रे प्रतिष्ठा शुभदायका। ... भवेत्। पिष्टं ... वापी ... श्रवणा ... यां शास्त्र नीगतिः। सिंहो मेषो धनु नाशं जलस्या स्थिति

वृषे च मिथुने वृद्धिर्वृश्चिके च जलं भवेत्। ... कन्यायां वापी कूपं श्रुत्वा ... शुनीति। ... बहुजो बुनि ... कूपस्य प्रतिष्ठा कार्ये सर्वा॥ का। ॥ ५ ॥

नव च्छेना ति॥ बहुदके वाप्यादौ काल नियमो नास्तीत्याह। कूपस्य बलं वकुनीति। ... मुनयः केचिदिच्छंति यतीते चात्रे शायने। न का ला नियम ... भागं माहि

पस्य स्येतकुपजलम्। तथा च ... भविष्योत्तरे। मुनयः ... तत्र ... वर्षा ... विना सर्वे तु शुद्धी हा कार्यो सर्वः। तथा च का

लेपत इति॥ अथ तनादेव ताद शाकाल। दीक्षा ... वर्षो ... हरि विष्णु विना सर्वे तु शुद्धी कार्ये सर्वः। तथा च का

... एवं ... अन्ये तु ... वर्ष विना अन्यत्रापि शास्त्र तइति॥ एवं कृ कुका अनुक्रो

चौ... । शारद ... तयोर्योगो दीक्षा कर्म विधो ... तयोर ... वर्ष विना ... भ्राषाढे मार्गशीर्षके। दीक्षा नक्रा

मासानाह। मासि मार्गशु वा विनेति। शुचिशाषाढः। तथा च काले ... पूर्वा षाढे ... मार्गशीर्षके दीक्षा न का ... ॥ २ ॥

स्चे ... मा न स्य मामे शु कारयेदिति॥ ८॥ वर्ष ... तिथि विशेषमाह। ... तिथ्या विति। [illegible] कृ॥ यविकतिथि ... चापि

दीक्षा कर्म विशेष इति॥ का ... विशेषमाह। पर्व षडशीतिमुखेषु च कार्तिकयां ... नरदश्च वैशाख्यां विष्णुवे ... यन दी ...

Indira Gandhi National Centre for the Arts

तथा च काशी नरे। दीक्षायामभिषेके च तथा मंत्रपरिग्रहे। व्रतग्रहणमोक्षे च यद्दृष्टं जनकर्मेति। कार्तिक्यां चैव वै
शाखयां स्वर्गजोरपि दर्शने। तथा चैव सूर्योपरागेषु षडशीतिमुखेषु च। ग्रहनक्षत्रयोगेषु विषुवेषूत्सवेषु च। अय
पनेषु च सर्वेषु योगः सर्वार्थसिद्धिद इति॥ ॥रिक्ताष्टमी पूर्णा विनेति। एतद्व्यतिरिक्तासु तिथिषु दीक्षा कार्या तथा॥
तथा च रत्नावल्यां। चतुर्थी नवमी षष्ठी अष्टमी च चतुर्दशी। पौर्णमासी विना शेषा हिता शुक्लेषु कृष्णेषु॥ ॥इति प्रशस्ता
तिथि वा। स्वाती मूलादित्यहरिश्रोष्य नाम नक्षत्रेषु शिष्याणि। अश्विनी पुष्य हस्ता॥ मृदूनि मृगरेवती चित्रानुराधाः। ध्रुवाणि
रोहिणी च्युत्तराः। आदित्यं पुनर्वसू। शिष्य नाम नक्षत्रेषु शिष्यं जन्मनक्षत्रं तदा च कन्यानं वा। तथा च कारिका। पौषे रोहिणी वापि ध ९
तु श्रावणी वा। अश्विनी तथा सावित्रं वा च वायव्यं नैऋतं तमेतमेव वा। तिथौ चित्रोत्तरार्द्रा जन्मानि त्रिजन्मत्रानक्षत्राणि
प्रशस्तानि दीक्षाकर्मणि शस्तमिति। तथा च रत्नावल्यां। त्रीण्युत्तराणि रोहिण्यां पुष्यार्क मृगशीर्षके। हस्तस्वातिरन्ध्रं धान्य
धा मूल चरेवती यदि तत्र मघा आर्द्रा च अपवर्गं धर्मं वा शुचेदिता॥ ॥या तिथिर्यस्य देवस्य तत्तिथौ तद्रूपहृति। तथा च तत्त्व
स्मा ३ स्याद्धिं तावत्। तौ तिथिं समालोक्य तद्भक्तौ स्तत्र दीक्षयेदिति। तिथ्यपोत्र इयं तेन॥ ॥न तिथिर्न व्रतं स्नानं नोपवासादि का क्रिया
दुर्जन्मे संकुले। वसन्त संगत उपस्थिते इति। तथा च तत्त्वसागरे। तिथिं विनापि दीक्षा यदि विज्ञा वसरे स्वप्ने। दुर्जन्मे संकुम ॥९३॥
लं च सत्संगत उपस्थिते। न तिथिर्न व्रतं होमो न स्नानं न जपक्रिया। दीक्षायाः कारणं किंतु स्वेच्छा तो गुरुर्वदेदिति॥

॥अथ विष्णुदीक्षाकालः॥ अथ कृष्णे हरेर्दीक्षा द्वादश्यां संक्रमे तथेति। तथा च महापौर्णरात्रे। द्वादश्यां तु कृष्णपक्षस्य संक्रमे
नक्षत्रे तथैव॥ ॥अथ पूर्वे तिथि कादिवपूजा कालः॥ त्रिधा निर्णक्रादि वर्मे प्रातः कालैः मुराविना। मध्यरात्रो यं कार्यं सा
सायेर काक री क्रिया। ब्रह्माकर्णोदये स्वर्ये निशा चेवधिवासनमिति। मुराविनादि मुख्याध्यात क्रमपि अन्य कार्या
णानुष्ठानं ते तस्तत्र तत्रो काम यदपि कार्यं। तथा च विष्णुधर्मोत्तरे। यजुर्नेव्रतिनायां तु उद्यमं परिकीर्तितं।
उदये स्यादि। तथा तत्रैव। प्रातः काले तस्मात् अथ पावबद्धि दश नाडिकाः। तावत् हि पिवक र्तव्यं नीर्य कार्यं प्रजापते
कृत्यं तर्पणं कार्यं च उत्सवं स्याधिवासनं। सायं च प्रारभ्य नेद्यमान दृष्ट्वा सूत्रप्रबंधनं। स्नापनं चाभ्युक्षणं चैव रात्रौ स्यासंतथै
व च। अधिवासनादि सर्वाणि मध्यरात्रे कारयेत्। रात्रौ तैके विशेषेण सर्वदेवेक्रियार्थकं। कार्यानंतरं महामर्वं तदा
नि वृत्तये इति॥ अथ विष्णुपूजा कालः। कालत्रये हरेः पूजा रात्रौ मध्ये दिने तथेति। तथा च नारदीये। प्रातर्मध्यंदि
ने सायं विष्णुपूजां समाचरेत। यथाशक्त्या तथानित्या देवपूजा स्मृता बुधैः॥ अथाह्नो विस्तरेण च प्रातः संपूज्य
केशवं मध्याह्ने चैव सायं च पुष्पांजलिमपि क्षिपेत। मध्यरात्रे वा विस्तरेण संक्षेपेणाप्य वाहितं। संपूज्य
न्नकर्माद्यथा नरवं ब्रजेदिति॥ अथ देवताविशेषपूजने तिथिविशेषाः। अग्निकार्तिके विघ्नराजाहि स्वदेना
देवः। शिवदुर्गादिग्धनपहरि भन्मस्यान्तपाः। अपाशिवनातिथिष्वेता क्रमादधिपती न्यजेदिति। तथा च नारदीये

Indira Gandhi National Centre for the Arts

पुराणे। द्वादशी कृष्णोऽप्रतिपत्स्या ब्रह्मा श्रीः क्रोद्वितीया शमनस्य च। तृतीया गिरिजायास्तु चतुर्थी विघ्नहारिणः। पंचमी ना
गनागानां षष्ठी स्कंदादी तिथिः स्मृता। सप्तमी सहस्ररश्मेस्तु अष्टमी तत्स्याष्टमी। नवमी योगिनीनां तु दशमी शुद्धिशामयि
एकादशी धनेशस्य द्वादशी चक्रधारिणः। त्रयोदशी अनंगस्य स्मृतेते शस्यचतुर्दशी। पौर्णमासी प्रजेशानामपि तृणां दर्श
उच्यते इति॥ अथ कामनाभिरेतेन देवतापूजा। प्रथमायां ब्रह्मा पूज्या विति पन्नपः शिवः। अनंतरप्रयत्नेन स्तेनैयजेदितनेन
संबंधः। तथा च कूर्मपुराणे। अमावास्यां तिथिं प्राप्य यः समाराधयते नरं। ब्रह्माणं पूजयित्वा च सर्वपापैः प्रमुच्यत इति॥
॥ कृष्णाष्टम्यां शिवं। त्रयोदश्यां न प्रायात्रौ शिवमिति। भूतचतुर्दशी। तथा च तत्रैव। कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा
कृष्णचतुर्दशी। संपूज्य ब्राह्मणमुखे सर्वपापैः प्रमुच्यते। त्रयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं त्रिलोचनं। दृष्ट्वेशं प्रथमे या
मे सर्वपापैः प्रमुच्यते इति। धर्मं शनैश्चरायामं च पूजयेदिति। याम्ये नरके। तथा च तत्रैव। नरकपीठे चतुर्थ्यां पूज्यात्रशा
ने स्वर्ग दिने धर्मं प्रपूजयेत् सप्त जन्मकृतैर्मुच्यते पातकैर्नर इति॥॥ अथ चैत्राद्यो विधिः। आद्यः प्रतिपत्। तथा च विष्णु
धर्मोत्तरे। चैत्रमासस्य या शुक्ला प्रथमा प्रतिपद्भवेत्। तदा वाहिः ब्रह्माणं स्वात्सोपवासस्तु पूजनं। संवत्सरमवाप्नो
तिसौख्यं। निस्तु नंदनेति॥॥ शेषं तु पूजनं विजानीयादिति। शेषमनुक्तं पूजनं कालनिर्णये विज्ञेयं। तथा च तत्र ॥

श्री

[illegible] देवतापूजा॥ अश्विनीकालानलब्रह्मलिंगपुरीकराः। अदितीत्यादि पित
अग्निर्मित्र इत्याह कुर्वीतेत्यादिनोक्तं॥॥ अथ नक्षत्रदेवतापूजा॥ विश्वे हरिवसुजलपतयः कवचरणाः अमातृ अहि
रोऽनार्यमादिवाकराः। त्वष्टानिलेंद्राग्निमित्रशक्रनक्षत्रपतिर्जलं। विश्वे हरिवसुजलपतयः अश्विन्यादि अगस्त्याः तत्राश्विनोहृत्यादि कार्या जेदिति॥
[illegible] अश्विन्यादिषु मान्यजेदिति। अश्विन्यादि शुभं नक्षत्रे च कमात् अश्विनोहृत्यादि कान्यजेदिति॥ तिष्ये षष्ठ्यां
तथा च देवीपुराणे। अश्विन्यामश्विनाविश्व द्वादीर्घायुः प्रजीयते नरः इत्यादिनोक्तं ज्ञेयं। अथ तिथिनक्षत्रयोगदेवपूजा। तिष्ये षष्ठ्यां
रवौ स्कंदं यजिरिति। तिष्यः पुष्यः। तथा च देवीपुराणे। देवयोगायदाषष्ठी पुष्यर्क्षे रविवासरे। स्कंदयागस्तदा कार्यः सर्वकामप्रदायक इति॥
स्त्या नौ रवौ रवेर्योग इति। भानुः सप्तमी। तथा च तत्रैव। यदा सूर्यवारेण सप्तमी विजया उक्ता तदा भिन्नवति नानो... गाः सर्वगुण
[illegible] रोहिणी मार्गो। तथा च तत्र। रात्रिकामसमायोगश्चार्द्रमा पूजनमिति॥॥ गुरौ कृतौ
वहति॥॥ शशिनि रिक्तायां रौद्रे मानयजिरिति। रौद्रमार्द्रा। तथा च तत्र। रात्रिकामसमायोगश्चार्द्रमा पूजनमिति॥॥ गुरौ कृतौ
वादिति नेत्रपाडे विष्णुपूजोति। वांई नगः। तथा च तत्र। पुनर्वसौ गुरौ वारे द्वादश्यां श्रवणे तथा दशमी चेत् तदा योगो विशेषः सर्वपापहा
बाविति नेत्रपाडे विष्णुपूजोति। द्वितीयायां यदा सोमे कृत्तिकाद्भुतं काविति अष्टयागस्तदा कार्यः सर्वकामप्रदायकः
चक्रशः॥ निबंधतः शेषं ज्ञेयमिति। द्वितीयायां यदा सोमे कृत्तिकाद्भुतं नवेक्रवित्य अष्टयाग... त्रिपुनामेभ्यः उक्तेऽनाश्वी
त्यादि कालनिर्णये चेद्धेयं॥॥ अथ चातुर्मास्ये पवित्रारोपणं। अथो कुर्यात्पवित्रारोपणं शिवे। श्रुत्यादि त्रिषु नामेषु उक्ते ऽनाष्टमी
दिनेरिति। पूर्वाषाढः। तथा च कालकारौ तरेः आषाढांते चतुर्दश्यां न नस्यन न सोमाप्या। अष्टम्यां च चतुर्दश्यां पक्षयोरुभय
योः समं। पवित्रारोपणं कार्यं न तु क्रालां नारदि तमिति। आषाढांत इत्यनेन पौर्णमास्यां नन्यां प्रोक्तं विवर्जितः। आषाढ शुक्लचतुर्दश्या

पि स्पर्द्धः। तथा च मोहस्सरोत्तरे। पौषादिस्पस्ति नादि... आवणस्य सितासितेति। आचर्यैः कुर्वन्मासं संबंधि शुक्लपदं च प्रयुक्तं न कु
र्याच्छ्रियापेण। तथा च स्कन्दोत्तरे॥ जैतिकार्तिविशेषेण शुक्लपक्षे सर्वं विधिरिति। पुनः शुक्लोपपादनमन्यथा न धरतरतिना
वः॥ आषाढे हीतरिति कालेनित्या वाच्छिधिवासनमिति। तथा चोक्तं। अधिवासस्य पादरक्षामपरोक्षविधि वचं। गोदोशानरिती
ल वा ... स्याद्यभावानयः। चतुर्दशी कृष्णे कुर्यात् साधिवासं पवित्रकं। शुपवित्रं पौर्णमास्यां तिथिवेधे च यं क्रमः। अपष्टम्या
मपि बोद्धव्यः क्रमोयं सूत्ररोपणइति॥ अथ विष्णुपवित्रकालः। श्रावणे विष्णौ श्रावणे। द्वादशी यो हि वासरइति। विष्णोरिति
द्विरावर्तनीयं। तत्र आवृत्तिः शान्ति... स्पर्द्धि ... मनेन सिद्धं। विष्णुदेवे पवित्रारोपणे कुर्यादिति। पूर्वेणान्वयः। विष्णौ द्वादशी
अपि श्रावणारेपं वस्यो। तथा च विष्णुरहस्ये। आयस्य सितेपक्षे एकादश्यां दिवाकरे। द्वादश्यां वासुदेवाय पवित्रारोपणे स्मृ
तमिति। तथा द्वादशी श्रवणयोर्विपं वस्या स्वयाद्विजः। अनुकूलेपि ... चपद्मपुराणे स्पष्टमिति॥ मुख्याभा
वे तु सर्वत्र माघ... ष्वतेऽपि सिद्धेति। मुख्याभावे गौणकालाभावेऽपि स्पर्द्धः। तथा च मत्स्यपुराणे। ... गतेन्स
र्वे तथासिंह गते यथा। द्वादश्यां शुक्लपक्षे स्यात् ... पवित्रकं। अथ च इह ... योगेन मुख्यकालोन लभ्यते। कु
र्यात् ... तथाव... ति छते हरिरिति॥ अथ सर्वेषु देवपवित्रकालः। दिव्यमासो ... तिथ्यो इति। ... पत्तिकर्म
तिथिक्रमेण ... तिथौ॥ अथ यार्क जातरे। वक्ष्ये तु ब्रह्मणो ... गणेशादि ... वनी। ... मुख्या ...

विशेषेणोच्यते वस्त्रप्रतिपत्साद्यति क्रमेण।

स्पृशी वस्याष्टमहिता। अभिज्ञाया तन्तानाम्य ... चक्रधारिणः। कृ... कपञ्चन्नपोदश्यां चतुर्दश्यां शिवस्य च। पि
दृणां चैव पूर्णायां गुरुपादे व ... तारयेदिति॥ साधारणामिति दं वच्यो। महादेवे इति। वसुर्दष्टमी। इदं पवित्रारोपणे
वर्द देव साधारणमष्टम्यादावि स्पर्द्धः। तथा च कालोत्तरे। चतुर्दश्यामष्टम्यां सर्वसाधारणोऽ सदिति। अप्यमेदनक
नः। दमनारोपणं कार्यावैत्रादौ स्वचीपतिरिविधिरिति। तथा देवी पुराणे। ... मात्रिका ... वाच। चैत्रादौ
चेत ... ममवा... विधी स्यादि ज्ञेयं॥ अथ कालविशेषे ... विशेषः। पाद ... कमहं मिति। कृष्णारं ... का ... पक
दं वंशाति यत्र च। शतपत्री ... दमनो नाम ... पुष्पाणि ... मिति। तथा ...
डु। विशारवेन ... पातपाश ... सर्वान्कामानवाप्नोति ... तथा ... चकं ...
रा हितं ... नहु ... कृपाप्ययेन ... कर्दं ... सर्वकामदा ...
वक्ते ... सर्व कार्तिके ... तप ... नीलोत्पलैः ...
श्रीर्वके ... द्रोण ... पुष्पे ... पत्रं ... चैत्रे दमनके ...
पूजने ... तपत्रकैरिति॥ अथ ... पुष्पकालः। रात्रौ ... कुन्दं ... नक्तानि ... कार्तिके ... तथा ...

श्रीः

कनकानि कुंदबानि शात्रोदयानि शंकरो। दिवा शेषाणि देयानि रौद्रमाम्रे काइति ॥ मालती प्रथमे यामे करवी
रमहानि यामिति। तथा चोक्तं। प्रहरेति प्रातः जातिः करवीरमहानि यामिति ॥ नंद्यावर्तादि मध्यमके इति। तथा वागु
ने घोर्ध्वे त्रिपावर्तं चेतार्के श्वेतपुष्पके। कुन्नाग पद्मिका कापकम मालती मुदये देवता पीतकं रक्तनी व्याघ्री व्याघा
तं कुर्यात्। उत्पलं यात्यजिद्रोणो मध्यमके तु प्रदापयेदिति ॥ शेष पुष्पाणि सर्वदा सुगंधिनी चेति। तथा वागु
चन्य पुष्पाणि सर्वाणि मध्यमयामुदये पर्यादिति। निर्गंधीनि च सुगंधीनां निषेध सुगंधीनां तु कं॥ अन्य पुष्पा नादे
पार्थे आदि पूजा। पाचि त्रैस्कृ पूर्वो नावे परेयजे त। फलं तंडुल गोधूम गुग्गौषधि दूर्वा शुचिः। तथा च एकलाक पुराणे अ
नावे पत्रपुष्पाणि मन्नाद्येनापि पूजयेत्। ब्रीहि तंडुल गोधूमै यवे वा प्रियमर्चयेत्। गणाप त्पनका भीति कदलीकेवसेन
नावे पत्रपुष्पाणि मन्नाद्ये नापि पूजयेत्। अन्यावे नहि पुष्पाणां पत्राण्यपि निवेदयेत्। पत्राणां नवे फलान्यपि निवेदयेत्
र॥ तथा च विष्णुपुराणे। अन्यावे नहि पुष्पाणां पत्राण्यपि निवेदयेत्। पत्राणामप्यभावे तु फलान्यपि निवेदयेत्॥
फलानामप्यभावे तु तृणगुल्मौषधीरपि। औषधीनामभावे तु नत्या नवति पूजितः इति॥ अथ कुंद कर्म कालः कुलिक
पो ३ मलविशेषास्तावे नाशिकाः कुजः॥ अष्टमो मशाशि त्याघाः कालाः स्युः कुदकर्मणीति। स्व यमे वक्यासृष्टौ कुलिकः।
मन्वर्क दिग्वसु त्र्यवेदपक्षैरर्वानुमूर्तैः कतिकालवंति। रविविरः। गुरुरवंशाक केचे तयोरेवदिनं याद्यो। तद्दिने स्त्री
केरिक्ते रोगाणी दिक्तातिक्रिया। ताराश्च। तिस्रः पूर्वा भरणी मघा स्वर्पे वो अवीर्यापि वदीतेतज्ञाः। रौद्रं द्रष्टः नारकदेवताः

कराणि तत्र परिग्रहः स्यात्। विनाशिकं त्रयोविंशी वराहमिहिरोदितं। द्वाविंशाहे कुमंदाघेरष्टाशीत्यशाडक्। केंजो मो
ना॥ अष्टम राशिः ६ त्यत्रिरात्रित स्वंद्रो वर्ते तास्म केयादिति। आदिशब्देन कलातिथिवेलानी ग्रहणी। तत्र कलावाम
सु लपादि चंद्रकलावर्द्धते। कृष्णपक्षे क्षीयते। तत्रापि कृष्ण कालेऽष्टमीमारभ्य अमावास्यापर्यंतं कर्यात्। तिथिपक्ष
कृष्णाघा। चंद्रोदयमारभ्य चतुर्दशघटिकापर्यंतं मनुष्य कोणो भवति सा चंद्र वेला नाम तदास्ते नादिकर्म न कुर्यात्
तदारभ्य पुनः चंद्रमेद शघटिकासर्यंतं वेलानाम्नि तदा स्ते नेकुर्यादिति॥ अथ व शादिकर्मकालः। तत्राचारणाम्नि
स्तोत्र नाष्टि मोहजडादयः। कतवः शांतिकं प्रातरुच्चाटाद्यपराह्णिक इति। तथा च मंत्रप्रकाशे। दिनादियामिनी प्रीतवः ष
धूवाश्विताः। शिशिराद्याः समाक्रम्य नाडी द्वादश क्रमात्। आरकेध व जोबालः शिशिरो वन्य कर्मणि। उच्चाटने प्रतिजे
यो वसंतो लोहितायुवा। योग्यो धूमशरीरः स्तु मारणे संनियुज्यते। प्राग्रधूम्रशरीरः स्तु स्तंभने संनियोजितः। शर त्कृष्ण
मताः सूर्योऽर्कः शेषुकपूजके। हेमंतो धवलो वृद्धः शांतिवश्यादिकर्म कृतु। तथा च मंत्रप्रकाशे। रवौ क्रोध न्ववृद्धे आलोका
पिनिः सृतो। लक्ष्मी मारस्वतं च रपमाकृष्टिः शांतिकं तथा। पाकुषो वर्द्धते वेति षट्रूमुलानि प्रवक्ष्यते। तथा च मंत्रे प्रदा
ष्टो बुद्धिं न शापस्ते चनं वापराह्णिकं। विद्वेषायजपेन्मंत्रं मध्याह्नके त्वराय न। उच्चाटनाय्यो यजपेन्धकाल परतो मनुं
मारणे त्वर्धरात्रे वीयाम्या द्वितीयकादिति॥ अथ विस्तृशाद्यादिकार्येः। अत्रा चौक के हरौ रात्रे निरि स्वापोहरे: नो। सं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

एतत्प्रसंगमावर्तते। अपर्याप्तपदे परिवर्त्तो ज्ञेयः॥ एवं च सति श्रुत्यो आषाढे कर्कसंक्रांतौ हरेः शयन

धर्मायां परिवृत्तिः स्यात् कुलालं वृषे दिवा। ऊर्ज इति हरेर्द्वादश्यां मैत्रे अनुराधायां निशि हरेः स्वापः स्यात्। तथा भाद्र

धर्मायां परिवृत्तिः स्यात् ज्ञानं वृषे दिवा बोधः स्यादित्यर्थः। तत्र च द्वादशी

पदे द्वादश्यां ऋतौ श्रवणे परिवृत्तिः स्यात्। तथा ऊर्जे कार्त्तिके वृषभे रेवत्यां दिवा बोधः स्यादित्यर्थः। तत्र तु द्वादशी

योगः [illegible] आषाढमासे शुक्लपक्ष एव भवति सर्वा सितपक्षो ज्ञेयः। तथा [illegible] आषाढमासि तपसे तु मैत्रश्रवण

पारे [illegible] आदिमध्यमपादेषु प्रस्वापावर्तनोद्बोधाः। आदिपादे अनुराधायां मध्यपादे श्रवणे। अन्त्यपादे रेवत्याम्। क्रमाद्द्वादश्यां

त्रिकमध्ये प्रस्वापावर्त्तनोद्बोधास्तु इत्यर्थः। तथा द्वादश्यां शुक्लपक्षे च प्रस्वापावर्त्तनोद्बोधा इति। तथा निशि स्वापो दिवो

ज्ञानं संध्यायां परिवर्त्तनं। अन्यत्रापादयोगेपि द्वादश्यामेव कार्यमिति॥ न त्वत्र योगाभावेपि द्वादश्यामेव कार्यमित्यर्थः। तथा च वराहपुराणे। द्वा

॥ हरावुद्बोधावतिष्ठेदेवेति। द्वादश्यां न कृत्राप्यांचावतिष्ठेत्सु तस्मात्सद्वादश्यामेव कार्यमित्यर्थः। तथा च वराहपुराणे। द्वा

दश्यां संधिसमये नक्षत्राणामसंभवे। आषाढाकार्त्तिकमासेषु शयनावर्तनादि कर्म। संधिसमये ध्रुवकादि इत्यर्थः।

॥ अस्त्यदेवतानां शयनपरिवर्तनोद्बोधाः। तत्तिथिषु निशादि इति। तिथिनक्षत्राणां पुनः [illegible]। अस्मद्देवानां शयनपरिवर्तनोद्बोधाः। तत्तिथि

श्रवणनक्षत्रेषु वा कार्यो इत्यर्थः॥ तदुक्तं भविष्यत्पुराणे। यस्य यस्य तु देवस्य यन्नक्षत्रं तिथिश्च या। तस्य देवस्य ताभ्यां च

शयनावर्तनादि कर्मेति॥ आद्ये वैश्वत्र्ये हरौ कन्यायां वासवो बोध इति। वैश्वत्र्ये उत्तराषाढत्रये। हरौ द्वादश्यां।

नक्षत्रलोपपुराणे। द्वादश्यां सितपक्षे मासत्रोपपदे तथा। शक्रमुत्थापयेद्राजा विश्वश्रवणवासवे इति॥ ॥ बोधे तु गो

धनोर्ध्वे। अर्कमासांतिपावेति। कुमोरन्त्यपादयोः अनुराधायां। अंके नवम्यां। अन्त्यपादे श्रवणवास्यायां। तथा च [illegible] पुराणे।

कन्यायां नक्षत्रे तु पूर्वाषाढायां दिवा नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादित्रनिःस्वनैरिति। कन्यायामिति। द्विराषाढे आर्द्रे

पक्षमात्रे तथा कुर्यात्। तथा च वराहे। अमावास्यांत आदित्ये च सौरीं निद्रां विमुंचतीति। जन्मोत्सव बोधे स्यात् अमावास्याद्दी

मासांते केचित्। अत्र सर्वत्र तथैव कर्कटादिसंक्रांतिग्रहणे द्विराषाढे मलमासेऽपि। तत्र द्विराषाढे द्विविधः। मुख्य गौ

णश्च। यदा आषाढ एवाधिमासो भवति तदा मुख्यः। यदा फाल्गुनादि कार्त्तिकांतमासेषु भवति तदा गौ

णः। तथा द्विराषाढे। आषाढ्यादि पंचस्वपि पौर्णमासीद्वयं तथा। द्विराषाढः स विज्ञेयो विष्णुस्वपिति कर्कटे इति॥ तथा

द्विराषाढे। आषाढ्यादि पंचस्वपि पौर्णमासीद्वयं भवेत्। तद्द्विराषाढः स विज्ञेयः शयनोद्वर्तनादिषु वैशाखादि फाल्गुनं च यस्यापु

नवात्रावादि इत्यांतेषु यदि पूर्णिमाद्वयं भवेत्। तद्द्विराषाढः स विज्ञेयः शयनोद्वर्तनादिषु वैशाखादि फाल्गुनं च यस्या

पप्रच्छ प्रापितिनिबद्धसंग्रहवाक्यात्। तत्र फाल्गुनादि आषाढांतेषु अधिमासेषु पातेव कर्कटे हरिः शयीत कन्यायां राज्ञो ज्ञाप

नं परि। तोत्रु जायी तु गो बोधः। द्वादिके हरेर्ज्ञापनं। तथा चार्षीयिः। कर्कटे हरेस्तु वै क्रियायामीनोत्तु

नपरि। श्रीत्रु जायी तु गो बोधः। द्वादिके हरे ज्ञापनं। तथा च कौशिकः। कर्कटे तु हरौ सुप्ते कृपते ज्येष्ठ्ये याति चेद्वि

आयी बोधयेद्देवी इष्टि के तु जनार्दनमिति॥ यदा मिथुनाषाढे हरिशयने सति कर्कटादि त्रये अधिमासः पातः तदा

आधिमासोत ज्ञापनं विधिर्नैव आह। एवं विधिमासपर्वा जन्मलुव इति। [illegible] बालं। शक्रध्वजोत्थापनं वा विज्ञेय च

Indira Gandhi National Centre for the Arts

विष्णो

यदाश्विन द्वयं भवति तदा सिंहे दृष्टव दक्षोत्थापनपरिवर्तने। तस्मात् मासत्रयेण तु आयां दुर्गोत्थापनं। मासत्रयेण वृ
के विष्णोरुत्थापनं ॥४

परिवर्तने। मासद्वये नभसि दृष्टे त्स्यन्तां देवक्योविदैः। दुर्गायाः स्वापे त्रिंशे सप्तमासं विनेव तु। अधिमासनिपाते तु
कर्कादित्रिंशकाहरीः। कन्यातुलावृश्चिकेषु स्वप ठोपचेष्ट वसितिति। यदा श्रावणद्वयं भाद्रपदद्वयं वा भवति तदा
देवशयनमासत्रयेण कन्यायां कुराक्रोत्थापनविष्णुपरिवर्तने। तस्मात् मासद्वयेन तु आपांदुर्गोत्थापनं। मास
त्रयेण वृश्चिके विष्णोरुत्थापनं। यदा कार्त्तिकद्वयं भवति तदा कन्यायां दुर्गोत्थापनं। वृश्चिके देवोत्थापनमिति भावः।
अथ नामकीर्तनकालः। अथ सर्वाणि नामानि स्व कार्ये हरेऽपि तानि शोभमन्ततो हृदयरति। तथा च मार्कण्डेयः।
चक्रिणं कजिनं चैव सर्वं सर्वेश्वरं हरिं। संस्मरेत् कर्षे भक्त्या कालहारिषु सर्वदा। कूर्मं वराहं मत्स्यं वा जलप्रतरणे स्मरेत्।
भ्रात्रिषु भग्निजनने जपेन्नसिंहं तु हितः। संग्रामाभिमुखो गच्छन् संस्मरेदपराजितं। ऐरावते पुण्डरीकाक्षं कृष्णं रौद्रे तथा
जपेत्। नित्रबाधासु सर्वासु ऋषीकेशं तथैव च। अच्युतं वाप्तिते चैव जपेदौषधकर्मणि। गरुडध्वजोत्कृष्टाणादापदोषु
चातेन रः। दुस्तरं दुःस्वप्ने रोगी विषवीर्यं च शाम्यति। अहन् त्रपाप्सु देवबाधसर्वासु च। दस्युवैरि विरोधेषु व्याघ्रसिं
हादिसंकटे। अन्धकारे तथा नीत्रे नारसिंहेति कीर्तयेत्। नारायणं शार्ङ्गधरं श्रीधरं गरुडध्वजं। वामनं पाण्डुरं चैव
कृः स्वप्ने तु संस्मरेत। अन्तिदाहसमुत्पन्ने संस्मरेज्जलशायिनं। बलभद्रं तु युद्धार्थी कृष्यार्थी संहेहलायुधं तथा
रत्नं वालज्यार्थी श्रीरामम् स्त्यदेन्नृपा। मंगल्यं मंगलं विष्णुं मांगल्ये चक्र कीर्तयेत्। अथ शार्ङ्गधर्मे शुभिरे केशवं तथा उत्थाने
शार्ङ्गिणं खड्गिनं तथा। तो दोर्धां वज्रपे द्राक्षं दिवसप्रस्वादिषु स्मरेत्। अजितं वापि कैव १

उन्निद्र कीर्तयेद्विष्णुं प्रसुप्ते माधवं नरः। भोजने चैव गोविन्दं सर्वत्र मधुसूदनं। नारायणी य वेकाले कृतसं... तादिषु।
स्नाने देवार्चने होमे प्रणिपाते प्रदक्षिणे। कीर्तयेद्वासुदेवं वा अनुक्त ध्यपि यादवी। कार्यारंभे तथा राजन् यथेष्टं नामवा
तैयेत्। सर्वाणि नामानि हि तस्य राजन् सर्वार्थसिद्धौ हि भवंति पुंसः। तस्माद्यथेष्टं खलु देवतानाम सर्वेषु कार्येषु जप
न्नु ... ति ॥ अथ गौणकालः। गौणकालस्वकालेतरः उत्तर इति। मुख्यकालादुत्तरो गौणः कालः इत्यर्थः। तथा च त्रिकाण्ड त्र
मेडनः। स्वकालादुत्तरो गौणः कालः स्यात् पूर्वस्य कर्मण इति ॥ ॥ तत्र मुख्यस्य भावे काम्यं च वेति नकारः। रत्नतरयोत्थः।
मुख्यस्य कालस्य यथाकर्म विद भावेस्यति अत्र गौणकालेपि काम्यं न। अत्रोत्पत्तिनैमित्तिके गौणेपि स्यातामिति भावः।
तथा च त्रिकाण्डमेडनः। मुख्यकाले यदावश्यं कर्म दुर्दैर्न शीकृतः। गौणकालेपि कर्तव्यं गौणोप्यत्र हीदृशो भवेदिति। इदृशो
मुख्यकालस्य हे त्रो। काम्यं तु गौणकालेन कार्यं। तथा च कालनिर्णयकाराः। एतत् गौणकालस्य हृदीमदास्ये तत्रस
वीभोपसंहारस्य काम्ये वाधिकारप्रतिपादनादिति ॥ ॥ अथ मुख्यद्रव्यादि भावाभावे पि मुख्यकालं नातिक्रामेदित्या
हाः अथवा मुख्यकाले हि सौमाहे गौणाम् यस्तु साधनं। मुख्यं पि साधनं तत्र गौणेनेति मुख्यसाधनं द्रव्यादिगौण
यस्तु साधने द्रव्यं मुख्यं पि सतितत्र मुख्यस्य सम यस्य गौणेन गौणेनैव नास्तु न भवेदिति भावः। तथा त्रिकाण्डमेडनः।
मुख्यकालमनुप्राप्य गौणमप्यस्तु साधनं। न मुख्यद्रव्यलाभे न गौणकालप्रतीक्षणमिति ॥ प्रतिज्ञा समये सूचितमवाप्त

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

वक्ष्योक्तमर्थमपृच्छन् प्रतिज्ञामस्मात्प्रदर्शयति । दुर्बोधग्रंथ्यमिद्धां तद्धां तत्संघातत्त्वज्ञिका । स्तुत्यस्त्यकारिरामार्यैः क्वाज
निर्णयदीपिकेति । दुर्बोधमपि दुःखेनज्ञातुं शक्यः ग्रंथपक्षः । ज्ञानिर्णयः तस्यमिद्धांतो ज्ञायेत प्रतिपदं निरस्य शोधितइत्यर्थः ।
दुर्बोधस्वार्थोऽर्थः यम्मिद्धांतस्य तदेव धाः तं विशेषेणप्राधान्येन काधः तत्रादृनदुर्बोधकृत्वमेवोच्यते यतस्तदेवमिद्धांता प्रश्ना
शक्यंधातं नदुर्बोधत्वेनमिद्धांतस्य अत्र प्रकाशरूपत्वमितियावत् । तस्य संघातः समुदायः ना नाविध प्रकरणस्थत्वात् । तस्य
तंज्ञिका मर्दिका । दुर्बोधत्वनिरासेन सिद्धांतप्रकाशितेत्यर्थः । पुर्वेन्नताप्रतएव स्तुत्या । कृपा प्राक्तयाभिस्तुणपुरुका । ज्ञानिर्ण
यदीपिका रामार्यैः रामचंद्रसूरिकारि समापितेत्यर्थः । प्रांतवर्त्तिनी दीपिकेति पदे नैतत्कृतविवृतं दीपिका वदयं ग्रंथोपिस्वर्वज
नव्यवहारस्तिथ्ये सर्वदे शात्ररव्यातआद्यत्वं कृत्स्नता मितिति ॥ ॥ इति विवरणमेतद्दीपिकायामया यत्कृतमनुस्तवाकांम्या
यविज्ञामगतं । स्वमपि मह्शानत्तदर्शितानेकनावेस्तुतनजनमनस्ताद्दीस्पत्तुष्टिंप्रयातु ॥ ॥ श्रीरामः ‌ रामा रघुप
तिरकरोन्मंत्रशास्त्रे निबंधं यस्माचार्याभिधं चस्वपमदितलो तातोज्ञातस्य वीगमार्याः । यत्स्वके पौत्ररा: ‌ यमयं
वद्त्रनानीचर्यसोऽनेताचार्यः कृतुत्राः रागयत्तुरितंमेविमुक्तार्यमूनुः ॥ ॥ तस्सूनुः श्रीरामेत्वाचरणा कृष्णगणा
नंदिपात्मायपुत्तं नाप्यंमारं कृती नामस्तनत्नपमत्नेवादिवृंदविज्ञि त्पा गोपालाचार्यनुरस्यास्तुनतोतिरत्न
द्वयस्य सोस्मान्नृसिंहः । वाचोर्व्याक्रंत्य पवित्रिप्रत्नवतिसततं यस्यगोत्रं पवित्रं ॥ ॥ तत्पुत्रः पात्रन्नूतो निगमानय

मुखवाक्षादक्षा नौगिरीयो व्याकर्तासूत्रवृत्तिं सद्भिनपरमतेः संदधौ रामनाम्नः । यस्याकृत ‌ तौः
ज्ञकृत्जतिजको श्रीनृसिंहार्यरामाचार्यारव्योस्तोवतात्नोलिजज नमस्तु खलतत्रलते स्याचार्यः ॥ ॥ तस्यु
यः सुतमयत्रवज्ञाद्वत्तिः प्रसक्तो गोपालाचार्यदीक्षाकृपितकविमलोऽनेकविद्याविदग्ध ‌ ‌ र्द्धातास
दसि बहुधायस्य तेते प्रबंधाः स्त्रोतवीणिप्रणम्योममनसिंसपादवर्तीतां रामचंद्रः ॥ ॥ तड्म्य ‌ नत्पुत्रः परिक
कलः श्रीगुरुरामचंद्राख्याख्यानीयेनरीक्षाव्यरचिसककृणांतोनिधिर्नृसिंहः । श्रीकृष्णाचार्यसंज्ञो गुरुरयमव
लपां प्राप्य यस्य श्रीरामाचार्यसूनुर्विवरणमकरोद्दीपिकायांनृसिंहः ॥ ॥ इति श्रीमत्सर्वशास्त्रार्थमकमत्सदाग
मपरमहंसपरिव्राजकश्रीगोपालगुरुचरणपादपद्मप्रियशिष्यश्रीरामचंद्राचार्यसुत श्रीनृसिंहाचार्यविरचि
तस्य तत्पुरस्कृतस्य तत्पदे
काज्ञनिर्णयदीपिकाविवरणेसमाप्तं ॥ शाकांकानज विश्व यंमितेवर्षे शोधवर्षेपितपस्तौ कृतौ सोमे तपस्या
नृसिंहनामाभिः सदीपिकायाविवृतिः समापिता ॥ ॥ शुभमस्तु ॥ ॥ वेदवस्वविधिकरसंशाका कर्णते वर्षे संवत्सरे
तेतरपक्षे तिथौ वासरे दीपिकाविवरणलेखनसमाप्तिरभूत् ॥ श्रीमन्नृसिंहनाथार्पणमस्तु ॥ श्रीविन्द्यगो
द्विवेदश्रीरघुधरसुनुगोपालनाथस्य पुस्तकमिदमिति ॥ ॥ श्रीरस्तु ॥ शुभमस्तु लेखकस्य निरं ॥ श्रीमदीशायनमः ॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

महागणेशाय नमः॥ ऋग्वेदीय संध्या विधिर्लिख्यते। आचम्य खटा। वक्ष्यामि चांद्रि राचम्य न पात्रि वेदे।
ओं अग्निर्देवता गायत्री। ॐ विष्णुरिति त्रिर्मार्जयेत्। ॐ नमो भगवते वासुदेवायेति मंत्रो नारायणः पुंडरीकाक्षो नुष्टुप्।
अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा। यः स्मरेत् पुंडरीकाक्षं स बाह्याभ्यंतरः शुचिरिति जपेत्। मेधातिथिर्विष्णुर्गा
देवता विष्णुरिति सिञ्चेत्। जपेत्। कूर्म पृष्ठ पृथिव्यनुष्टुप् पृथ्वी त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता। त्वं च धारय मां देवि
पवित्रं कुरु चासनम् इति आसने दक्षिणेन त्यजेत्। प्रजापतिरसुर उक्ति कृष्णपक्षता असुरा रक्षांसि वेदि षदः इति गोत्रेण
ॐ कुशासने मिति आसने ... तिष्ठेत्। ... प्रजापति ... प्रणवस्य ... गायत्र्या ... न्यासं कृत्वा प्राणायामत्रयं कुर्यात्। ... अनुष्टुप्
जपेत्। प्रणवस्य ब्रह्मादीनां गायत्र्याः स्वन्यासं कृत्वा प्राणायामत्रयं कुर्यात्। ... विश्वामित्रः ... सविता गायत्री। तत्सवितु रिति वामदेव
देवता। गायत्र्यादीनि छंदांसि। ... विश्वामित्रः सविता गायत्री। नारायणोग्निः प्रजापतिः ... तिस्र
अनुष्टुप्। आपो ज्योतिरिति। वामदेव आपो नुष्टुप्। आपः पुनंतु ... नारायणोग्निः ... अग्निश्चेति
... सूर्य ... प्रातः ... सिंधुद्वीप आपो गायत्री अनुष्टुब् ... पंचमी वर्धमाना ... प्रतिष्ठा
... सूर्यः प्रकृतिः ... सूर्यश्चेति प्रातः ... नम ... ऋतं च सत्यं चेति ... आदिभिः मार्जन पर्वाणि ... ये चाउ
मार्जयेत्। अघमर्षण ... अनुष्टुप् ... ऋतं ... नमः। त्वं यज्ञः त्वं ब्रह्म त्वं रुद्रः त्वं विष्णुः त्वं वषट्कारः
देव आपो नुष्टुप्। आपः ... ऋषिः ... सूर्य ... धारयेत् ... अपाने ष
... गायत्र्यां जपेत् ... सविता त्रिष्टुप् प्रसविता प
... नुष्टुप् ... वसिष्ठः सूर्यः ... सविता ... जा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts